

Mehmed Emin Yümnî Efendi'nin Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sine Yazdığı Farsça Tahmîs

Öz: Edebiyatta bir manzumenin her beytinin önüne üçer mısra ilave edilmesiyle oluşan beşer mısralı bentlere tahmîs denilmektedir. Tahmîs çoğunlukla başka bir şairin şiiri üzerinde yapılmaktadır, ancak kendi şiirini tahmîs eden şairler de bulunmaktadır. Bir tahmîsin değer kazanabilmesi için asıl beyit ile eklenen mısraların anlam ve ses bakımından kaynaşmış olması gerekmektedir. Bu yüzden şair iki ayrı şiiri birbirine ilave etme noktasında titiz davranmalı ve asıl şiir ile aynı üslubu yakalamalıdır. Tahmîs Arap edebiyatında doğmuş, oradan Fars edebiyatına geçmiş, daha sonra Türk edebiyatında yer edinmiştir. Arap ve Fars edebiyatlarına nazaren tahmîs en çok Türk edebiyatında revaç kazanmıştır. Nitekim tahmîs Türk edebiyatında en çok işlenen musammât türüdür. Türk edebiyatında birçok şair kendisinden önceki veya çağdaşı bir şairin şiirlerine tahmîs yazmıştır. Türk edebiyatında Türkçe tahmîsler yazıldığı gibi Arapça ve Farsça tahmîsler de kaleme alınmıştır. Türk edebiyatında Farsça tahmîs yazan en meşhur şair Mehmed Emin Yümnî Efendi'dir. Yümnî hem Hâfız-ı Şîrâzî'nin *Farsça Divanı*'na hem de Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sine Farsça tahmîs yazmıştır. Yümnî'nin Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sine yazdığı Farsça tahmîs, söz konusu eserin ilk defterinde yer alan 624 beyitten ibarettir. Yümnî, *Mesnevî*'de bulunan 624 beytin her birinin üzerine aynı ölçü ve uyakta üçer mısra ekleyerek eserini oluşturmuştur. Ne zaman yazıldığı belli olmayan bu eserde sade ve anlaşılır bir dil kullanılmış ve mısralar arasında anlam ilgisi kurulmuştur. Eserin adı "*tabmîs-i Yümnî ber kitâb-i Mesnevî*" şeklinde zikredilmiş, 24 başlık yazılmış ve bu başlıklar altında tahmîsler sıralanmıştır. Söz konusu eserde iki metin birbirine ilave edilirken bunların anlam, üslup, şekil ve söz bakımından uyumlu olmasına ve kaynaşıp bütünlük arzemesine dikkat edilmiştir. Yümnî büyük ihtimalle *Mesnevî*'nin altı defterine de tahmîs yazmayı düşünmüş, ancak bilemediğimiz sebeplerden dolayı sadece ilk defterin girişindeki beyitler ile iktifa etmiştir. Yümnî'nin *Mesnevî*'ye tahmîs yazmasının en önemli nedenleri Mevlânâ'ya olan bağlılık ve saygı, edipler sınıfına katılmak, hayır duası almak ve rahmetle anılmak olmalıdır. Bu eserde Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinin önemli kısımları olan ney-nâme, padişah ile cariyeye, bakkal ve papağan, Yahudi padişah ve vezirinin zulümleri gibi bölümlere tahmîs yazılmıştır. Bu çalışmada daha önce hakkında fazla bilgi bulunmayan ve tenkitli metin neşri yapılmayan Mehmed Emin Yümnî Efendi tarafından Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sine yazılan Farsça tahmîs ilk defa detaylı ele alınacak ve eserdeki bazı şiirlerin Türkçe tercümesi yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mevlânâ, Mesnevî, Tahmîs, Farsça.

Persian Takhmīs Written by Mehmed Emin Yumni Efendi for Mawlana's *Masnawī*

Abstract: In literature, pentacles with five lines, which are formed by adding three lines in front of each couplet of a poem, are called *takhmīs*. Takhmīs is mostly done on the poem of another poet, but there are also poets who have takhmīs on their own poetry. In order for a takhmīs to gain value, the original couplet and the added verses must be fused in terms of meaning and sound. Therefore, the poet should be meticulous in adding two separate poems to each other and should capture the same style as the original poem. Takhmīs was born in Arabic literature, passed to Persian literature from there, and later took a place in Turkish literature. Compared to Arabic and Persian literatures, takhmīs has gained the most popularity in Turkish literature. As a matter of fact, takhmīs is the most used *musammat* type in Turkish literature. Many poets in Turkish literature wrote takhmīs on the poems of a previous or contemporary poet. In Turkish literature, as well as Turkish takhmīs, Arabic and Persian takhmīs were also written. The most famous poet who wrote Persian takhmīs in Turkish literature is Mehmed Emin Yumni Efendi. Yumni wrote Persian takhmīs for both Hafez-i Shirazi's Persian *Diwan* and Mawlana's *Masnawī*. The Persian takhmīs written by Yumni in Mawlana's *Masnawī* consists of 624 couplets in the first book of this work. Yumni created his work by adding three verses in the same measure and rhyme to each of the 624 couplets in *Masnawī*. In this work, which is uncertain when it was written, a simple and understandable language was used, and a semantic relationship was established between the verses. The name of the work was mentioned as "The takhmīs written by Yumni in the *Masnawī* book", 24 titles were written, and takhmīs were listed under these titles. While adding two texts together in the work in question, care was taken to ensure that they were compatible in terms of meaning, style, form and words, and that they merged and formed a whole. Yumni probably thought of writing takhmīs in all six notebooks of *Masnawī*, but for reasons we do not know, he only contented himself with the couplets in the introduction of the first notebook. The most important reasons why Yümni wrote a takhmīs for Mesnevi must be his loyalty and respect to Mevlana, his desire to join the group of literature scholars, to receive blessings, and to be remembered with mercy. In this work, Yumni wrote takhmīs on the most important parts of Mawlana's *Masnawī*, such as "ney-name", "the sultan" and "the concubine", "the grocer" and "the parrot", and "the oppression of the Jewish sultan and his vizier". In this study, the Persian takhmīs written for Mawlana's *Masnawī* by Mehmed Emin Yumni Efendi, about which there is not much information before and no critical text has been published, will be discussed in detail for the first time, and some poems in the work will be translated into Turkish.

Keywords: Mawlana, *Masnawī*, Takhmīs, Persian.

Giriş

Bir gazelin ya da kasidenin beyitlerinin başına bir şairin aynı ölçüde üç dize ekleyerek oluşturduğu nazım şekline tahmīs denilmektedir. Beşleme, bir gazeli beşer mısralık kıtalardan meydana gelen bir manzume hâline getirme işi ve sayısını beşer çıkarma anlamlarına gelen tahmīs'in kafiye düzeni "aaaa", "bbba" ve "ccca" şek-

lindedir.¹ İddialara göre tahmîs ilk olarak Arap edebiyatında kullanılmış, daha sonra sırasıyla Fars ve Türk edebiyatlarında yer edinmiştir. Bu tür Türk edebiyatında Arap ve Fars edebiyatlarına nazaren daha çok rağbet görmüştür.² Tahmîste başa eklenen dizeler uyak, ölçü ve vezin olarak manzumenin asıl beyitleriyle uyum içinde görünmeli ve dizeler arasında bir anlam kaynaşması bulunmalıdır.³ Hem şeklen hem de anlam olarak bir bütünlük arzetmesi gereken dizelerde şair kendi mahlasını söylemişse, tahmîsi yapan şair de eklediği dizelerin birinde mahlasından istifade etmelidir.⁴ Tahmîs, divan şiirinde en çok işlenen musammat türüdür.⁵ Birçok şair hem kendi dönemlerinde hem de kendilerinden önceki dönemlerde yaşayan şairlerin önemli manzumelerini tahmîs etmişlerdir. Yaygın olarak kullanılan bu nazım şekli neredeyse her şairin divanında bulunmaktadır.⁶ Divanlarda genellikle tahmîsler kasidelerden sonra musammatlar başlığının altında yer almaktadır. Şeyh Galip (ö. 1213/1799), Fuzûlî (ö. 963/1556), Abdülhad Nûrî (ö. 1061/1651), Cinânî (ö. 1004/1595), Bâkî (ö. 1008/1600), Derviş Azbî (ö. 1149/1160/1736/1747), Beylikçi Arif (ö. 1224/1809), Keçecizâde İzzet Molla (ö. 1245/1829) ve Leylâ Hanım (ö. 1847) gibi isimler Türk edebiyatında tahmîs yazan şairlerdendir.⁷ Klasik Türk edebiyatında en çok gazeller üzerine tahmîs yapılmıştır, ancak mesnevi, kaside, müstezat ve kıtalar da tahmîs edilmiştir.⁸ Şairler genellikle saygı duydukları şairlerin veya devlet büyüklerinin şiirlerine tahmîs kaleme almıştır.⁹ Bazı şairler kendi gazellerine

- 1 İlhan Ayverdi - Ahmet Topaloğlu, *Türkçe Sözlük* (İstanbul: Kubealtı Yayınları, 2007), 1018; İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2005), 437.
- 2 Nadhim Asaad, *Erbilli Abdurrezzâk Âğa ve tahmîsleri (İnceleme-metin)* (Edirne: Trakya Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 892.
- 3 M. A. Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi -Biçim-Ölçü-Kafiye* (İstanbul: 3F Yayınevi, 2007), 130.
- 4 Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi* (Ankara: Sevinç Basımevi, 1983), 223; Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 437.
- 5 Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 437.
- 6 Hamdi Birgören, “*Tahmîs*”, *Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü* (Ankara: AKDITYK Yayınları, 2006), 11.
- 7 *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi (Devirler/ İsimler/ Eserler/ Terimler)*, (İstanbul: Dergah Yayınları, 1998), 198; Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 437.
- 8 Halil Erdoğan Cengiz, “Divan Şiirinde Musammatlar”, *Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)* (s. 415-416-417, s. 291-429, 1986), 384.
- 9 Birgören, “*Tahmîs*”, *Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü*, 10-11; Asaad, *Erbilli Abdurrezzâk Âğa ve tahmîsleri (İnceleme-metin)*, 3-4; İsmail Habib, *Edebiyat Bilgileri* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1942), 135.

bile tahmîs yazmışlardır.¹⁰ Bu tür gazellerde “tahmîs-i gazel-i/... hod” şeklinde bir başlık yer almaktadır.¹¹ Tahmîslerde beyitler bent haline getirilmektedir.¹² Tahmîs divan edebiyatında muhammese nazaran daha çok ilgi görmüştür.¹³ Her beyte eklenen üçer mısrayı birinci ve ikinci mısralar arasına yerleştirilerek yapılan tahmîslere “tahmîs-i mutarraf” denilmektedir.¹⁴ Yahya Kemal, Bâkî'nin bir gazeline bu türden bir tahmîs yazmıştır. Muhammes ile tahmîs şekil olarak birbirine benzemekte, ancak muhammes tek bir şairin kaleminden çıkmasına rağmen tahmîs iki şairin ortak şiiridir.¹⁵ Çoğunlukla tahmîsler beş veya yedi bend arasında düzenlenmekte ve son bend ile her iki şairin mahlasına yer verilmektedir.¹⁶ Bir şair diğer bir şairin şöhretinden yararlanmak için de onun beğenilen bir manzumesini tahmîs edebilmektedir.¹⁷ Türk edebiyatında tahmîs hakkında yazılan müstakil bir eser bulunmamaktadır, ancak klasik edebiyat bilgisi kitaplarında, edebiyat lügatlerinde ve divan şiiri sözlüklerinde tahmîs hakkında kısa da olsa bilgi verilmiştir.

Türk edebiyatında sadece Türkçe tahmîsler yazılmamış, Beyânî ve Yümnî gibi şairler Farsça tahmîsler de kaleme almıştır. Beyânî, Hâfız'ın 88 gazeline Farsça tahmîs yazmış ve bu eserini Sultan II. Selim'e ithaf etmiştir. Yümnî ise Hâfız'ın 602 gazeli ile 7 mesnevisine ve Mevlâna'nın *Mesnevî*'sinin ilk defterine Farsça tahmîs yazmıştır.¹⁸

10 Tâhirü'l-Mevlevî, *Edebiyat Lüğatı* (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1973), 141.

11 Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, 223.

12 Mustafa Uslu, *Ansiklopedik Türk Dili ve Edebiyatı Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Yağmur Yayınları, 2007), 320.

13 Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, 223.

14 Tâhirü'l-Mevlevî, *Edebiyat Lüğatı*, 141.

15 Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi -Biçim-Ölçü-Kafiyeye*, 130.

16 İskender Pala ve Filiz Kılıç, “Musammat”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2020), 235.

17 Asaad, *Erbilli Abdurrezzâk Ağâ ve tabmisleri (İnceleme-metin)*, 3.

18 Asaad, *Erbilli Abdurrezzâk Ağâ ve tabmisleri (İnceleme-metin)*, 23.

A. Araştırma ve Değerlendirme

1. Yümnî'nin Hayatı

Yümnî hakkında bilgi veren en önemli kaynak İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal'ın kaleme aldığı *Son Asır Türk Şairleri* adlı eserdir.¹⁹ İnal, Yümnî ile dostluk kurmuş ve adı geçen eserinde onun hakkında şunları söylemiştir: Zilkade 1261/ Kasım 1845'te Süleymaniye'de doğmuştur. Asıl adı Mehmed Emin Yümnî Efendi ve babasının adı da Ahmed Efendi'dir. Medresede ilim tahsil ettikten sonra 1282/1865'te Süleymaniye Tahrîrât Müdüriyeti Muavinliği'ne tayin olmuş ve daha sonra istifa etmiştir. 1284/1867'de Bâbîâlî Tercüme Odası'na sürekli devam etmiş, 1291/1874'te Hoy Şehbenderliği'ne atanmış, dört buçuk yıl burada çalışmış ve daha sonra azledilmiştir. Şehrîzur, Van, Mâmûretü'l-azîz, Şarkî Karahisar ve Musul Müdde-i Umûmî Muavinliği'nde ve Cidde Bidâyet Mahkemesi Riyâseti'nde görev yapmış, ancak 1312/1894'te riyâsetten azledilmiştir. Memûriyeti lağvedildiği için 1250 kuruluş almış ve Umûr-i Şehbenderî Kalemî'ne devam etmiştir. 1315/1897'de miralay (albay) rütbesi almıştır. Arapça, Farsça, Kürtçe, Fransızca ve Türkçe bilen Yümnî 28 Şaban 1342/4 Nisan 1924'te vefat etmiş ve Merkez Efendi Kabristanı'nda toprağa verilmiştir.²⁰ Mahmud Kemal İnal, Yümnî'nin beyaz sakallı, orta boylu, esmer ve ilim ehli olduğunu, onunla merhum Maarif Nâzırı Münif Paşa'nın konağında tanıştığını ve 1332/1913'te Yakacık'ta otururken bazen onunla buluşup edebî sohbetler ettiklerini ifade etmiştir.²¹ İnal'a göre Yümnî'nin Farsça manzumları kusursuzdur, ancak Türkçe nazımları lafız ve mana bakımından kusurlu olarak görünmektedir.²²

1.1. Yümnî'nin Eserleri

İnal, Yümnî'nin dokuz eseri olduğunu söylemiştir:²³ 1-*Kitâb-ı Cezbe-i Aşk*: Hâfiz-ı Şîrâzî'nin 602 gazeli ile 7 mesnevisine yazılan tahmîslerden oluşan bu eser İstanbul'da basılmıştır (1337).²⁴ Bu eserin dört nüshası (Süleymaniye Kütüphanesi

19 İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2013), 2468.

20 İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, 2468.

21 İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, 2468.

22 İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, 2468.

23 İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, 2468.

24 Mehmed Emin Yümnî, *Kitâb-ı Cezbe-i Aşk* (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1337), 1: Asaad, *Erbillî Abdurrezzâk Ağa ve tahmîsleri (İnceleme-metin)*, 23.

Ali Nihat Tarlan koleksiyonu, nr. 000336; Süleymaniye Kütüphanesi Muammer Ülker koleksiyonu, nr. 00077; Süleymaniye Kütüphanesi Sami Benli koleksiyonu, nr. 00072; Süleymaniye Kütüphanesi Sami Benli koleksiyonu, nr. 00877) bulunmaktadır. 2-*Müntehâbât-i Durûb-i Emsâl-i Fârisî*: Bu eser bazı Farsça atasözlerinin Türkçeye tercümesinden oluşmaktadır. Biz bu eserin nerede bulunduğu dair bir bilgiye ulaşamadık.²⁵ 3-*Heft Peyker*: Bu eser Nizâmî-i Gecevi'nin Farsça yazılan *Heft Peyker* adlı manzum eserinin mensur tercümesinden oluşmaktadır. Eser ilk olarak 1289/1872'de yedi cilt halinde, daha sonra 1341/1922'de *Tercüme-i Hikâyet-i Heft Peyker* adıyla yayınlanmıştır.²⁶ Bu eserin altı nüshası (Bursa İnebey Kütüphanesi, nr. 4572; Sivas Ziya Bey Kütüphanesi, nr. 7274; Süleymaniye Kütüphanesi Sami Benli koleksiyonu, nr. 00252; Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, nr. BB0000017960; Süleymaniye Kütüphanesi İzmirli İsmail Hakkı koleksiyonu, nr. 03309; İstanbul Millet Kütüphanesi, nr. 3624) bulunmaktadır. 4-*Perde-i Esrâr*: 29 Türkçe gazelin yer aldığı bu eser 31 sayfadan oluşmaktadır. Eser İstanbul'da 1330/1912 yılında Şems Matbaası'nda basılmıştır.²⁷ Bu eserin dört nüshası (Bursa İnebey Kütüphanesi, nr. 10273; İstanbul Millet Kütüphanesi, nr. 5086; Süleymaniye Kütüphanesi İzmirli İsmail Hakkı koleksiyonu, nr. 03482; İstanbul Millet Kütüphanesi, nr. AEmnz1128) bulunmaktadır. 5-*Kabraman Katil*: Ebû Tâhir-i Tarsûsî'ye ait olan ve hicri 6. yüzyılda yazılan bu mensur hikâye Yümnî tarafından Farsça'dan Türkçeye tercüme edilmiştir.²⁸ Bu eserin bir nüshası (İstanbul Millet Kütüphanesi, nr. 8392) bulunmaktadır. 6-*Terkib-i Bend*: Bu manzum eser 15 sayfa olarak İstanbul'daki Zartaryan Matbaası'nda 1289/1872'de yayınlanmıştır.²⁹ Bu eserin iki nüshası (Bursa İnebey Kütüphanesi, nr. 5850/1; İstanbul Millet Kütüphanesi, nr. 5163) bulunmaktadır. 7-*Nesâyibü'l-Etfâl*: Eser çocuklara yönelik çeşitli öğütlerden oluşmaktadır.³⁰ Biz bu eserin herhangi bir nüshasına ulaşamadık. 8-*Müntehâbât-i*

25 İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, 2468.

26 Genceli Nizâmî, *Heft Peyker/ Yedi Sûret*, Çev. Mehmed Emin Yümnî, Haz. Aytakin Yıldız (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2023), 5-7; İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, 2468.

27 İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, 2468.

28 Abbâs Pârsâtaleb, "Alî Muhammed Mu'ezzini, Rûhullâh Hâdî, Mu'arrifî-i Nuseh-i Novyâfte-i Kahramân-nâme (Dâstân-i Kahramân Kâtil) ve Mu'arrifî-i Şahsiyet-i Kahramân", *Dûmâb-nâme-i Ferheng ve Edebiyât-i Âmme*, (s. 201-226, s.32/8, 1399), 201; Bknz.: Mehmed Emin Yümnî, *Kabraman Katil/ Tercüme-i Kabraman Katil*, Haz. İsmail Toprak (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2014).

29 İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, 2468.

30 İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, 2468.

Eş'âr-i Fârisî: Farsça seçme şiirlerden oluşmaktadır.³¹ Biz bu eserin herhangi bir nüshasına ulaşamadık. 9-*Tahmîs-i Mesnevî*: Bu eser Mevlânâ'nın *Mesnevî*sinin ilk defterine yazılan Farsça tahmîstir. Aşağıda eser hakkında detaylı bilgi verilecektir.

2. Tahmîs-i Mesnevî

Yümnî, *Mesnevî*'nin ilk defterindeki 625 beyti tazmîn etmiş ve bu beytelerin 624'ne tahmîs yazmıştır.³² Bir Arapça beytin tahmîsi yazılmayıp boş bırakılmıştır. Yümnî eserinin adını “*tabmîs-i Yümnî ber kitâb-i Mesnevî*” şeklinde zikretmiştir. Aruzun “fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün” kalıbıyla yazılmış olan *Mesnevî*'nin her bir beytinin üstüne Yümnî aynı ölçü ve uyakta üçer mısra ekleyerek tahmîsini meydana getirmiştir. Eserde mukaddime yazılmadan “*ya hü*”, “*tabmîs-i Yümnî ber kitâb-i Mesnevî*” ve “*be nâm-i hudâvend-i behşâyende-i mihribân*” ibareleri yazılarak başlanmıştır. Yümnî eseri anlaşılır ve sade bir dil kullanarak yazmış, vezni ve kafiyeyi aksatmamış, kaynak beyitlerdeki ifadeyi iyi bir şekilde yansıtmış ve mısralar arasında anlam ilgisi kurmayı başarmıştır. Türk edebiyatında önemli bir yere sahip olan bu Farsça eserin sadece bir nüshası (06 Mil Yz B 1047) bulunmaktadır. Eserin yazılış tarihi ve sebebi konusunda şair herhangi bir beyanda bulunmamıştır. Yümnî, bugün Konya Mevlânâ Müzesi'nde bulunan *Mesnevî*'nin en eski tarihli nüshasına (nr. 51) bakarak eserini oluşturmamıştır (Bu nüsha Mevlânâ'nın vefatından beş yıl sonra tamamlanmıştır). Çünkü tazmin edilen *Mesnevî* beyitleri ile zikredilen nüshadakilerle karşılaştırıldığında çok sayıda farklı kelime ve ibare bulunduğu görülmüştür. Yümnî eserdeki dört beyitte mahlasını kullanmıştır:³³

چون بر آورد از میان جان خروش	دم مزن ز اسرار حق یمنی خموش
آن خیالی را که شه در خواب دید	بس کن ای یمنی تو این گفت و شنید
ضیف غیبی را چو استقبال کرد	یمنی بس کن این ورق را در نورد
بس کن ای یمنی درین بحث اهتمام	گر چه نبود این پذیرای عوام

31 İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, 2468.

32 Mehmed Emin Yümnî, *Tahmîs-i Mesnevî* (Ankara Milli Kütüphane Yazmalar koleksiyonu, nr. 06 Mil Yz B 1047).

33 Yümnî, *Tahmîs-i Mesnevî*, nr. 06 Mil Yz B 1047, vr. 9b-10a-11a-13a.

Ey Yümnî, Hak esrarından bahsetme ve sus. Zira canın içinde bir gürlütlü çıkarır.

Ey Yümnî, bu konuşmayı kısa kes. Zira o bayali, padişah rüyada gördü.

Ey Yümnî, ilahi misafiri karşılarken şu varağı katlamayı bırak.

Ey Yümnî, bu hususta şabalamayı bırak artık çünkü avam bunu kabullenmeyecektir.

Yümnî 24 başlık yazmış ve bu başlıkların altında tahmîslerini sıralamıştır. Bu 24 başlık ve bu başlıkların altında yer alan tahmîs sayıları şöyledir:

1-Esirgeyen ve bağışlayan Allah'ın adıyla: Bu başlığın altında 51 tahmîs yer almıştır. Ney ile başladığı için *Ney-nâme* adıyla anılan, *Mesnevî*'nin özü ve özeti olarak bilinen, *Mesnevî*'nin başında bulunan ilk on sekiz beyit bu başlığın altında yer almıştır. *Mesnevî*'deki altı defterin içeriğinin özü bu beyitlerde bulunduğu için birçok sufi şair ve yazar tarafından bunlara şerhler kaleme alınmıştır.³⁴ Bu başlığın altında yer alan iki Farsça tahmîs ve Türkçe tercümesi şöyledir:

آنکه از عشقش بدایت می کند   لاجرم عشقش کفایت می کند
یک دلیل آرام هدایت می کند   بشنو از نی چون حکایت می کند
از جدایی ها شکایت می کند
سالکان راه حق فهمیده اند   ز آن سبب صوت مرا بگزیده اند
گویم آنان را که غربت دیده اند   کز نیستان تا مرا ببریده اند
از نفیرم مرد و زن نالیده اند

Kim aşkı ile başlarsa, kuşkusuz aşkı kifâyet eder.

Huzurlu bir delil hidayet eder. Dinle bak! Bu ney nasıl hikâye ediyor.

Ayrılıkları nasıl şikâyet ediyor.

Sâlikler hak yolunu anladılar. Bu sebepten nefesimi seçtiler.

Gurbeti görenlere söylüyorum: Beni kamışlıktan kestiklerinden beri,

Feryadımdan kadın ve erkek herkes ağladı.

2- Padişahın cariyeye aşık olması ve o cariyeyi satın alması, cariyenin hastalanması ve hastalığının uzun sürmesi: Bu başlığın altında 25 tahmîs yer almıştır. Burada kısaca hem dinin hem de dünyanın şâhı olan bir padişahın bir

34 A. Avni Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, Haz. Selçuk Eraydın-Mustafa Tahralı (İstanbul: Gelenek Yayınları, 2004), 73-88; Hüseyin Top, *Mesnevî-i Ma'nevî Şerhi* (Konya: Tablet Yayınları, 2008), 29-48; Yümnî, *Tahmîs-i Mesnevî*, nr. 06 Mil Yz B 1047, vr. 1b-6a.

gün hizmetlilerle birlikte ava gitmesi, yolda bir cariyeye görüp ona aşık olması, çok sayıda altın verip o cariyeyi satın alması, cariyenin hastalanması ve sözü edilen cariyeyi tedavi etmeleri için her taraftan hekimleri getirmesi anlatılmıştır. Bu hekimlerin kendi ilimlerine ve marifetlerine güvenerek Allah'ı unutup inşallah dememeleri ve bundan dolayı Allah'ın onlara aciz olduklarını göstermesi de ifade edilmiştir.³⁵ Bu başlığın altında yer alan iki Farsça tahmîs ve Türkçe tercümesi şöyledir:

چون فراغت دست داده این زمان   از برای حاضر و آینده گان
داستانی را کنم شرح و بیان   بشنوید ای دوستان این داستان
خود حقیقت نقد حال ماست آن
به که از تعقیب مردم بگذریم   لحظه بر عیب خودمان بنگریم
چون عدو تا چند با همدیگریم   نقد حال خویش را گر پی بریم
هم ز دنیا هم ز عقبی برخورداریم

*Bu zaman bana müsaade ettiğinden bazır olanlar ve gelecek kuşaklar için,
Bir hikâye şerh ve beyan edeceğim. Ey dostlar! Bu hikâyeyi dinleyin.*

Bu aslında bizim şu anki hakikatimizin ta kendisidir.

İnsanları takip etmeyi bırakalım. Kendi ayıplarımıza bir labza bakalım.

*Daha ne kadar düşman gibi birbirimize gireceğiz. Eğer vaziyetimizin tenkidine vakıf olursak,
Hem dünyadan hem de abiretten faydalanacağız.*

3-Cariyeyi tedavi etmede hekimlerin aciz kalması ve padişaha hakiki padişahın dergahına derdi götürmenin zâhir olması: Bu başlığın altında 29 tahmîs yer almıştır. Burada kısaca padişahın hekimlerin tedavide aciz kaldıklarını anlaması, ağlayarak yalın ayak mescide koşması, mihrabın önünde yüzünü yere sürerek ağlaması, ayrılık derdi ile secde mahallini gözyaşı ile ıslatması, bayılıp sonra ayılması, Allah'a yalvarması, Allah'ın onun imdadına yetişip hâzik bir hekimini göndermesi anlatılmıştır.³⁶ Bu başlığın altında yer alan iki Farsça tahmîs ve Türkçe tercümesi şöyledir:

35 Yümnî, *Tahmîs-i Mesnevî*, nr. 06 Mil Yz B 1047, vr.6a-8b.

36 Yümnî, *Tahmîs-i Mesnevî*, nr. 06 Mil Yz B 1047, vr. 8b-11b.

چون نشد این چاره جویبها مفید
لاجرم گشتند جمله نا امید
پیش شه رفتند و دلشان می طپید
شه چو عجز آن طیبیان را بدید
پا برهنه جانب مسجد دوید
یأس چون غالب شد و بیتاب شد
رفت در باب خدا اواب شد
رفت در مسجد سوی محراب شد
سجده گاه از اشک شه پر آب شد

*Bu çare aramaların bir faydası olmayınca, kuşkusuz hepsi ümitsizliğe düştü.
Padişahın yanına gittiler ve gönülleri tutuştu. Padişah o hekimlerin acizliğini görünce,
Mescide doğru yalınayak koştu.
Ümitsizlik galip gelince takatsız düştü. Yaratılmış olduğu için yüzüne kapılar kapandı.
Gidip Allah'ın kapısında tövbekâr oldu. Mescide gitti ve mihraba doğru yöneldi.
Secde mahalli padişahın gözyaşı ile doldu.*

4-Edebe riayet etmede başarı ve edepsizliğin vehametinden kaçınmayı istemek: Bu başlığın altında 19 tahmîs yer almıştır. Burada kısaca Allah'tan edep noktasında başarılı olmanın istenilmesi gerektiği, edepsizin Allah'ın lütfundan napsiz olduğu, küstahların edebi terk edip sofradan yemek artıklarını çaldıkları, zekat verilmeyince bulutun ortaya çıkmayacağı, zinadan dolayı etrafa vebanın yayıldığı, korkusuzluk ve küstahlığın karanlığa ve kedere sebep olduğu, göğün edep sebebiyle nurla dolduğu, meleğin edep sayesinde tertemiz olduğu, güneş tutulmasının küstahlık hasebiyle olduğu ve Azazil'in cüretinden dolayı kapıdan kovulduğu ifade edilmiştir.³⁷ Bu başlığın altında yer alan iki Farsça tahmîs ve Türkçe tercümesi şöyledir:

رو ادب را از خدا هر دم طلب
هست ادب بهتر ترا از اخ و اب
قادر است او را دهد چون بی سبب
از خدا جویم توفیق ادب
بی ادب محروم ماند از لطف رب
بی ادب مردود درگاه احد
بی ادب بدتر از دام و دد
بلکه آتش در همه آفاق زد
گر چو شیطانش کنی لعنت سزد
بی ادب تنها نه خود را داشت بد

37 Yümnî, *Tahmîs-i Mesnevî*, nr. 06 Mil Yz B 1047, vr.11b-13a.

*Git, Allah'tan her dem edep talep et. Edep senin için kardeş ve babadan daha iyidir.
O sebepsiz vermeye kadir olduğundan, Allah'tan bizi edebe muvaffak kılmasını dileyelim.*

Edepsiz kimse, Allah'ın lütfundan mahrum kalır.

*Edepsiz, Allah'ın dergabından kovulmuştur. Şeytan gibi ona lanet etmen uygundur.
Edepsizlik tuzak ve yirtıcı hayvandan daha kötüdür. Edepsiz sadece kendisine kötülük etmez.
Belki bütün âfâkı ateşe verir.*

5-Padişahın rüyasında gördüğü ve gelişi ile müjde veren ilahî hekim ile görüşmesi: Bu başlığın altında 10 tahmîs yer almıştır. Burada kısaca padişahın bir derviş gibi ilahî hekimin yanına gidip el ve alınını öpmesi, aşk gibi onu canının içine ve gönlüne çekmesi, onun geldiği yolu sorması, sabrın acı, ancak meyvesinin tatlı olduğunu söylemesi, sabrın genişliğin anahtarı olduğunu zikretmesi, hekimi gönüllerde geçen her şeyin tercümanı, razı olunmuş kişi, kavmin efendisi, ayağı çamura batan herkesin elinden tutan, her sorunun cevabı, Allah'ın armağanı, kederleri gideren kişi gibi vasıflarla övmesi dile getirilmiştir.³⁸ Bu başlığın altında yer alan iki Farsça tahmîs ve Türkçe tercümesi şöyledir:

کار را از سعی باشد پیش رفت	کام یابد هر که دور اندیش رفت
شه چو پیش میهمان خویش رفت	ای بسا زین مسئله تفتیش رفت
شاه بود او لیک بس درویش رفت	
می فتاد از پای مهمانش گرفت	عشق زور آورد و دامانش گرفت
دست بگشاد و کنارانش گرفت	چون به نزدیک آمد افغانش گرفت
همچو عشق اندر دل و جانش گرفت	

*Her kim ileri görüşlü olursa mutlu olur. İşi için çabalarsa ilerleme kaydeder.
Ey bu meseleyi çokça tefriş eden kimse, padişah misafirinin yanına gidince,
Padişah olmasına rağmen derviş gibi davrandı.
Aşk galip geldi ve eteğini tuttu. Yere kapandı ve misafirinin ayağına sarıldı.
Yaklaşınca feryadı yükseldi. Kollarını açıp onu kucakladı.
Aşk gibi gönlüne ve canının ta içine kadar çekti.*

6- Padişahın gaybî hekimi sağlığı yerinde olmayan hastanın baş ucuna götürmesi: Bu başlığın altında 49 tahmîs yer almıştır. Burada kısaca padişah ile hekimin kavuşmasından meydana gelen muhabbet meclisi bittikten sonra padişahın hekimin elinden tutup hürmetle sarayına götürmesi, hastanın ve hastalığının sebebini anlatması, onu hastanın yanına oturtması, hekimin cariyeyi muayene etmesi, onun rengini ve halini görmesi, nabzını ve idrarını kontrol etmesi, hastalığının belirtilerini ve nedenlerini dinlemesi, daha önce yapılan tedavinin zararlı olduğunu ve tedavi edenlerin gönül hastalığından habersiz olduklarını söylemesi ve cariyenin gönül hastalığına yakalandığını belirtmesi dile getirilmiştir. Daha sonra aşıklığın gönül iniltisinden belli olduğu, aşkı açıklamanın zor olduğu, kargaşa, fitne ve kan dökücülüğe yer verilmemesi gerektiği ifade edilmiştir.³⁹ Bu başlığın altında yer alan iki Farsça tahmîs ve Türkçe tercümesi şöyledir:

پادشه می داشت او را محترم	او بشه اندر تبسم لاجرم
حال بر نقل حکایت ره برم	چون گذشت آن مجلس و خوان کرم
دست او بگرفت و برد اندر حرم	
پیش او یکشمه حال خویش راند	قطره خون از دو چشم خود چکاند
اصل مقصد را به گوش او رساند	قصه رنجور و رنجوری بخواند
بعد از آن در پیش رنجورش نشاند	

Padişah onu hürmetle karşıladı. O da kuşkusuz padişaha tebessüm etti.

O halde şimdi hikâyeyi nakledeyim. O meclis ve kerem sofrası تماما erince,

Hekimin elinden tutup hareme götürdü.

Onun yanında güzel vaziyetini ifade etti. İki gözünden iki katre kan döktü.

Asıl maksadı onun kulağına söyledi. Hastanın ve hastalığın macerasını anlattı.

Daha sonra onu hastasının yanına oturttu.

7-Cariyenin hastalığını anlamak için hekimin padişahı yalnız kalmayı talep etmesi: Bu başlığın altında 45 tahmîs yer almıştır. Burada kısaca hekimin cariyenin hastalığını idrak etmesi, padişahı evi boşaltmasını, salonda, kıyıda köşede kimsenin kalmamasını, hem kendisini hem de evdekileri dışarı çıkarmasını istemesi, dışarıda kimseni kendisini duymaması gerektiğini belirtmesi, hekimin isteği üye-

39 Yümnî, *Tahmîs-i Mesnevî*, nr. 06 Mil Yz B 1047, vr.14a-18b.

rine sarayın boşaltılması, sarayda hasta cariye ile hekimin yalnız kalması, hekimin cariyenin nabzını eline alıp onun asıl vatanından söz açması, feleğin cevrenden ve cefasından bahsetmesi, her soru ve cevapta onun nabzına dikkat etmesi, onun şehri, etraftaki şehirler ve eski efendilerinden soru sorması dile getirilmiştir. Daha sonra Semerkant hakkında sorulan bir soru sebebiyle cariyenin nabzının şiddetli atması, benzinin gül ve ayva gibi sararması, hekimin cariyenin hastalığını çözmesi, cariyenin daha önce Semerkant şehrinde bulunması, oradaki bir kuyumcuya aşık olması, daha sonra ondan ayrılması, ayrılık derdi ile bu hale gelmesinin anlaşılması ve en sonunda hekimin cariyenin sevgilisine kavuşacağını müjdelemesi zikredilmiştir.⁴⁰ Bu başlığın altında yer alan iki Farsça tahmîs ve Türkçe tercümesi şöyledir:

کآن کینیزک را مدد ز الله شد	بخت و طالع شاه را همراه شد
چون حکیم از این سخن آگاه شد	حکمت حق حتم بر انقاه شد
وز درون همداستان شاه شد	
تا چه خواهد گفت آن دردانه را	منتظر شه امر آن فرزانه را
گفت ای شه خلوتی کن خانه را	در نظر آورد چون کاشانه را
دور کن هم خویش و هم بیگانه را	

Padişahın talibi ve bahtı yaver gitti. O cariyeye Allah'tan yardım ulaştı.

Hakkın hikmeti o hastalığı sona erdirdi. Hekim bu sözden haberdar olunca,

Gönülden padişah ile bembfikir oldu.

Padişah o bilgenin emrini bekledi. O inci tanesine ne söyleyeceğini merak etti.

Evi hatırına getirince, dedi ey padişah, evi boşalt.

Hem akrabaları hem de yabancıları uzaklaştır.

8-O ilahî hekimin cariyenin hastalığını anlaması ve onu padişaha arzetmesi:

Bu başlığın altında 10 tahmîs yer almıştır. Burada kısaca hekimin padişahı cariyenin hastalığı ve sebebi hakkında bilgilendirmesi, padişahın sevinip hekimden meded istemesi, cariyenin tedavisi için ne yapılması gerektiğini sorması, hekimin ona Semerkant'ta bulunan filan kuyumcuyu getirmesini söylemesi, kuyumcuyu getirmek için pek çok altın ve kaftanın hediye edilmesini ifade etmesi, kuyumcunun asıl vatanından ayrılması zor olacağı için onu ikna etmek için yetenekli ve sanatkar bir

40 Yümnî, *Tahmîs-i Mesnevî*, nr. 06 Mil Yz B 1047, vr. 19a-23a.

kuyumcuya ihtiyaç olduğunu vurgulaması dile getirilmiştir.⁴¹ Bu başlığın altında yer alan iki Farsça tahmîs ve Türkçe tercümesi şöyledir:

دختر از بهر دلش هم راز یافت   گشت خرم کاینچنین دمساز یافت
این حکایت هم ز نو آغاز یافت   آن حکیم مهربان چون راز یافت
صورت رنج کنیزک باز یافت
جلب حسن نیت آن ماه کرد   هر چه کرد از بهر او دلخواه کرد
در حقیقت وعده انقاه کرد   بعد از آن برخواست عزم شاه کرد
شاه را ز آن شمه آگاه کرد

Kız gönü için sırdaş buldu. Öyle mutlu oldu çünkü arkadaş buldu.

Bu hikâye de yeniden başladı. O sevecen bekim sırrı idrak edince,

Cariyenin hastalığının nedenini zahmetsizce buldu.

O ay yüzlünün hüsnü niyetini kendine çekti. Onun için her ne yaptıysa arzu ederek yaptı.

Ashında hastalığı iyileştireceğini vaat etti. Daha sonra kalkıp padişahın yanına gitti.

Padişaha cariyenin durumunu biraz anlattı.

9-Padişahın kuyumcuyu getirmek için Semertkant'a elçiler göndermesi: Bu başlığın altında 10 tahmîs yer almıştır. Burada kısaca padişahın kuyumcuyu getirmek için gayet akıllı iki adamını pek çok altın ve hediyelerle Semerkant'a göndermesi, bu iki adamın tarif edilen yere varıp kuyumcuyu bulması, ona iltifat etmeleri, o kuyumcuyu padişahın sarayına getirmek için ikna etmeleri, ahmak kuyumcunun gurura kapılıp aldanması, hırs ve tamah nedeniyle asıl vatanından ayrılması, elçilerle birlikte padişaha doğru yüzlerce safa, ümit ve sevinçle gelmesi, uzun emeller sonucunda elçilerle birlikte padişahın şehrine vâsıl olmaları, hekimin kuyumcuyu padişahın huzuruna çıkarması, padişahın ona hürmet etmesi, ikramda bulunması, özel hazinesini ve aşık olduğu cariyesini ona vermesi, kuyumcu ile cariyenin altı ay kadar birlikte safa sürmeleri, cariyenin gündün güne iyileşip sıhhatine kavuşması, cariyeye iyileştikten sonra hekimin bir şerbet yapıp kuyumcuya vermesi ve kuyumcunun gündün güne erimesi, cariyenin ondan soğuması, ayrılmaya karar verip muhabbet bağından kurtulması, kuyumcunun kanlı gözyaşı döküp ruhunu teslim etmesi dile getirilmiştir.⁴² Bu başlığın altında yer alan iki Farsça tahmîs ve Türkçe tercümesi şöyledir:

41 Yümnî, *Tahmîs-i Mesnevî*, nr. 06 Mil Yz B 1047, vr. 23a-24a.

42 Yümnî, *Tahmîs-i Mesnevî*, nr. 06 Mil Yz B 1047, vr. 24a-28a.

حرفهایش چون حکیم اینجا رسید   لب فرو بست و خموشی را گزید
منتظر شد تا چه می آید پدید   چون که سلطان از حکیم آن را شنید
پند او را از دل و از جان گزید
شاه در دل گفت با خود آن کنم   ورنه می باید که ترک جان کنم
مصلحت این است و حال اعلان کنم   گفت فرمان ترا فرمان کنم
هر چه گویی آنچنان کن آن کنم

Hekimin konuşması oraya varınca, ağzını kapatıp susmayı tercih etti.

Ortaya ne çıkacağını görmek için bekledi. Sultan hekimden olanları işittince,

Onun tavsiyesini can ve gönülden kabul etti.

Padişah gönülden ne gerekiyorsa yapacağım dedi, yoksa candan vazgeçmem gerekecek.

Uygun olan budur ve şimdi ilan ediyorum. Dedi senin emrine itaat edeceğim.

Her ne diyorsan onu yapacağım.

10-Kuyumcuyu öldürmenin bâtil hayal ile değil ilahî işaretle olduğunun beyan edilmesi: Bu başlığın altında 27 tahmîs yer almıştır. Burada kısaca kuyumcunun hekimin eliyle öldürülmesinin bir ümit ve bir korku sebebiyle olmadığı, hekimin Allah'ın emri ve buyruğu gelmeden padişahın hatırı için onu öldürmediği, can bağışlayanın öldürmesi de caiz olduğu, padişahın o kanı şehvet, hırs ve hevâ için dökmediği, padişahın seçkin biri olduğu ve öldürdüğü kişiyi en iyi makama kavuşturduğu, kötü kişinin övülmesi arşın titremesine neden olduğu, iyi ve kötünün sınıandığı, riyazetler ve cefaların iyiyi ortaya çıkardığı dile getirilmiştir.⁴³ Bu başlığın altında yer alan iki Farsça tahmîs ve Türkçe tercümesi şöyledir:

مالک الملک آن خداوند علیم   فاعل مختار می باشد قدیم
کس به سرّ حکمتش نبود فهم   کشتن آن مرد در دست حکیم
نه پی امید بود و نه ز بیم
هست او را راهها جز شاهراه   بار خود را می نماید گاه گاه
این که گویم دان یقین بی اشتباه   او نکشتش از برای طبع شاه
تا نیامد امر و الهام از آله

43 Yümnî, *Tahmîs-i Mesnevî*, nr. 06 Mîl Yz B 1047, vr. 28a-30b.

*Alim olan Allah, mâlikü'l-mülktür. O kadimdir ve fâil-i muhtârdır.
Onun hikmetinin sırrını kimse anlayamaz. Hekimin eliyle o adamın öldürülmesi,
Ne bir ümit ne de bir korku yüzündendi.
Anayoldan başka ona başka yollar var. Zaman zaman yükünü sergiliyor.
Bu söylediğimi kuşkusuz hatasız bil. Onu padişahın hatırı için öldürmedi.
Ta ki Allah'tan ilham ve emir gelmeden.*

11-Bakkal ile yağ dökten papağanın hikâyesi: Bu başlığın altında 84 tahmîs yer almıştır. Burada kısaca bir bakkalın gayet konuşkan, yeşil, güzel ve hoş edalı bir papağanı bulunduğu, bakkalın bu papağanı dükkana bekçi olarak bıraktığı, papağanın dükkana beklediği, müşterilere nükteli sözler söyleyerek onları eğlendirdiği, bir gün bakkalın bir iş için evine gittiği, dükkanda kalan papağanın dükkana içinde gezen bir farenin üzerine sıçrayan bir kedinin kendisine saldırıyor zannıyla dükkanın diğer köşesine kaçarken kanadını gül şişelerine çarpması, şişelerden birinin kırılması ve içindeki gül yağının dökülmesi, bu durumu gören bakkalın canının sıkılması, papağanın başına vurması ve papağanın kel olması, zavallı papağanın üzüntüden bir daha konuşmaması, papağana vurduğu için bakkalın pişman olması, bir gün dükkana giren saçlarını kazıtmış bir Kalenderî dervişi gören papağanın tekrar konuşmaya başlaması dile getirilmiştir.⁴⁴ Bu başlığın altında yer alan iki Farsça tahmîs ve Türkçe tercümesi şöyledir:

دل ربایی مجلس آرا طوطیی	گویم اکنون بحث زیبا طوطیی
بود بقالی مر او را طوطیی	خوش زبان و نکته پیرا طوطیی
خوش نوا و سبز گویا طوطیی	
لحظه ای می رفتی از در یک مکان	خواجه اش از بهر کار این و آن
بر دکان بودی نگهبان دکان	کرده بود آن طوطیش را امتحان
نکته گفتی با همه سوداگران	

Şimdi papağan ile ilgili güzel bir mevzu anlatacağım. Gönül çelen ve meclis süsleyen papağandı.

Güzel sesli ve nükteler süsleyen bir papağandı. Bir bakkalın bir papağanı vardı.

Güzel sesli ve yeşil renkli ve konuşkan bir papağandı.

44 Yümnî, *Tahmîs-i Mesnevî*, nr. 06 Mil Yz B 1047, vr. 30b-38b.

*Efendisi onun bunun işi için, bir labza bir mekana gitmek için ayrıldı.
Papağanını imtihan etmek istedi. Dükkânda oraya bekçilik ederdi.
Bütün tüccarlarla şakalaşırđı.*

12-Hıristiyanları kendi milletinin bađnazlıđı yüzünden öldüren Yahudi padişahın hikâyesi ve o üstad ve talebesinin serencamı: Bu başlıđın altında 14 tahmîs yer almıştır. Burada kısaca bir zaman zalim bir Yahudi padişah bulunduđu, bu padişahın Hz. İsa ve Hıristiyanların düşmanı olduđu, o şaşı padişahın hakikatte tek vücut olan Hz. Musa ve Hz. İsa'yı birbirinden ayırmaya çalıştığı, basiretinin de şaşı olduđu, nefret ve hasedinden biri iki gördüđu, batıl itikadı sebebiyle yüz bin mazlum mümini katlettiđi, Hıristiyanları buldukça öldürdüđu ifade edilmiştir.⁴⁵ Bu başlıđın altında yer alan iki Farsça tahmîs ve Türkçe tercümesi şöyledir:

رو حقیقت را طلب کن نه مجاز   کز حقیقت مرد گردد سر فراز
این حکایت گوش کن ای دلنواز   بود شاهی در جهودان ظلم ساز
دشمن عیسی و نصرانی گداز
موسی و عیسی که چون یک رهنما   بوده می بردندشان خلق التجا
چونکه شه احول بد از فهم و زکا   شاه احول کرد در راه خدا
آن دو دمساز خدایی را جدا

*Git, hakikati talep et, mecazı deđil. Zira hakikat ile insan onurlu olur.
Ey gönül okşayan bu hikâyeyi dinle. Yahudiler içinde zulmedici bir padişah vardı.
İsa'nın düşmanıydı ve Hıristiyanları yakıp yandıırıyordu.
Musa ve İsa her ikisi de bir önderdi. Halk ikisine de iltica ederdi.
Padişah zeka ve anlayış olarak şaşıydı. Allah yolunda şaşı gören o padişah,
O iki hak arkadaşını birbirinden ayırdı.*

13-Padişah vezirinin hikâyesi ve Hıristiyanları bölmek için başvurduđu aldatma: Bu başlıđın altında 7 tahmîs yer almıştır. Burada kısaca padişahın şeytan sıfatında bir veziri olduđu, bu gaddar ve düzenbaz vezirin hileleriyle akan suları durdurduđu, vezirin padişaha Hıristiyanların canlarını muhafaza etmek için dinlerini gizlediklerini söylemesi ve artık açıktan onları katletmemesi gerektiđini telkin et-

45 Yümnî, *Tahmîs-i Mesnevî*, nr. 06 Mil Yz B 1047, vr. 38b-39b.

mesi ve padişahın vezire “öyle ise ne yapalım” demesi dile getirilmiştir.⁴⁶ Bu başlığın altında yer alan iki Farsça tahmîs ve Türkçe tercümesi şöyledir:

گر تو پنداری که این به گشت نه
بر همان حال از بماندی باز نه
خواهی ار دانی که چون شد گوش ده
شه وزیری داشت رهن عشوه ده
[آ\۰] کاو بر آب از مکر بر بستی گره
ز آن وزیران بود که بهتان کنند
پادشه را از فسون حیران کنند
گفت: ترسایان پناه جان کنند
دین خود را از ملک پنهان کنند

Eğer bunun iyi olmadığını sanıyorsan, bu hal üzere yine olumsuz düşünürsün.

Eğer nasıl olduğunu bilmek istersen kulak ver. Padişahın düzenbaz ve inkarcı bir veziri vardı.

Bu vezir bile ile suya düğüm atıyordu.

İftira atan vezirlerdendi. Gizli yer yurda kast ediyordu.

Padişahı büyü ile hayran bırakıyordu. Hıristiyanlar canlarını korur dedi.

Dinlerini padişahıktan saklarlar dedi.

14-Vezirin Hıristiyanlar için hileye başvurusu ve düzenbazlık yapması: Bu başlığın altında 26 tahmîs yer almıştır. Burada kısaca vezirin padişahıktan elini ve ayağını kesmesini, müslu yaptırmasını, asmak üzere darağacına götürmesini ve birisinin şefaati edip kendisini asılmaktan kurtarmasını, Hıristiyanların olduğu diyara sürmesini istemesi ve padişaha bu sayede Hıristiyanların içine fitne düşeceğini ve dinlerinin yok olacağını söylemesi, padişahın vezirin fikrini beğenmesi, Hıristiyanları katletmekten vazgeçmesi, vezire müslu yaptırmayı, herkesin vezire yapılan bu muameleye şaşırması, vezirin Hıristiyanların çok olduğu diyara sürgün edilmesi ve vezirin oradaki Hıristiyanları dine davet etmesi dile getirilmiştir.⁴⁷ Bu başlığın altında yer alan iki Farsça tahmîs ve Türkçe tercümesi şöyledir:

چون شنید این را وزیر از شاه حر
گوشش از فرمان شاهی گشت پر
وانمود از خنده دندان را چو در
گفت ای شه گوش و دستم را ببر
بینیم بشکاف و لب از حکم مر

46 Yümnî, *Tahmîs-i Mesnevî*, nr. 06 Mil Yz B 1047, vr. 39b-40b.

47 Yümnî, *Tahmîs-i Mesnevî*, nr. 06 Mil Yz B 1047, vr. 40b-43a.

در میان خار و خاکستر مرا   جا ده و بر روی زن نشتر مرا
کس نداند اصل و سرّ ماجرا   بعد از آن در زیر دار آور مرا
تا بخواهد یک شفاعتگر مرا

Özgür padişabtan vezir bunları işitince, kulağı padişablık fermanı ile doldu.

Gülümseyince inci gibi dişleri göründü. Dedi, ey padişah el ve kulağımı kes.

Burnumu ve dudağımı yarıdır.

Beni dikenlerin ve toprağın içine at ve yüzüme neşter vur.

Kimse mevzunun sırrını ve aslını bilmez. Sonra beni dar ağacının altına götür.

O esnada bir şefaatchi affımı dilesin.

15-Hıristiyanların vezirin etrafında toplanmaları ve vezirin sırrını onlara söylemesi: Bu başlığın altında 30 tahmîs yer almıştır. Burada kısaca yüzbinlerce hıristiyanın vezirin etrafında toplandığı, vezirin onlara İncil'in hükümlerini, namazın ve zünnar bağlamanın sırlarını talim ettiği, Hıristiyanlık hakkında nasihatler verdiği, vezirin görünürde ilahî hükümleri naklettiği, ancak hakikatte tuzak kurduğu, Hıristiyanların kalplerini vezire bağladıkları, onu Hz. İsa'nın vârisi ve vekili sandıkları, dünyada her zaman bu vezir gibi yalancı ve deccal sıfatlıların bulunduğu, bu tür hilekârların tuzaklarına düşmemek için Allah'ın dergâhına niyazın elzem olduğu dile getirilmiştir.⁴⁸ Bu başlığın altında yer alan iki Farsça tahmîs ve Türkçe tercümesi şöyledir:

چون فرو بنشست های و هوی او   قطع شد در خلق گفت و گوی او
خشک شد آب جهود از جوی او   صد هزاران مرد ترسا سوی او
اندک اندک جمع شد در کوی او

آن یکی می شد مر او را دلنواز   وین یکی از حال خود می گفت باز
هیچکس از وی نمی کرد احتراز   او بیان می کرد با ایشان براز
سر انگلیون و زَنار و نماز

Onun hay buyu bitince, halk ile söyleşisi kesildi.

Onun ırmağından yabudi suyu kurudu. Yüz binlerce hıristiyan ona doğru geldi.

Azar azar onun mahallesinde yöresinde toplandı.

48 Yümnî, *Tahmîs-i Mesnevî*, nr. 06 Mil Yz B 1047, vr. 43a-45b.

*Onlardan birine teselli veriyordu ve diğerine vaziyetini tekrar izah ediyordu.
Hiçkimse ondan kaçınmıyordu. Onlara gizlice anlatıyordu,
İncil'in, zünnarın ve namazın sırlarını.*

16-Ârif adamın hikâyesi ve “Allah, ölenin ölüm zamanı gelince”⁴⁹ ayetinin tefsiri: Bu başlığın altında 16 tahmîs yer almıştır. Burada kısaca âriflerin uyanıkken ve uykudayken hallerinin aynı olduğu, Allah'ın elinde döndürüp çevirdiği kalem gibi oldukları, onların dünya vaziyetlerinden yana gece gündüz uykuda oldukları, uyku ölümün kardeşidir ve tan yerini yarıp açan Allah'tır denilmiştir.⁵⁰ Bu başlığın altında yer alan iki Farsça tahmîs ve Türkçe tercümesi şöyledir:

چونکه عارف آگهی دارد ز دم
یک دمش نبود زند دم از حکم
خوردن و خوابش چو گفتن نیز کم
حال عارف این بود بیخواب هم
گفت یزدان هم وقود زین مرم
در دلش گویا و خاموشی به لب
چيست این را خود نداند هم سبب
پس همین دانم که گویم با ادب
خفته از احوال دنیا روز و شب
چون قلم در پنجه تقلید رب

*Ârif soluktan haberdar olduğu için, her bir soluğu hükümden güçlü değildi.
Yemesi ve uyuması konuşması gibi azdı. Ârifin bali uyanık olunca da böyledir.
Allah “onlar uykudadırlar” buyurdu.*

*Gönlünde söyleyiş ve dudağında suskunluk var. Buna neyin sebep olduğunu kendisi de bilmiyor.
O halde bildiğimi edep ile söyleyeyim. Dünya hallerinden yana gece ve gündüz uykudadırlar.
Allah'ın elinde döndürüp çevirdiği kalem gibidirler.*

17-Halifenin Leylâ'ya soru sorması ve Leylâ'nın ona cevap vermesi: Bu başlığın altında 21 tahmîs yer almıştır. Burada kısaca halifenin Leylâ'ya “Mecnun'u perişan edip yoldan çıkarırsen sen misin?” diye sorması, Leylâ'ya “başka güzellerden daha üstün değilsin” demesi, Leylâ'nın ona “sus Mecnun değilsin” diye karşılık vermesi, ahmağın birinin gölgeyi avlamaya kalkışması, gölgeye doğru ok atması, Allah'ın gölgesinin birine yardım etmesi halinde onu hayalden ve gölgeden kur-

49 Zümer/42.

50 Yümnî, *Tahmîs-i Mesnevî*, nr. 06 Mil Yz B 1047, vr. 45b-47a.

taracağı, Allah'a kul olan kimsenin Allah'ın gölgesi olduğu ifade edilmiştir.⁵¹ Bu başlığın altında yer alan iki Farsça tahmîs ve Türkçe tercümesi şöyledir:

یار اگر آن سوی و تو هم این سوی   چون گذشته از یکی باشد دوی
می کنی تصدیق چون این بشنوی   گفت لیلی را خلیفه کان توی
کز تو معنون شد پریشان و غوی
بینمت چندان که موزون نیستی   دانمت دارای افسون نیستی
گر چه از خوبان تو بیرون نیستی   از دگر خوبان تو افزون نیستی
گفت خامش چون تو معنون نیستی

Yâr eğer o tarafta ise sen de bu taraftasın. Birlikten geçerseniz ikilik olursunuz.

Eğer tasdik edersen bunu işitirsin: Halife, Leylâ'ya dedi "sen misin,

Mecnun'u harap edip yoldan çıkaran?"

Gördüğüm kadarıyla uyumlu değilsin. Bildiğim kadarıyla alımlı değilsin.

Gerçi güzellerden bir farkın yok. Başka güzellerden daha üstün değilsin.

Sus, dedi, zira sen Mecnun değilsin.

18-Mürşit olan velinin hırsa tâbi olması: Bu başlığın altında 12 tahmîs yer almıştır. Burada kısaca âhir zaman afetinden sakınmak için Allah'ın eteğine sarılması gerektiği, "gölgeyi nasıl uzattı"⁵² ayetinin velilerin nişânesi olduğu, velilerin Allah güneşinin ışığının rehberi olduğu, Hz. İbrahim gibi "ben batanları sevmem" denilmesi gerektiği, padişah gibi olan Tebrizli Şems'in eteğine sarılması gerektiği, bedeninin kıskacılık yuvası olduğu, ancak Allah'ın o bedeni güzelce arıttığı ifade edilmiştir.⁵³ Bu başlığın altında yer alan iki Farsça tahmîs ve Türkçe tercümesi şöyledir:

ای که هستی طالب امن و امان   با خیر شو در گذر باشد زمان
از حقیقت گویمت بیخود مدان   دامن او گیر زوتر بی گمان
تا رهی از آفت آخر زمان

51 Yümnî, *Tahmîs-i Mesnevî*, nr. 06 Mil Yz B 1047, vr. 47a-49a.

52 Furkan/45.

53 Yümnî, *Tahmîs-i Mesnevî*, nr. 06 Mil Yz B 1047, vr. 49a-50b.

امر حق را چون مبلغ انبیاست
این سخن هم ز اعتقاد اتقیاست
رهنمای آن طریقت اولیاست
کیف مد الظل نقش اولیاست
کو دلیل نور خورشید خداست

Ey emniyet ve huzur talep eden, dikkatli ol, zaman geçicidir.

Sana hakikatten bahsediyorum, beyhude bilme. Kuşku duymadan hemen onun eteğinden tut.

Bu vesile ile âhir zaman afetinden kurtulursun.

Hak'ın emrini peygamberler tebliğ ettiğiinden, onun kulavuzu evliyaların yoludur.

Bu söz de sakınanların itikadındandır. Gölgeyi nasıl uzattı ayeti velilerin nişânesidir.

Zira o Hak güneşinin ışığının rehberidir.

19-Yahudilerin vezirinin kıskançlığının anlatılması: Bu başlığın altında 8 tahmîs yer almıştır. Burada kısaca vezirin soy sopunun kıskançlıktan olduğu, boş yere kulağını ve burnunu kaybettiği, kıskançlık iğnesiyle miskinlerin canını zehirlediği, koku alıp şükretmeyen kimsenin nimeti inkâr ettiği, şükredenlere kul olunması ve onların önünde ölünmesi gerektiği, insanların namazdan alıkonulmamasının elzem olduğu ifade edilmiştir.⁵⁴ Bu başlığın altında yer alan iki Farsça tahmîs ve Türkçe tercümesi şöyledir:

باز گویم زان وزیر بد نهاد
تا چسان دام حسادت را نهاد
وزچه رو می کاشت آن تخم فساد
آن وزیرک از حسد بودش نژاد
تا به باطن گوش و بینی باد داد
هر چه می کردی نکو می کرد عد
طینت و افعال او چون بود بد
چون نبودش جز حسد در کالبد
بر امید آنکه از نیش حسد
زهر او در جان مسکینان رسد

O kötü yaratılışlı vezirden tekrar bahsedeyim. Nasıl kıskançlık tuzağını kurtuğunu, Nasıl o fesat tohumu ektiğini anlatayım. O vezirin soyu sopu kıskançlıktandı.

O sebeple boş yere burnunu ve kulağını yele verdi.

Onun tîneti ve yaratılışı kötü olduğundan her yaptıysa iyilik hesabına yaptı.

Bedeninde kıskançlıktan başka şey olmadığından, bu işi kıskançlık iğnesi ve ümit ile,

Miskinlerin canını zehirlemek için yaptı.

54 Yümnî, *Tahmîs-i Mesnevî*, nr. 06 Mîl Yz B 1047, vr. 50b-51a.

20-Marifet ehli hıristiyanların vezirin hilesini anlamaları: Bu başlığın altında 12 tahmîs yer almıştır. Burada kısaca zevk sahibi kimselerin vezirin sözlerinden acıyla karışmış bir tat aldıkları, vezirin ince sözler söylediği, sözlerinin uyanık ve zevk sahibi olmayanların boynunda bir boyunduruk gibi durduğu, padişahın ayırdıktan altı ay sonra Hz. İsa'ya inananların sığınağı olduğu, halkın dinlerini ve gönüllerini onun emrine verdikleri ifade edilmiştir.⁵⁵ Bu başlığın altında yer alan iki Farsça tahmîs ve Türkçe tercümesi şöyledir:

کفر را پنهان نموده در ضمیر   لاف دینداری زند آن گرگ پیر
نیست پندارد خدا از وی خیبر   ناصح دین گشته آن کافر وزیر
کرده او از مکر در نورینه سیر
چون دم عیسی مؤثر گفت او   جای طاعت بود خورد و خفت او
چون کرامت بود حرف مفت او   هر که صاحب ذوق بود از گفت او
لذتی می دید و تلخی جفت او

*O yaşlı kurt içinde küfrü saklıyor ve didarlık ile ilgili konuşuyor.
Allah'ın ondan haberdar olduğunu zannetmiyor. O kafir vezir sanki din nasihatçisi olmuştu.*

Hile ile badem helvasına sarımsak koymuştu.

İsa'nın nefesini etkili söyleyince, ibadet yerinde yedi ve uyudu.

Kerameti boş laf olduğundan, zevk sahibi olanlar ondan bahsetti.

Sözlerinden acıyla karışmış bir lezzet aldı.

21-Hilekâr vezire padişahın gizlice haber yollaması: Bu başlığın altında 9 tahmîs yer almıştır. Burada kısaca padişah ile vezir arasında gizli yazışmaların bulunduğu, padişahın bir mektubunda vezire “a benim makbûl vefadarım, söz verdiğin vakit geldi, benim gönlümü hıristiyanlarla ilgili rahatlat” demesi, vezirin ona “ey padişah hıristiyanlar içine büyük bir fitne bırakmaya çalışıyorum” diye karşılık vermesi, hıristiyanların on iki gruba ayrılması ve bu on iki grubun emirleri ve onlara tâbi olanların vezirin eteğine tutunması, vezirin bunlara yolunda başınızı ve canınızı feda edin demesi halinde, o anda onların canlarını vereceklerini söylemesi beyan edilmiştir.⁵⁶ Bu başlığın altında yer alan iki Farsça tahmîs ve Türkçe tercümesi şöyledir

55 Yümnî, *Tahmîs-i Mesnevî*, nr. 06 Mil Yz B 1047, vr. 51a-52b.

56 Yümnî, *Tahmîs-i Mesnevî*, nr. 06 Mil Yz B 1047, vr. 52b-53a.

بود در اغفال صبح و شامها
بر ره ایشان نهادی دامها
شاه را پنهان نوشتی نامه ها
در میان شاه و او پیغامها
شاه را پنهان بدو آرامها
گفتی در دل من به مقصد نایلم
از وی آسان می شود هر مشکلم
پیش او بنویست شه کای مقبلم
وقت آمد زود فارغ کن دلم

*Sababları akşamları aldatıyordu. Onların yollarına tuzaklar kuruyordu.
Padişaha gizlice mektuplar yazdı. Padişah ve onun arasında haberleşme oldu.
Padişah gizlice ona güvence verdi.
Gönlümdede maksadıma ulaştım dedi. Onun hile ve tedbirine güveniyorum
Ondan her müşkülüm kolay olacak. Padişah ona ey ikballi vezirim diye yazdı.
Vakit geldi, artık tez içimi rahatlat.*

22-Vezirin İncil'in hükümlerini karıştırmaları ve hilesi: Bu başlığın altında 36 tahmîs yer almıştır. Burada kısaca hain vezirin her bir emir için birer tomar düzenlediği, bu tomarların birbirinden farklı hükümler, tarzlar ve usûller içerdiği, kısaca her tomarın içeriğinin öbür tomarların içeriğine muhalif olduğu söylenmiş ve bir tomarda riyazet ve açıklık, bir tomarda cömertlik, bir tomarda teslim ve tevekkül, bir tomarda ibadet ve hizmet, bir tomarda aczini görmek, bir tomarda kendini Hak'ın kudreti görmek, bir tomarda kendini aciz bilmek ve Hak'ın kudretiyle kâdir görmeyi terk etmek, bir tomarda nazar mumunu söndürmemek, bir tomarda sabırlı ve kararlı olmak, bir tomarda kolaylık ve vücudu hoş tutmak, bir tomarda nefsin gerektirdiği şeyi terk etmek, bir tomarda Hak'ın müyesser etmesi, bir tomarda kamil üstad talep etmekten bahsedilmiştir.⁵⁷ Bu başlığın altında yer alan iki Farsça tahmîs ve Türkçe tercümesi şöyledir.

تا در افکنند میانشان شور و شر
دین و ایمانشان کند زیر و زبر
بین چه سان کرد این حیل آن بدگهر
حکمهای هر یکی نوع دگر
این خلاف آن ز پایان تا به سر

57 Yümnî, *Tahmîs-i Mesnevî*, nr. 06 Mîl Yz B 1047, vr. 53a-56b.

بحث استغفار و آیین خشوع
حکمت طاعات و معنی خضوع
از نماز و سجده و وضع رکوع
در یکی راه ریاضت را رجوع
رکن توبه کرده و شرط رجوع

*Aralarında kargaşa ve şer çıkarmak, din ve imanlarını alt üst etmek için,
Bak o kötü tabiatlı ve düzenbaz ne yaptı. Her birinin hükmü bir başka şekildeydi.
Bu sondan başa kadar öbürüne aykırıydı.
İstiğfar bahsi ve huşû geleneği, ibadetin hikmeti ve alçakgönüllüğün manası.
Namaz, secde, abdest ve rukû. Birisine riyazet ve açlık yolunu,
Tövenin direği Allah'a dönüşün şartı yapmıştı.*

23-Ayrılıkların hakikaten değil gidiş tarzından olduğunun beyan edilmesi:
Bu başlığın altında 21 tahmîs yer almıştır. Burada kısaca vezirin yazdığı tomarların Hz. İsa'nın mizacının küpünden huy tatmadığı, Hz. İsa'daki bir renklilikten esinlenmediği, vezirin yüz renkli elbiseyi tek renkli hale getirdiği, ilkbaharın Allah'ın fermanını getirmedikçe toprağın sırlarını açığa vurmadığı, varlık aleminde binlerce balık ve denizin cömertlik önünde secdeye kapandığı, Allah'ın cömert, faziletli, mucize bağışlayıcı olduğu, kahrının da akıllıları kör eylediği ifade edilmiştir.⁵⁸ Bu başlığın altında yer alan iki Farsça tahmîs ve Türkçe tercümesi şöyledir.

هر چه قدرت داشت او در جستجو
کرد حاضر فتنه را بی گفتگو
همچنین چون آن وزیر دیو خو
زین نمط زین نوع ده طومار و دو
بر نوشت ان دین عیسی را عدو
چونکه غیر از فتنه جستجو نداشت
جز ز دین ظاهر که گفتگو نداشت
وز مزاج خشم عیسی خو نداشت

*Ne kadar kudreti varsa araştırdı ve konuşmadan fitneyi hazırladı,
Aynı şekilde şeytan sıfatlı o vezir. Bu tarzda ve bu yolda on iki tomar,
Kaleme aldı dîn-i İsa düşmanı o vezir.
Fitneden başka bir uğraşı yoktu. İyi bir sireti ve sureti yoktu.
Zabiren dinden başka konuşması yoktu. O, İsa'nın bir renkliliğinden koku almadı.
İsa'nın mizacının küpünden huy tatmadı.*

58 Yümnî, *Tahmîs-i Mesnevî*, nr. 06 Mil Yz B 1047, vr. 56b-58b.

24-Vezirin bu hilede uğradığı zarar ve hilenin beyanı: Bu başlığın altında 23 tahmîs yer almıştır. Burada kısaca vezirin de padişah gibi düşüncesiz ve gafil olduğu, varlığı zorunlu olan ve bir anda yüz alemi yoktan var edebilecek Allah ile pençeleştiği, Allah'ın kudreti önünde dünyanın sadece bir zerre olduğu, Allah'ın Firavun'un yüzbinlerce mızrağını Hz. Musa'nın bir tek asası ile kırdığı, Calinus'un tıp bilgisinin Hz. İsa'nın soluğu karşısında yok olduğu, dünya baştanbaşa kar ile dolu olsa bile güneşin sıcaklığının onu bir bakışta eriteceği ifade edilmiştir.⁵⁹ Bu başlığın altında yer alan iki Farsça tahmîs ve Türkçe tercümesi şöyledir.

چون بر آید با غنی شخص فقیر
گره را بین رفته در میدان شیر
باز گویم قصه شاه و وزیر
همچو نادان و غافل بد وزیر
پنجه می زد با قدیم ناگزیر
خالق کون و مکان و بی نظیر
در قیامت صادقان را دستگیر
واحد و دانا و بر جمله خبیر
ناگزیر بر جمله گان حق قدیر
لا يزال و لم یزل فرد بصیر

Yoksulun zengin ile boy ölçüşmesi, kedinin aslan meydanına çıkması gibidir.

Padişah ve vezirin hikâyesini tekrar söyleyeyim. Vezir de bilgisiz ve gafildi.

Çaresiz pençeleşiyordu kadim olanla.

Benzersiz, varlık ve var oluşun sahibi Allah, kıyamet günü sâdıkların elinden tutar.

Tek, bilgin ve herşeyden haberdar olan kuşkusuz herşeye sözü geçen diri kadirdir.

Sermedî ve zevalsiz olan basiret sahibi bir ferttir.

2.1. Tahmîs-i Mesnevî'nin Bazı Özellikleri

Tabmîs-i Mesnevî, Anadolu sahasında şimdiye kadar tespit edilen *Mesnevî*'ye Farsça yazılan en geniş hacimli tahmîstir. Yümnî bu tahmîsi büyük ihtimalle *Mesnevî*'nin şöhretinden istifade etmek ve Mevlânâ'ya saygı göstermek amacıyla kaleme almıştır. Yümnî'nin *Mesnevî*'nin birinci defterindeki ilk beyitten başlayarak 624 beyite kadar tahmîs yazmış olması, onun *Mesnevî*'nin altı defterine de tahmîs yazmayı planladığını göstermektedir. Ancak neden sadece 624 beyit ile iktifa ettiği noktasında bir bilgi bulunmamaktadır. Birçok şair çağdaşı olan ünlü şairlerin beğenilen şiirlerine tahmîs yazarken Yümnî kendisinden önce gelen bir mutasavvıf şairin şiir-

59 Yümnî, *Tahmîs-i Mesnevî*, nr. 06 Mil Yz B 1047, vr. 58b-60b.

lerine tahmîs yazmayı tercih etmiştir. Yümnî bu eserde tahmîs nazım türünün en önemli hususu olan asıl beyitlerle eklenen mısraların anlam olarak kaynaşmasına dikkat etmiştir. Yümnî'nin mısraları Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinin beyitleriyle aynı vezin ve kafiyededir. Eserde asıl beyitler ile eklenen mısraların çoğu arasında bir uyum ve ahenk bulunmakta ve bu beyitler ile mısralar arasında anlam tekrarı bulunmamaktadır. Ancak ilave edilen kimi beyitlerde anlam kayması görülmektedir. Yümnî kaleme aldığı bu tahmîs ile hem Farsça şiir yazmadaki maharetini göstermiş hem de Mevlânâ'dan etkilendiğini ortaya koymuştur. Eserde hem Mevlânâ'nın mahlası hem de Yümnî mahlası zikredilmiştir. Yümnî'nin edebî ve dinî bilgisi açıkça eserde görülmektedir. Eserde asıl beyitlerde peygamber kıssalarına değinilmişse, eklenen mısralarda da kıssalara yer verilmiştir.

3. Tahmîs-i Mesnevî'nin Yazma Nüshasının Özellikleri

Tahmîs-i Mesnevî'nin yazma eser kütüphanelerimizde sadece bir nüshası bulunmaktadır. 60 varaktan oluşan bu nüsha Ankara Milli Kütüphane Yazmalar koleksiyonunda yer almaktadır. Bu nüshanın kütüphanedeki demirbaş numarası 06 Mil Yz B 1047, hattı talik, satır sayısı 16, ebadı 305x200-260x140 mm ve kağıt türü suyolu filigranlıdır. Nüshanın zahriyesinde ve son varakta Ankara Milli Kütüphanesi'ne ait birer mühür yer almaktadır. Nüsha, üzerinde Osmanlı tuğrası bulunan ebrulu mukavva bir cilde sahiptir. Nüshadaki başlıklar kırmızı ve ana metin siyah mürekkeple yazılmıştır. Haşiyelerde herhangi bir yazı yer almamıştır. Eserin hem zahriyesi hem de son varağı ebruludur. Büyük ihtimalle bu nüshanın varakları dağılmış, daha sonra birbirine yapıştırılmıştır. Ancak ne yazık ki bu işlem yapılırken neredeyse bütün varaklar farklı yerlere yapıştırılmıştır. Biz bu nüshayı yazarken hepsini yerli yerine koyarak ele aldık. Nüshanın istinsah tarihi verilmemiştir.

Nüshanın başı:

لاجرم عشقش کفایت می کند

آنکه از عشقش بدایت می کند

Nüshanın sonu:

گر جهان پر برف گردد سر به سر

بشنو این را از من ای خاکت به سر

تاب خور بگذاردش از یک نظر

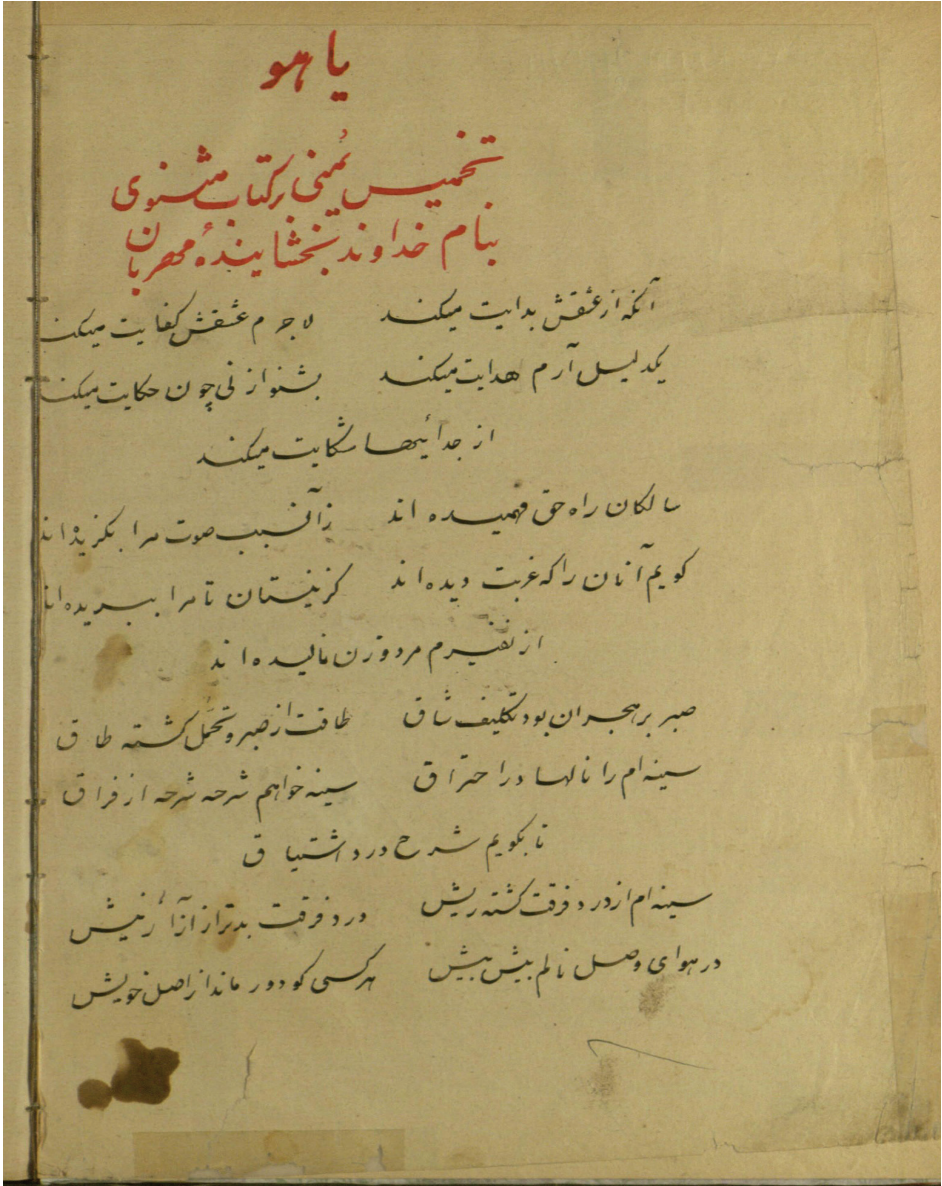
4. Tahkikli Metin Neşrinde İzlenen Yöntem

Söz konusu Farsça tahmîsin neşri yapılırken mevcut olan tek nüsha (Ankara Milli Kütüphanesi, nr. 06 Mil Yz B 1047) yazılmış, eserdeki varak numaraları gösterilmiştir. Nüshada گ harfi ile yazılması gereken kelimelerin neredeyse tamamı ک ile yazılmış, bu kelimelerin tamamı düzeltilmiştir. Şimdiki zaman eki olan می fiilden, harfi izafe olan به önüne geldiği isimden, harfi nişane olan ل isimden sonra ayrı yazılmıştır. Olumsuz fiilin başındaki ه harfi ن şeklinde değiştirilmiştir. İsimlerin başına gelen olumsuzluk بی genellikle isimden ayrı yazılmıştır. Nüshada ismin hallerinden olan ج kimi yerlerde noktasız yazılmış, ancak biz hepsini noktalı olarak yazdık. Kelime sonlarındaki kapalı ه harfi ت şeklinde düzeltilmiştir. Bazı kelimeler günümüz imla kurallarına göre yazılmış, nüshadaki yazma biçimleri ayrıca gösterilmemiştir. Çoğunlukla ج şeklinde yazılan چ harfi aslına uygun yazılmıştır. Tamlamalarda işaret kullanılmamıştır. Nüshada آ harfi bazen ا şeklinde yazılmış, bu harf aslına uygun şekilde metinde yazılmıştır. Eserdeki ayet ve hadisler gösterilmiş ve bilinmeyen kelimeler açıklanmıştır.

Sonuç

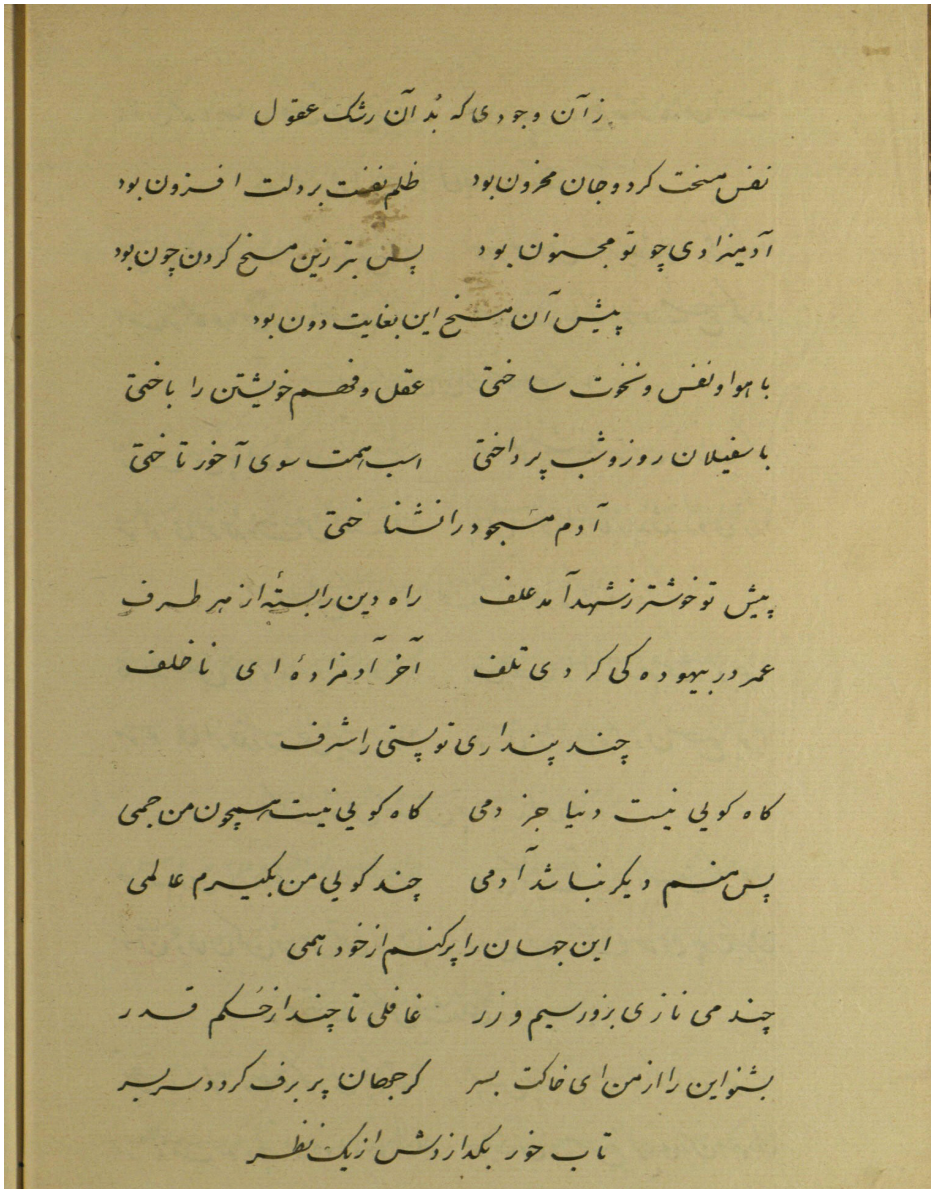
Yümnî'nin *Mesnevî* tahmîsi, *Mesnevî*'nin başında yer alan ilk on sekiz beytin tahmîsi ile başlamış, daha sonra ava çıkan bir padişahın güzel bir cariyeye aşık olması, yakışıklı bir kuyumcuya aşık olmuş olan cariyenin hastalanması ve hekimin onu iyileştirmeye çalışması hikâye edilmiş, bu hikâyeden sonra nükteli ve güzel sesli bir papağana sahip olan bir bakkalın, bir iş için eve gitmesi ve bu esnada papağanın dükkana giren kedinin korkusundan yağ dökmesi, bakkalın vaziyeti görüp papağana vurması ve kel olan papağanın belli bir süre konuşmaması hikâye edilmiştir. En son olarak hilekâr Yahudi bir vezirin padişahın yardımı ile Hıristiyanların arasına girmesi, kendisini onlardan göstermesi, bilinçli olarak onların yolunu saptırmaya çalışması, bozgunculuğunun neticesinde Hıristiyanları birbirine düşürmesi nakledilmiştir. Yümnî bütün *Mesnevî* defterlerini tahmîs etmek yerine sadece ilk defterin bir kısmı ile yetinmiştir. Tahmîs edilen beyitlerin kafiye, redif, şekil ve ölçü gibi unsurları ile anlam, üslup ve dil özelliklerine uyulmuş, vezin başarılı bir şekilde kullanılmıştır. Eserdeki mısralarda harf tekrarlarıyla meydana gelen ifade kudreti tahmîse akıcılık kazandırmıştır. Eserinde hem kaynak şiiri hem de söyleyiş gücünü etkili bir şekilde yansıtan Yümnî'nin tahmîsi Arapça kelime ve terkiplerle yüklü değildir. Tahmîsinde Yümnî mahlasını kullanan şairin bu eserinden hareketle Farsça'ya oldukça hâkim

olduğu söylenebilir. Tahmîs mısralarının kaynak metne hem Fars dili bakımından hem de ifade tarzı açısından uyumu dikkat çekmektedir. Büyük ihtimalle Yümnî, *Mesnevî*'nin ilk defterini tahmîs ederek Mevlânâ'ya olan hürmetini göstermek istemiştir. Yümnî'nin ifade gücüne, mısralardaki ses ve mana gücüne nazar edildiğinde başarılı bir eser ortaya koyduğu söylenebilir. Birçok divan şairi gibi Yümnî de tahmîs yazarak bu alandaki maharetini ve ustalığını sergilemiştir. Yümnî genel itibarıyla tahmîs ettiği eserin gölgesinde kalmamaya özen göstermiş ve bu konuda hünerini ortaya koymuştur. Eserde dinî-tasavvufî unsurlara, ayet ve hadislere, mecazlara, Arapça terkiplere, sembollere, girift ve ince hayallere yer verilmiştir. Farsça şiir yazma noktasında başarılı olan Yümnî'nin şairlik gücü, kendisine has ifade tarzı, edebî kişiliği, anlam ve hayal dünyası, ifade tarzı gibi bilgileri bu eserde görmek mümkündür. Eserde cinsellik ve müstecenlik ile ilgili unsurlara da yer veren Yümnî edebî sanatları başarılı bir şekilde kullanmıştır. Genel olarak sade ve anlaşılır dil ile yazılan eserde deyim ve atasözleri de bulunmaktadır.

Ankara Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, nr. 06 Mil Yz B 1047, vr. 1^b.

Kaynakça

- Asaad, Nadhim. *Erbili Abdurrezzâk Ağa ve Tabmisleri (İnceleme-metin)*. Edirne: Trakya Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- Ayverdi, İlhan & Topaloğlu, Ahmet. *Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubealtı Yayınları, 2007.
- Birgören, Hamdi. "Tahmîs", *Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü*. Ankara: AKDITYK Yayınları, 2006.
- Cengiz, Halil Erdoğan. "Divan Şiirinde Musammatlar", *Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)*. s. 415-416-417, s. 291-429, 1986.
- Dilçin, Cem. *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*. Ankara: Sevinç Basımevi, 1983.
- Genceli Nizamî, *Heft Peyker/ Yedi Sûret*. Çev. Mehmed Emin Yümnî, Haz. Aytekin Yıldız. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2023.
- Habib, İsmail. *Edebiyat Bilgileri*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1942.
- İnal, İbnü'l-Emin Mahmud Kemal. *Son Asır Türk Şairleri*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Konuk, A. Avni. *Mesnevî-i Şerif Şerhi*. Haz. Selçuk Eraydın-Mustafa Tahrallı. İstanbul: Gelenek Yayınları, 2004.
- Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî. *Mesnevî-i Ma'nevî*. Çev. Derya Örs-Hicabi Kırlangıç. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Pala, İskender. *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2005.
- Pala, İskender & Kılıç, Filiz. "Musammat". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2020.
- Saraç, M. A. Yekta. *Klasik Edebiyat Bilgisi -Biçim-Ölçü-Kaftıye*. İstanbul: 3F Yayınevi, 2007.
- Tâhîrî'l-Mevlevî, *Edebiyat Lügatı*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1973.
- Top, Hüseyin. *Mesnevî-i Ma'nevî Şerhi*. Konya: Tablet Yayınları, 2008.
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi (Devirler/ İsimler/ Eserler/ Terimler)*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1998.
- Uslu, Mustafa. *Ansiklopedik Türk Dili ve Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Yağmur Yayınları, 2007.
- Yümnî, Mehmed Emin. *Kabraman Katil/ Tercüme-i Kabraman Katil*. Haz. İsmail Toprak. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2014.
- Yümnî, Mehmed Emin. *Kitâb-ı Cezbe-i Aşk*. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1337.
- Yümnî, Mehmed Emin. *Tahmîs-i Mesnevî*. Ankara Milli Kütüphane Yazmalar koleksiyonu, nr. 06 Mil Yz B 1047.
- <https://vajehyab.com/> [Erişim tarihi: 10.07.2023].
- <https://abadis.ir/> [Erişim tarihi: 10.07.2023].
- <https://kuran.diyaret.gov.tr/> [Erişim tarihi: 10.07.2023].
- <https://www.islamiokul.com/kitap/files/a.s..htm> [Erişim tarihi: 10.07.2023]

B. Tahkikli Metin Neşri⁶⁰

یا هو تخمیس یمنی بر کتاب مثنوی به نام خداوند بخشاینده مهربان

[ب/۱] آنکه از عشقش بدایت می کند
لاجرم عشقش کفایت می کند
یک دلیل آرام هدایت می کند
بشنو از نی چون حکایت می کند
از جدایی ها شکایت می کند
ز آن سبب صوت مرا بگزیده اند
گویی آنان را که غربت دیده اند
کز نیستان تا مرا بریده اند
از نفیرم مرد و زن نالیده اند
صبر بر هجران بود تکلیف شاق^{۶۱}
سینه ام را ناله ها در احتراق^{۶۲}
تا بگویم شرح درد اشتیاق
سینه ام از درد فرقت گشته ریش
در هوای وصل نالم بیش بیش
هر کسی کو دور ماند از اصل خویش
باز جوید روزگار وصل خویش^{۶۳}

[ب/۲]

60 Bu Farsça metin dipnotlandırırken şu üç siteden istifade edilmiştir:
<https://vajehyab.com/>
<https://abadis.ir/>
<https://kuran.diyaret.gov.tr/>
<https://www.islamiokul.com/kitap/files/a.s..htm>

۶۱ دشوار؛ سخت.

۶۲ آتش گرفتن؛ سوختن.

۶۳ اشاره به این آیه: ﴿وَمَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا﴾ [طه، ۱۲۴/۲۰]

که ندیم حسرت لالان شدم
که قرین صاحب اقبالان شدم
که انیس قلب نوسالان شدم
من به هر جمعیتی نالان شدم
جفت بدحالان و خوشحالان شدم
جمله مشتاقند بر گفتار من
آخر الامر این بود اقرار من
هر کسی از ظن خود شد یار من
از درون من نجست اسرار من
توتیا^{۶۴} داروی چشم کور نیست
هر که لاف عشق زد معذور نیست
نیک بنگر کاین سخن مستور نیست
سرّ من از ناله من دور نیست
لیک چشم و گوش را آن نور نیست
ز آن کسی بر درک جان مأمور نیست
تا نگوید ترک جان مقدور نیست
از اقل الروح این بیان مهجور نیست
تن ز جان و جان ز تن مستور نیست
لیک کس را دید جان دستور نیست
از نوای نی به جان آتش فتاد
کرده مولانا درین خوش اجتهاد
آری آتش را کند باد ازو یاد
آتش است این بانگ نای و نیست باد
هر که این آتش ندارد نیست باد
این نوای عشق در نی کی فتاد
آتش عشق است و در هر شی فتاد
بس همین دانم که این از وی فتاد
جوشش عشق است کاندر می فتاد
آتش عشق است کاندر نی فتاد
نی تسلی بخش قلب نا امید
نی صفای قلب را سازد مزید
نی بود چون مرشد و عاشق مرید
نی حریف هر که از یاری برید
پرده‌هایش پرده‌های ما درید
همچو نی همراز عشاقی که دید
همچو نی با عهد و میثاقی^{۶۵} که دید
همو نی محبوب آفاقی که دید
همچو نی دمساز و مشتاقی که دید
همچو نی زهری و تریاقی که دید

[۲/ب]

۶۴ اکسید روی، سنگ سرمه.

۶۵ پیمان، عهد.

نی هوای عشق افزون می کند   کینه را از سینه بیرون می کند
گوش ده تا گویمت چون می کند   نی حدیث راه پر خون می کند
قصه‌های عشق مجنون می کند
در دلم این رمز ماند تا به کی   گویمت باد و دهان رمزی ز نی
نیست بی تأثیر وی خوش ذوق می   دو دهان داریم گویا همچو نی
یک دهان پنهان است در لبهای وی
رقت آور در دل از بهر خدا   تا شوی واقف ز سرّ اولیا
پی به معنی بر تو ای متن آزما   یک دهان نالان شده سوی شما
[۱/۳]
های و هویی در فکنده در سما
عالم و جاهل نه چون یکدیگر است   این سخن قول جلیل اکبر است
گر چه نابینا ازین آن سوتر است   لیک داند آنکه او را منظر است
کاین فغان این سری هم ز آن سر است
سوزش تأثیر نی از نای اوست   عاشقان را بانگ نی ز اعطای اوست
همهمه عشاق از ایمای اوست   دمدمه این نای از دمه‌های اوست
های و هوی روح از هیهای اوست
تا هوا هست از نوا خاموش نیست   بی هوا و بی نوا را هوش نیست
خانه معمور جز بردوش نیست   محرم این هوش جز بیهوش نیست
مر زبان را مشتری جز گوش نیست
ناله نی می کند در دل اثر   می رباید فکر دنیا را ز سر
صادق القول این چنین داده خبر   گر نبودى ناله نی را ثمر
نی جهان را پر نکردی از شکر
عمر ما فرسود و سال و ماه شد   عجز و غفلت دشمن بدخواه شد
حاصل از عمل ایواه شد   در غم ما روزها بیگاه شد
روزها با سوزها همراه شد
روح از نور است چون تن خاک نیست   شاهدی چون دل پی لولاک نیست
عمر اگر بگذشت جز خاشاک نیست   روزها گر رفت گو رو باک نیست
تو بمان ای آنکه چون تو پاک نیست

[۱/۳]

[ب/۳]

در ازل هر چیز چون تقدیر شد
تا ابد شیطان ازین دلگیر شد
هر که بی روزیست روزش دیر شد
پیش نادانان مکن صرف کلام
این سخن را یاد دار ای نیکنام
پس سخن کوتاه باید و السلام^{۶۶}
صد فصاحت در لب خاموش ماست
بانگ تسبیح ملک در گوش ماست
چرخ در گردش اسیر هوش ماست
عمر از ما شصت شد نه ما ازو
جان ز ما در بست شد نه ما ازو
قالب از ما هست شد نه ما ازو
شیر را مور و ملخ نخجیر نیست
عشق را جز عشق خود تعبیر نیست
طعمه هر مرغکی انجیر نیست
طالب دنیا شدن نبود هنر
گوش کن این را تو چون پند پدر
چند باشی بند سیم و بند زر^{۶۷}
هر دو پا را گر نهی در موزه ای
ور به جای باده نوشی بوزه ای
راه نتوانی روی بی زوزه ای
گر بریزی بحر را در کوزه ای
چند گنجد قسمت یک روزه ای

[۴/۱]

۶۶ اشاره به این آیه: ﴿وَالسَّلَامُ عَلٰی مَنْ اَتَّبَعَ الْهُدٰی﴾ [طه، ۲۰/۴۷]

۶۷ اشاره به این حدیث: «يَعْمَ الْمَالُ الصَّالِحَ لِلرَّجُلِ الصَّالِحِ». [تخریج مشکلة الفقر]

تا اسیر حق نشد کس حرّ نشد
صبر شیرین بر نشد تا مرّ نشد
همکنان را مرد دانا ضرّ نشد
کوزه چشم حریصان پر نشد
تا صدف قانع نشد پر دُر نشد^{۶۸}
عشق چون پیرایه ادراک شد
طبع هم از عشق آشناک شد
عاشق از هر دو جهان بی باک شد
هر که را جامه ز عشقی چاک شد
او ز حرص و عیب کَلّی پاک شد
در ره عشق است پویان پای ما
عشق باشد دیدہ بینای ما
عشق باشد روزی فردای ما
شاد باش ای عشق خوش سودای ما
[ب/۴]

ای طیب جملہ علتہای ما
بانگت ای عشق آمد از ناقوس ما
غیر تو هر کس بود کابوس ما
روز و شب در دل توی مأنوس ما
ای تو افلاطون و جالینوس ما^{۶۹}
روی خاک از عشق اضمیکاک^{۷۰} شد
غنچه هم از عشق دامن چاک شد
چشم خاک از عشق چون نمناک شد
جسم خاک از عشق بر افلاک شد
کوه در رقص آمد و چالاک شد
صادقی در عشق اگر تو عاشقا
یا دری کرده است بخت سابقا
بشنو از نی این سخن را فایقا
عشق جان طور آمد صادقا
طور مست و خر موسی صاعقا^{۷۱}
نیست دستور زدن زین بحث دم
ورنه گویم گفتنیها از قدم
قوت تأثیر را سازم علم
سرّ پنهان است اندر زیر و بم
فاش اگر گویم جهان برهم زرم

۶۸ اشاره به این حدیث: «لَوْ كَانَ لِابْنِ آدَمَ وَإِدْبَانَ مِنْ مَالٍ لَابْتَعَىٰ وَإِدْبًا ثَالِثًا، وَلَا يَمْلَأُ جَوْفَ ابْنِ آدَمَ إِلَّا الشَّرَابُ». [صحیح مسلم]

۶۹ افلاطون: وی بزرگ زاده و از خاندانهای معروف علم یونان است. جالینوس: نام طیب معروف یونانی است. سیراب شدن و سبز شدن آن.

۷۱ اشاره به این آیه: ﴿رَبُّهُ لِيُجَبِلَ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسَىٰ ضَعْفًا﴾ [اعراف، ۱۴۳/۷]

تو به تأثیر صدایی در حساب
من با اسرار صدا در اطراب^{۷۲}
گر پرسی گویمت اندر جواب
آنچه نی می گوید اندر این دو ناب
گر بگویم من جهان گردد خراب
بی غم و اندیشه یک شب خفتمی
گر غبار وهم از دل رفتمی
لعل اشکم را به مژگان سُفتمی
با لب دمساز خود گر جفتمی
همچو نی من گفتنیها گفتمی
همزبانی گر بیایی با وفا
خوش بود گر جان خود سازی فدا
فایده از بی زبان نه جز صدا
هر که او از همزبانی شد جدا
بینوا شد گر چه دارد صد نوا
چون بهار و باغ و بستان در گذشت
عیش و نوش می پرستان در گذشت
سود ندهد بعد از آن این سرگذشت
چون که گل رفت و گلستان در گذشت
نشنوی دیگر ز بلبل سر گذشت
بر نگردد چون که رفت از جوی آب
پس چه سودا ز چشم ریزی جوی آب
کار دنیا متصل در انقلاب
چون که گل رفت و گلستان شد خراب
بوی گل را از که جوئیم از گلاب
عاشق و معشوق و عشق آورده ای
هر سه حاضر باشد اندر پرده ای
گوید این را پی به معنی برده ای
جمله معشوق است عاشق پرده ای
زنده معشوق است عاشق مرده ای
عشق اصل و فرع شد سودای او
نیست بیرون ذره از رای او
هر چه بینی در جهان شیدای او
چون نباشد عشق را پروای او
او چو مرغی ماند بی پروای او
بشنو از من گویمت آنچه نکوست
همچو مغزی ماورم بیرون ز پوست
جوشش ما جملگی از عشق اوست
پر و بال ما کمند عشق اوست
مو کشانش می کشد تا کوی دوست

[۱/۵]

[۵/ب]

چون خبر داده به من از پیش و پس   پس پیش باید روم از پیش و پس
گر نباشد یاریش از پیش و پس   من چگونه هوش دارم پیش و پس
چون نباشد نور یارم پیش و پس
شش جهت در جوش و رقص آید ز شوق   گر کند یک ذره نورش عشق سوق
عاشق آن باشد که داند چیست ذوق   نور او در یمین و یسر و تحت و فوق
بر سر و بر گردنم چون تاج و طوق
خوبرو کز حُسن خود ممنون بود   خواهد البت عاشقش افزون بود
عاشق از عشق بتان دلخون بود   عشق خواهد کاین سخن بیرون بود
آینه غماز نبود چون بود
آشکارا گویم این را راز نیست   ای ترا چون انتها آغاز نیست
هم ترا در آینه انباز^{۷۳} نیست   آینه ات دانی چرا غماز نیست
زانکه زنگار از رخس ممتاز نیست
دل که از عشق حقیقی با صفاست   صاحب آن دل ز مردان خداست
آنچه مولانا بیان کرده به جاست   آینه کز زنگ آرایش جداست
پر شعاع نور خورشید خداست
نفس را کن صید و در فتراک^{۷۴} کن   پس بکش با المرّه استهلاک کن
وآنکه آمال خود استملاک^{۷۵} کن   رو تو زنگار از دل خود پاک کن
بعد از آن آن نور را ادراک کن
بد بود حرص و غرض از دل بهل   تا نگردد دیو در راهت مضل^{۷۶}
گر نمی خواهی که باشی منفعل   این حقیقت را شنو از گوش دل
تا برون آیی به کلی ز آب و گل

[۱/۶]

۷۳ همکار؛ شریک.

۷۴ ترکیبند، زین.

۷۵ جایی را ملک خود قرار دادن و آن را مالک شدن.

۷۶ گمراه کننده.

گر ز دین و مسلک حق آگهید
پس چه از راه حقیقت گمراهید
گویم این چونکه بینم در جهید
فهم اگر دارید و جان را دل دهید
بعد از آن از شوق پا در ره نهید

حکایت عاشق شدن پادشاه بر کنیزک و خریدن او آن کنیزک را، بیمار شدن کنیزک و درازی بیماری

چون فراغت دست داده این زمان
از برای حاضر و آینده گان
داستانی را کنم شرح و بیان
بشنوید ای دوستان این داستان
خود حقیقت نقد حال ماست آن
به که از تعقیب مردم بگذریم
چون عدو تا چند با همدیگریم
هم ز دنیا هم ز عقبی برخورداریم
راویان نیک طبع و نیکبین
کرده نقل داستان را این چنین
ملک دنیا بودش و هم ملک دین
کرده آیین عدالت را شعار
مانده است این سرگذشتش یادگار
با خواص خویش از بهر شکار
نیک بشنو خوش بود این سرگذشت
در رکابش از ندیمان هفت و هشت
گوش ده تا گویمت آخر چه گشت
بهر صیدی می شدی در کوه و دشت
ناگهان در راه عشق او صید گشت
هر طرف می کرد با دقت نگاه
از عقب آهسته می آمد سپاه
کس چه داند حکمت و سرّ آله
یک کنیزک دید شه در شاهراه
شد غلام آن کنیزک جان شاه

[۶/ب]

[۷/ا]

هوش کی ماند چو عشق آید پدید   پادشه شد عشق و شه شد چون عبید
قلب شه آمد بلرزیدن چو بید   مرغ جانش در قفس چون می طپید
داد مال و آن کنیزک را خرید
در سرای آورد و عشقش کار شد   از طریق عشق در رفتار شد
شه کنیزک را چو خدمتکار شد   چون خرید او را و برخوردار شد
آن کنیزک از قضا بیمار شد
اسب و میدان هر دو چون نبود چه سود   این مثل را هر که از ناقل شنود
قصه خر را به یاد آورد زود   آن یکی خر داشت پالانش نبود
یافت پالان گرگ خر را در ربود
در گشاد و خفت و شد بیدار مست   دزد مالش برد و آنکه در بیست
سود ندهد سوزن از رشته گسست   کوزه بودش آب می نامد به دست
آب را چون یافت خود کوزه شکست
جسم بیمار کنیزک چون که کاست   پادشه دانست جانش در بلاست
گشت بی تاب و ز جای خویش خواست   شه طبیبان جمع کرد از چپ و راست
گفت جان هر دو در دست شماست
بر شماها باعث فرمانم اوست   آفت دین و دل و ایمانم اوست
بگذرید از جان من جانانم اوست   جان من سهلست جان جانم اوست
دردمند و خسته ام درمانم اوست
آتش او سوخت خرمان مرا   چاره چه بود چشم گریان مرا
بشنوید از صدق فرمان مرا   هر که درمان کرد مرجان مرا
برد گنج و درّ و مرجان مرا
این یگی گفتا که ممتازی کنیم   و آن دگر گفتا که سربازی کنیم
کی عبث ما نکته پردازی کنیم   جمله گفتندش که جانبازی کنیم
فهم گرد آریم و انبازی کنیم
پادشاه در درونت گر غمیست   نزد ما از بهر دفعش مرهمیست
پیش ما دریای عمان شبنمیست   هر یکی از ما مسیح عالمیست
هر الم را در کف ما مرهمیست

[ب/۷]

جمله از تقدیر یزدان بی خبر
 کرده مغروری خود را راهبر
 چون نبودند آگه از حکم قدر
 گر خدا خواهد نگفتند از بطر^{۷۷}
 پس خدا بنمودشان عجز بشر^{۷۸}
 فطره در نوع آدم غفلتی است
 هر چه ز آن غفلت برآید علتی است
 نام حق بردن برای رحمتی است
 ترک استثنا^{۷۹} مرادم قسوتی^{۸۰} است
 نه همی گفتن که عارض حالتی است
 هر که فهمد زین نیاید در شکفت
 گر نیامد بر زبان خود دل بگفت
 نیست بازی کار حق در شک میفت
 ای بسا ناورده استثنا بگفت
 جان او با جان استثناست جفت
 آن طیبیان حذاقت احتوا
 گر چه بودند از حذاقت^{۸۱} پیشوا
 سعی می کردند و می شد بر هوا
 هر چه کردند از علاج و از دوا
 گشت رنج افزون و حاجت ناروا
 با طیبیان شه به گفتگوی شد
 عقل و فکر از جملگی یک سوی شد
 هم مرض را شدت از داروش شد
 آن کنیزک از مرض چون موی شد
 چشم شه از اشک خون چون جوی شد
 کیست کز اسرار حق آگه شود
 خواهد ار حق بتکده قبله شود
 یا که خود آتشکده دجله شود
 چون قضا آید طیب ابله شود
 آن دوا از نفع خود گمره شود
 هر چه حق خواهد همان باید وجود
 ور نخواهد حق ندارد هیچ سود
 بین چه حالت یافت آن بیمار زود
 از قضا سرکنگبین^{۸۲} صفرا افزود
 روغن بادام خشکی می نمود

[ب/۸]

۷۷ شادی، شادمانی، سرور.

۷۸ اشاره به این آیه: ﴿وَلَا تَقُولُ لِمَنْ يُشَاقِي إِنَّهُ فَأَعَلَّ ذَلِكَ غَدًا ۗ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ﴾ [کهف، ۱۸/۲۴-۲۳]

۷۹ اینشالله.

۸۰ سخت و درشت گردیدن.

۸۱ مهارت؛ استادی.

۸۲ شربتی که از جوشاندن ۱۷۵ جزء قند یا شکر در ۱۰۰ جزء سرکه درست می‌شود.

رفته رفته اشتها از دست رفت
 کاست نازک جسم دختر گشت چفت
 روزها شد هفته و هم هفته هفت
 از هلیله^{۸۳} قبض شد اطلاق رفت
 در تزیاید بود هر لحظه الم
 آب آتش را مدد شد همچو نفت
 می طپیدی چون سمک^{۸۴} سر تا قدم
 عاجز از تحریر تفصیلش قلم
 سوزش چشم و دل پر درد و غم
 سستی دل شد فزون و خواب کم
 ادویه شد سنگ و جسم او سبو
 آن طیبیان از خجالت سر فرو
 پس درین حالت شکیب و خواب کو
 شربت و ادویه و اسباب او
 از طیبیان ریخت یکسر آب رو

عاجز شدن طیبیان در معالجه کنیزک و ظاهر شدن بر پادشاه درد آوردن به درگاه پادشاه حقیقی

چون نشد این چاره جویها مفید
 لاجرم گشتند جمله نا امید
 پیش شه رفتند و دلشان می طپید
 شه چو عجز آن طیبیان را بدید
 پابرهنه جانب مسجد دوید
 یأس چون غالب شد و بی تاب شد
 به روی از مخلوق سدّ باب شد
 رفت در باب خدا اواب شد
 رفت در مسجد سوی محراب شد
 سجده گاه از اشک شه پر آب شد
 کرد در رسم تعبّد اعتنا
 هوشش از سر رفت و شد در الخنا
 بود در بحر تألم در شنا
 چون به خویش آمد ز عرقاب فنا
 خوش زبان بگشود در مدح و ثنا
 با دل پر عشق و چشم خون فشان
 با لب خشکیده و عجز بیان
 در مناجات آمد و گفت آنچنان
 کای کمینه بخششت ملک جهان
 من چه گویم خود تو می دانی نهان^{۸۵}

[۱/۹]

۸۳ میوه‌ای خوشه‌ای کوچک از خانواده بادام به رنگ زرد که مصرف دارویی دارد.

۸۴ حوت، ماهی.

۸۵ اشاره به این آیه: ﴿قُلْ إِنْ تُحِبُّوا مَا فِي صُدُورِكُمْ أَوْ تُبْذَوْهُ يُعَلِّمُهُ اللَّهُ﴾ [آل عمران ۳/۲۹]

ای خداوند رحیم و دادگر   هستی از راز درونم باخبر
 هر تو اندازی به احوالم نظر   حال ما و این طیبیان سر به سر
 پیش لطف عام تو باشد هدر
 نیست در بنده نوازیت اشتباه   حاصل آمد از غلطهام انتباه
 نیست حاشا جز تو دیگر کس آله   ای همیشه حاجت ما را پناه
 بار دیگر ما غلط کردیم راه
 من که می دانم به مشرک قاهره   چون نمی دانم به یاران ساترت^{۸۶}
 با وجود این که دانم قدرت   لیک گفتمی گرچه می دانم سرت
 زود هم پیدا کنش بر ظاهره^{۸۷}
 هر که از دل خواست حق و داد گوش   می دهد آگاهیست البت سروش
 دم مزن ز اسرار حق یمنی خموش   چون بر آورد از میان جان خروش
 اندر آمد بحر بخشایش به جوش
 چونکه حق را گریه اش خوش می نمود   حاجتش مقبول شد اما نه زود
 لیک شهراه امیدش را گشود   در میان گریه خوابش در ربود
 دید در خواب او که پیری رو نمود
 چون بیامد پیش شه سر کرد راست   شاه در پیشش ستاد و عذر خواست
 بین که خالق را چگونه رمزهاست   گفت ای شه مژده حاجات رواست
 گر غریبی آیدت فردا ز ماست
 رحمت حق بر وفایت شایق است   هر که عاهد شد وفا را فایق است
 بشنو از آنکس که پیشت ناطق است   چونکه آید او حکیمی حاذق است
 صادقش دان کو امین و صادق است

[ب/۹]

۸۶ پوشاننده؛ پنهانکننده.

۸۷ اشاره به این آیه: ﴿ادْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً﴾ [اعراف، ۵۵/۷]

ای به بحر افتاده زورق^{۸۸} را ببین
اجر خدمتهای اسبق^{۸۹} را ببین
حاذق و دانا و الیق^{۹۰} را ببین
در مزاجش قدرت حق را ببین
این بگفت و کم ز چشم شاه شد
گفته او شاه را دلخواه شد
این همه از حکمت الله شد
خفته بود آن خواب دید آگاه شد
گشت مملوک کنیزک شاه شد
بر مراد خویش شه فیروز شد
آن شب و روزش به از نوروز شد
منتظر بنشست و دیده دوز شد
چون رسید آن وعده گاه و روز شد
آفتاب از مشرق اخترسوز شد
دیده بانی بر شه آمد منحصر
بر در حق لطف حق را منتظر
ساکت و صامت بسان منتحر
بود اندر منظره شه منتظر
تا ببیند آنچه بنمودند سر
چون زیان کرده کسی سرمایه ای
جُست و جو می کرد در دل غایه ای
ناگهان در چشمش آمد آیه ای
دید شخصی کاملی پر مایه ای
آفتابی در میان سایه ای
گاه پیدا گاه پنهان همچو آل
شاه می دیدش ولی در اختیال
اندک اندک آمدی با اعتدال
می رسید از دور مانند هلال
نیست بود و هست بر شکل خیال
هشت و ش بینم چو رؤیا من چه سان
نیست گویم چون همی بینم عیان
ذات مولانا چه خوش کرده بیان
نیست و ش باشد خیال اندر جهان
تو جهانی بر خیالی بین روان
در خیالی بویشان و رنگشان
از خیالی خاکشان و سنگشان
وز خیالی گورشان و لنگشان
بر خیالی صلحشان و جنگشان
وز خیالی نامشان و ننگشان

[۱/۱۰]

[۱۰/ب]

۸۸ کشتی کوچک.

۸۹ پیشین.

۹۰ لایق تر، سزاوارتر، درخورتر.

هست رؤیایی که الهام خداست   لیک آن عرفان که فهماند کجاست
 خواب چون آینه رؤیا چون نماست   آن خیالاتی که دام اولیاست
 عکس مهرویان بستان خداست
 افکند رؤیا بسی را در امید   چشم کج بین را خطا آید ز دید
 بس کن ای یمنی تو این گفت و شنید   آن خیالی را که شه در خواب دید
 در رخ مهمان همی آمد پدید
 می شود گاهی خفی گاهی جلی^{۹۱}   نور حق در صفوت دل منجلی^{۹۲}
 گر ممیز باشد و بیند بلی   نور حق ظاهر بود اندر ولی
 نیک بین باشی اگر اهل دلی
 چشم شه روشن شد و دل پر سرور   کاین به من از لطف حق کرده ظهور
 اشتیاقی داشت بر فیض حضور   آن ولی حق چو پیدا شد ز دور
 از سر و پایش همی می تافت نور
 گفت شادان نوش آمد نیش رفت   مرهم آمد درد قلب ریش رفت
 لفظ بشنید و پی معنیش رفت   شه به جای حاجبان در پیش رفت
 پیش آن مهمان غیب خویش رفت
 روی شه از خوف حق گردید زرد   گشت رگهای رخس چون لاجورد
 یمنی بس کن این ورق را در نورد   ضیف غیبی را چو استقبال کرد
 چون شکر گویی که پیوست او بورد
 هر دو عارف شمع دل افروخته   ذکر حق را در درون اندوخته
 آن یکی دلسوز و این دلسوخته   هر دو بحری آشنا آموخته
 هر دو جان بی دوختن بر دوخته^{۹۳}
 آن یکی معمار و این بیت الخراب   آن یکی چون کامران وین کامیاب
 آن یکی آزاده وین در اجتناب   آن یکی چون تشنه و آن دیگر چو آب
 آن یکی مخمور و آن دیگر شراب

[۱۱/۱]

۹۱ واضح.

۹۲ روشن.

۹۳ اشاره به این حدیث: «الأرواحُ جنودٌ مجندةٌ فما تعارفَ منها اتلتفَ وما تناكرَ منها اختلفَ» [المجروحین]

هر دو پیوستند همچون جسم و جان   باخبر بودند از راز نهان
شه زبان بگشود پیشش بعد از آن   گفت معشوقم تو بوداستی نه آن
لیک کار از کار خیزد در جهان
ای دل و دین مرا تو راهبر   من خبر دارم که هستی با خبر
لطف کن درد مرا شو چاره گر   ای مرا تو مصطفی من چون عمر
از برای خدمتت بندم کمر

[۱۱/ب]

خواستن توفیق رعایت ادب و خامت بی ادبی

رو ادب را از خدا هر دم طلب   هست ادب بهتر ترا از اخ و اب
قادر است او را دهد چون بی سبب   از خدا جوییم توفیق ادب
بی ادب محروم ماند از لطف رب
بی ادب مردود درگاه احد   گر چو شیطانش کنی لعنت سزد
بی ادب بدتر از دام و دد   بی ادب تنها نه خود را داشت بد
بلکه آتش در همه آفاق زد
کس مرض چون بی ادب هرگز ندید   بس خدا داند چرایش آفرید
از ضررهاشان یکی را بشنوید   مایده از آسمان در می رسید
بی شری و بیع و بی گفت و شنید
در زمان حضرت موسی که بس   می شدی از بهر قومش ملتمس^{۹۴}
بی ادبهاشان بسان خر مگس   در میان قوم موسی چند کس
بی ادب گفتند کو سیر و عدس^{۹۵}
حق تعالی قهر فرمود آن زمان   بین که حق هم بی ادب را نیست و آن
زان سبب با امر خلاق جهان   منقطع شد من و سلوی ز آسمان
ماند رنج زرع و بیل و داسمان

[۱۲/ا]

۹۴ التماس کننده.

۹۵ اشاره به این آیه: ﴿وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَى لَنْ نُصِيبَ عَلَى طَعَامٍ وَاحِدٍ فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا...﴾ [بقره، ۶۱/۲]

یافت چون عیسی خبر از ما سبق
 لوم کرد آن قوم را شد در قلق^{۹۶}
 بلکه قوم من بود گفتا احق
 باز عیسی چون شفاعت کرد حق
 خوان فرستاد و غنیمت بر طبق^{۹۷}
 خواهش عیسی نشد بی فایده
 ز آسمان آمد برایش مایده
 گرچه جاری شد ازینرو قاعده
 مائده از آسمان شد عایده
 چون که گفت انزل علینا مایده^{۹۸}
 قدر نعمت را تسامح^{۹۹} داشتند
 بیرق حرص و طمع افراشتند
 بی حیایی را به خود بگماشتند
 چون گدایان زله ها^{۱۰۰} برداشتند
 آن یکی می گفت بس باشد همین
 و آن دگر می گفت آور بیش ازین
 حالشان را دید عیسی چون چنین
 کرد عیسی لابه ایشان را که این
 دایم است و کم نگردد از زمین
 کفر نعمت این بود گر بنگری
 چون شوی سیر از طمع گر نگذری
 چون بمیری گوجه با خود می بری
 بدگمانی کردن و حرص آوری
 کفر باشد نزد خوان مهتری
 همچو رو باهند دایم حيله باز
 نیست از خلق و خداشان احتراز
 از حقیقت دور و عاشق بر مجاز
 ز آن گذارویان نادیده ز آز
 آن در رحمت بریشان شد فراز
 نعمت حق شد از آنها مندفع
 بهر ایشان رحمت حق ممتنع
 چون برون رفتند از حد مجتمع
 نان و خوان از آسمان شد منقطع
 بعد از آن زان خوان نشد کس منتفع

[۱۲/ب]

۹۶ آشفنگی، اضطراب.

۹۷ اشاره به این آیه: ﴿قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ اللَّهُمَّ رَبَّنَا أَنْزِلْ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ تَكُونُ لَنَا عِيداً...﴾ [مائده، ۱۴۴/۵]

۹۸ اشاره به این آیه: ﴿قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ اللَّهُمَّ رَبَّنَا أَنْزِلْ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ تَكُونُ...﴾ [مائده، ۱۴۴/۵]

۹۹ آسان گرفتن، رواداری.

۱۰۰ بستوه، بیچاره، خسته.

از بدی دیدی چه از صوم و صلوت
 یا چه فهمیدی تو از این کاینات
 این تو و این تشنه گی و این فرات
 ابر بر ناید پی منع زکات
 وز زنا افتد و با اندر جهات^{۱۰۱}

چون نسازی از غرور و جهل کم
 در چه نکبت بیفتی لاجرم
 می کنی تو خود به خود جور و ستم
 هر چه آید بر تو از ظلمات و غم
 آن ز بی باکی و گستاخیست هم

گر ترا از دوست رحمت آرزوست
 مغز دل را کن نظر نه کنده پوست
 این نصیحت یاد دار از من نکوست
 هر که بی باکی کند در راه دوست
 رهن مردان شد و نامرد اوست^{۱۰۲}

گر شماری فعل خود را یک به یک
 جز ادب خالص نیابی در محک^{۱۰۳}
 بی ادب دان هر که زین آورد شک
 در ادب پرنور گشت است این فلک
 وز ادب معصوم و پاک آمد ملک

دوست بر سر آردت گر صد عذاب
 امتحان باشد زبانش رو متاب
 جرأت و گستاخیت را کن خراب
 بد ز گستاخی کسوف آفتاب
 شد عزازیلی^{۱۰۴} ز جرات رد باب

نیک اگر باشی و یابد ای رفیق
 هر کسی یابد جزای ما یلیق
 افتد آخر بی ادب در منجینق^{۱۰۵}
 هر که گستاخی کند اندر طریق
 گردد اندر وادی حیرت غریق

گر چه نبود این پذیرای عوام
 بس کن ای یمنی درین بحث اهتمام
 چون بدین زودی نمی یابد ختام
 حال شاه و میهمان بر کو تمام
 ز آنکه پایانی ندارد این کلام

[۱/۱۳]

۱۰۱ اشاره به این حدیث: «وَإِذَا رَأَيْتَ قَطْرَ السَّمَاءِ قَدْ مُنِعَ فَأَعْلَمِ أَنَّ الزُّكَاةَ قَدْ مُنِعَتْ فَمَنْعَ اللَّهِ مَا عِنْدَهُ...» [حلیة الأولیاء]

۱۰۲ اشاره به این حدیث: «لَا تُعْطُوا الْحِكْمَةَ غَيْرَ أَهْلِهَا فَتُظْلِمُوهَا» [الأربعون الودعانية]

۱۰۳ آزمون، امتحان، تجربه.

۱۰۴ لقب ابلیس، شیطان.

۱۰۵ آلتی که در جنگ‌های قدیم برای پرتاب کردن سنگ یا گلوله‌های آتش به کار می‌رفته.

ملاقات پادشاه با طیب الهی که در خوابش دیده بود و بشارت به قدم او داده شده بود

کام یابد هر که دور اندیش رفت
کار را از سعی باشد پیش رفت
ای بسا زین مسئله تفنیش رفت
شه چو پیش میهمان خویش رفت
شاه بود او لیک بس درویش رفت

[ب/۱۳]

عشق زور آورد و دامانش گرفت
می فتاد از پای مهمانش گرفت
چون به نزدیک آمد افغانش گرفت
دست بگشاد و کنارانش گرفت
همچو عشق اندر دل و جانش گرفت

اولا ازو هم ترسیدن گرفت
بعد از آن دست لیسیدن گرفت
عشق را در دل شناسیدن گرفت
دست و پیشانیش بوسیدن گرفت
وز مقام و راه پرسیدن گرفت

بحر عشقش آمده در مدّ و جذر
چون هلالی بود در جویای بدر
جان خود را کرده در این راه نذر
پرس پرسان می کشیدش تا به صدر
گفت گنجی یافتم اما به صبر

گر چه آمد صبر خصم عافیت
یابد امید از تحمل تقویت
مایه صبر است حسن منقبت
صبر تلخ آمد ولیکن عاقبت

میوه شیرین دهد پر منفعت

چونکه عادت بود بر صبرم نه لج
از تو زان نور مرادم شد به لج
بعد تعظیم و ثنا در آن درج
گفت ای نور حق و دفع حرج

معنی الصبر مفتاح الفرج

ای نگاهت می برد از دل ملال
ای دلت آگاه می باشد ز حال
ای ز تشریف تو ممکن شد محال
ای لقای تو جواب هر سؤال

[آ/۱۴]

مشکل از تو حل شود بی قیل و قال
از وجود تو مرادم حاصل است
دست بر داریم از تو مشکل است
گفتن من پیش علمت عاطل است
ترجمانی هر چه ما را در دل است
دستگیری هر که پایش در گل است

آگهی داری به ما از ما مضمی^{۱۰۶}   پس به جای آر آنچه دانی مقتضی
دارم از آنچه که فرمایی رضا   مرحبا یا مجتبی یا مرتضی
إن تغب، جاء القضا، ضاق الفضا^{۱۰۷}
بنده هستم مبتدی تو منتهی   فرع من هستم حقیقت تو شهری
داد خواهم کز کرم دادم و هی   انت مولی القوم من لا یشتهی
قد ردی کلا لئن لم ینتهی^{۱۰۸}

بردن پادشاه طبیب غیبی را بر سر آن بیمار رنجور

پادشه می داشت او را محترم   او به شه اندر تبسم لاجرم
حال بر نقل حکایت ره برم   چون گذشت آن مجلس و خوان کرم
دست او بگرفت و برد اندر حرم
پیش او یک شمه حال خویش راند   قطره خون از دو چشم خود چکاند
اصل مقصد را به گوش او رساند   قصه رنجور و رنجوری بخواند
بعد از آن در پیش رنجورش نشاند
پیش رنجور آمد و جای گزید   یک دو حرف اول پرسید آن فرید
شه نگه می کرد و قلبش می طپید   رنگ روی و نبض و قاروره^{۱۰۹} بدید
هم علاماتش هم اسبابش شنید
شاه گفت آنچه طبیبان کرده اند   وز مداوات آنچه درمان کرده اند
زین عمل سعی فراوان کرده اند   گفت هر دارو که ایشان کرده اند
آن عمارت نیست ویران کرده اند
نیست ممکن کسب هر علم و فنون   منکر این قول را باشد جنون
سعی ایشان بوده در فکر برون   بی خبر بودند از حال درون
استعیذ الله مما یفترون

[۱۴/ب]

۱۰۶ روشن، درخشنده.

۱۰۷ یعنی اگر تو غایب شوی بلا و مصیبت می آید و روزگار تنگ و دلگیر می شو.

۱۰۸ اشاره به این آیه: ﴿كَلَّا لَئِن لَّمْ يَنْتَهُ لَنَنْفَعُنَّ بِالْأَنْصِيَّةِ﴾ [علق، ۱۵/۹۶]

۱۰۹ شیشه‌ای که ادرار بیمار را برای معاینه یا تجزیه در آن می‌ریزند.

چشم او یک لحظه بهر فکر خفت
بهر درک نبض کرد انگشت جفت
گوش او آواز قلبش می شنفت
دید رنج و کشف شد بر وی نهفت
لیک پنهان کرد و با سلطان نگفت

حالتش را چون بدیدن آزمود
گوش ده تا گویمت علت چه بود
کشف علت را همان ساعت نمود
رنجش از صفرا و از سودا^{۱۱} نبود

[۱۰/آ]

بوی هر هیزم پدید آید ز دود
اکثر این گونه مرض کار دل است
خط دو رجب ز پرگار دل است
قطره های اشک ز آثار دل است
دید از زاریش کو زار دل است
تن خوش است و او گرفتار دل است

حصر عشق آمد وفا داری دل
عشق را باشد پرستاری دل
می کند چون عشق دلداری دل
عاشقی پیداست از زاری دل

نیست بیماری چو بیماری دل

دل که چون آینه عاشق نماست
ای مجازی چو ترا چون زین آباست
عاشق اندر آینه حسن آزماست
علت عاشق ز علت‌ها جداست

عشق اصطلاب^{۱۱} اسرار خداست

عاشق و معشوق را یک دلبر است
از حقیقت عشق پیغام آور است
یعنی عشق از بهر هر دو محور است
عاشقی گر زین سر و گر زان سر است

عاقبت ما را بدان شه رهبر است

عشق پیش من بود بهتر ز جان
عشق را تعریف کردن چون توان
جز گرسنه کس نداند قدر نان
هرچه گویم عشق را شرح و بیان

چون به عشق آیم خجل کردم از آن

[۱۰/ب]

صوت چون بی عشق باشد انکر است
عشق از هر چه که دانی بهتر است
عشق الحق معجزه پیغمبر است
گرچه تفسیر زبان روشنگر است

لیک عشق بی زبان روشنتر است

۱۱۰ از اخلاط چهارگانه بدن.

۱۱۱ ایزاریست که بدان ارتفاع خورشید و ستارگان را سنجند.

عشق زور آورد و عقلم روی تافت
 دل ازین مسرور گشت و نور یافت
 طبع موزونم ازینرو شعر بافت
 چون قلم اندر نوشتن می شتافت
 چون به عشق آمد قلم بر خود شکافت
 کز نوشتن نیز کردم مستفید
 لیکن استغراق^{۱۱۲} در دل شد پدید
 چون سخن در وصف این حالت رسید
 هم قلم بشکست و هم کاغذ درید
 عقلم آمد با خیالم گشت جفت
 این ز حکمت دم زد و آن هم شنفت
 ناگهان دیدم خیالم رو نهفت
 عقل در شرحش چو خر در گل بخفت
 شرح عشق و عاشقی هم عشق گفت
 آنچه می بینی تو در شبها به خواب
 کذب اگر گویی دلیلش را بیاب
 آب می بینی و می گویی سراب
 آفتاب آمد دلیل آفتاب
 گر دلیلت باید از وی رو متاب
 ذره عشقش تکانی می دهد
 خاکش از تأثیر کانی می دهد
 جمله را نورش بآنی می دهد
 از وی ار سایه نشانی می دهد
 شمس هر دم نور جانی می دهد
 سایه باشد چشم تو همچون قمر
 چون نهی برهم بخوابی زودتر
 شمس دل باشد ز خواب آبی به در
 خواب آرد تو را همچون سمر
 چون برآید شمس انشق القمر^{۱۱۳}
 شمس معلوم است و جای دمس^{۱۱۴} نیست
 عادت حق بود حق طمس^{۱۱۵} نیست
 گویم این را گفتم از غمس^{۱۱۶} نیست
 خود غریبی در جهان چون شمس نیست
 شمس جان باقی کش امس^{۱۱۷} نیست

[۱/۱۶]

۱۱۲ همه رافراگرفتن، همه رافراسیدن.

۱۱۳ اشاره به این آیه: ﴿اِقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَاَنْشَقَّ الْقَمَرُ﴾ [قمر، ۱/۵۴]

۱۱۴ چیز پنهان کرده شده.

۱۱۵ غیب کردن، ناپدید کردن.

۱۱۶ به آب فرو بردن کسی را.

۱۱۷ دیروز.

نیست بی وهم و خیال و فکر مرد
مثل هر چیزی توان تمثیل کرد
کردن اینها ز دل صعبت طرد
شمس در خارج اگر چه هست فرد
مثل او هم می توان تصویر کرد
شمس چون در مغرب آید مستیز
می توانی دید مثلش در ضمیر
راست می گویم ازین خورده مگیر
لیک شمسی که ازو شد هست اثر
نبودش در ذهن و در خارج نظیر
ای که هستی روز و شب در جستجو
تا بدانی کیست خالق چیست او
حرف من بشنو گذر زین گفتگو
در تصوّر ذات او را گنج کو؟
تا در آید در تصور مثل او
حسن نیت از محبت مشتق است
صاحب این دوستی را الیق است
هان نپنداری بیانم مغلق است
شمس تبریزی که نور مطلق است
آفتاب است وز انوار حق است
شمس تبریزی چو کردنش شهید
مولوی را عقل و هوش از سر پرید
بر زبان حق این بیانش آورید
چون حدیث روی شمس الدین رسید
شمس چارم آسمان رو در کشید
طبع موزون من از اقدام او
رهنمای عشق من الهام او
نقش بسته در دلم احکام او
واجب آید چونکه آمد نام او
شرح کردن رمزی از انعام او
دل که از عشقش سخنها یافته است
نکته در مدحش چو مو بشکافته است
نام بردم دل به لب بشتافته است
این نفس جان^{۱۱۸} دامنم برتافته است
بوی پیراهان یوسف یافته است
داشت دل از لطف او آمالها
شرح نتوان کرد با اجمالها
کی پذیرد جان ز من امهالها
کز برای حق صحبت سالها
بازگو رمزی از آن خوش حالها

[ب/۱۶]

تا که معلوم خردمندان شود
بحث بزم عارف و رندان شود
گویم ار چه جای من زندان شود
تا زمین و آسمان خندان شود
عقل و روح و دیده صد چندان شود
مستحق رحم می باشد غریب
چون شدم مجبور بر صبر و شکیب
گر بود از روی یارش بی نصیب
همچو بیماری که دور است از طیب
می کنم در بحر عشق تو شنا
خوش بود ز نیزه به من رنج و عنا
جز به عشق تو ندارم اعتنا
لا تکلفنی فانی فی الفنا
کلت افهامی فلا احصی ثنا
گر شوم در بحر عشق تو غریق
بر نگردد جان و دل از آن طریق
چون که می دانم توی یار صدیق
کل شیء قاله غیرالمفید
ان تکلف او تصلف لا یلیق
گر عدم یابد عدم یابد وجود
هم عدم شد چون عدم یابد وجود
چون طلسمی گشت ای و دل گشود
هر چه می گوید موافق چون نبود
چون تکلف نیک نالایق نبود
چون شد او دیگر مرا غمخوار نیست
و آنچه دانم جرأت اظهار نیست
پیش چشمم در جهان دیار نیست
من چه گویم یک رگم هشیار نیست
شرح آن یاری که او را یار نیست
طاقت و تاب بیان کردن کجاست
بس همین دانم با ویم آتماست
زین حدیثم خامش اکنون رواست
خود ثنا گفتن ز من ترک ثناست
کاین دلیل مست و هستی خطاست
سالها با همکنان بردم به سر
دستگیر من چه شد غیر از ضرر
گاه دلخون گاه مهجور از نظر
شرح این هجران و این خون جگر
این زمان بگذار تا وقت دگر
... قال اطعمنی فانی جائع
واعتجل فالوقت سیف قاطع^{۱۱۹}

گر به صوفی می دهی نان دقیق
اسب صوفی نیز می خواهد علیق^{۱۲۰}
فوت فرصت نیستش اندر طریق
صوفی ابن الوقت باشد ای رفیق
نیست فردا گفتن از شرط طریق
آری آری هستی آرد نیستی
گر نباشد نیستی تو چیستی
غیبت صوفی کنی تو کیستی
تو مگر خود مرد صوفی نیستی
نقد را از نسبه خیزد نیستی
گفت آیا عاشقان را چیست کار
گفتمش در قلب ذکر نام یار
گفت پنهانی چرا با اختیار
گفتمش پوشیده خوشتر سرّ یار
خود تو در ضمن حکایت گوش دار
هر حدیثی کو بود ذکرش در آن
در سماعش قلب گردد کامران
گر چه خوش باشد بیان از غمخواران
خوش تر آن باشد که سرّ دلبران
گفته آید در حدیث دیگران
گردد از شرح معما جان ملول
می نیابد در دلم راه قبول
چون به عشقت جان و دل کرده حلول
گفت مکشوف و برهنه بی غلول^{۱۲۱}
بازگو رنجم کده ای بوالفضول
گفت با پروانه شمع انجمن
کاین چه پروازست بر اطراف من
تا به کی در بند می داری دهن
پرده بردار و برهنه گو که من
من نگنجم با صنم در پیرهن
این مثل را کرد چون شرح و بیان
گفتم اندر پرده باید امتحان
گفت حکمت چه بود از راز نهان
گفتم ار عریان شود او در عیان
نه تو مانی نه کنارت نه میان
دم ز کار حق زدن باشد گناه
آنچه ممکن نیست از دل آن مخواه
گر تو خواهی کم نگردد از تو راه
آرزو می خواه، لیک اندازه خواه
بر نتابد کوه را یک برگ کاه

[۱/۱۸]

[ب/۱۸]

۱۲۰ خوراک ستور.

۱۲۱ خیانت، مکر.

او ز دنیای دنی چون چشم دوخت   آتش عشق دل و جانم بسوخت
چون به یاد آرم ز دل آهم بهدخت   آفتابی کز وی این عالم فروخت
اندکی گر پیش آید جمله سوخت
بس کن ای دل اینقدر آه و فغان   تیره شد از دود آهت آسمان
چاره چون صبر است رو درکش زبان   تا نگردد خون دل و جان جهان
لب بدوز و دیده بر بند این زمان
پیش تقدیر خدا شو سر فروی   غیر راه حق درین وادی مپوی
هر چه از حق می رسد باشد نکوی   فتنه و آشوب و خونریزی مجوی
بیش ازین از شمس تبریزی مگوی
چون سخن گویی دلا ممتاز گوی   حسب حال خویش با همراز گوی
لحظه هم قصه شه بازگویی   این ندارد آخر از آغاز گوی
رو تمام آن حکایت بازگویی

خلوت طلبیدن طبیب از پادشاه جهت در یافتن مرض کنیزک

بخت و طالع شاه را همراه شد   کآن کنیزک را مدد ز الله شد
حکمت حق حتم بر انقاه شد   چون حکیم از این سخن آگاه شد
وز درون همداستان شاه شد
منتظر شه امر آن فرزانه را   تا چه خواهد گفت آن در دانه را
در نظر آورد چون کاشانه را   گفت ای شه خلوتی کن خانه را
دور کن هم خویش و هم بیگانه را
خلقتا نازک دل دوشیزه ها   همچو گلهای شکر آمیزها
دار معجری هرچه گویم نیزها   کس ندارد گوش در دهلیزها
تا بپرسم زین کنیزک چیزها
پادشه را جرأت گفتار نه   هرچه گوید چاره جز کردار نه
رفت اما میل بر رفتار نه   خانه خالی ماند و یک دیار نه
جز طبیب و جز همان بیمار نه

پیش دختر آن زمان بنشست راست
بر گرفت از بهر نبضش دست راست
گفت اکنون نوبت تدبیر ماست
نرم نرمک گفت شهر تو کجاست؟

که علاج اهل هر شهری جداست

جز که گویی راست چاره نیست
کز مداواتم شود به زیست
نام شهر خویش کو غم نیست
واندر آن شهر از قرابت کیست؟

[۱۹/ب]

خویشی و پیوستگی با چیست؟

با غم و راز دلش شد مشترک
کز سخنهاش نیفتد او به شک
زر فکرش را همینرو بر محک
دست بر نبضش نهاد و یک به یک

باز می پرسید از جور فلک

رشته را دارم نگه تا نگلد
بشنو این وضع پدر را ای ولد
این که معلوم است بر اهل بلد
چون کسی را خار در پایش خلد

پای خود را بر سر زانو هلد

جایگاه خار گردد منظرش
با تآنی فکر گردد رهبرش
سوزنی پیدا کند کآرد درش
وز سر زانو همی جوید سرش

ور نیابد، می کند با لب ترش

در برون آوردن او با شتاب
می کند سعی از پی دفع عذاب
حال باید کردنت فکری صواب
خار در پا شد چنین دشواریاب

خار در دل چون بود؟ وا کو جواب

فکر باید کردن اندر این بسی
تا کنی تدبیر آزار خسی
چاره دل را چه داند آخر سی
خار دل را گر بدیدی هر خسی

[۲۰/آ]

کی غمان را دست بودی بر کسی؟

چون حکیم حاذقش مرهم نهد
دل ز زخم خارهایش می رهد
شرح این را مولوی زین سان دهد
کس به زیر دمّ خر خاری نهد

خر نداند دفع آن، بر می جهد

می دود انگیزد از هر جای کرد
با دمّش گویند خر شد در نبرد
خر نفهمیده بهر چاره نورد
خر ز بهر دفع خار از سوز و درد

جفته می انداخت، صد جا زخم کرد

جست و خیزش کی دوی او کند
چون ندارد فهم خود بدتر کند
سود ندهد هر کجا کور و کند
آن لگد کی دفع خار او کند
حاذقی باید که بر مرکز تند

نیست ممکن خار از دم بر کند
بر خورد بر هرچه جفته می زند
هرچه پیشش آید او را بشکند
برجهد، آن خار محکم تر کند
عاقلی باید که خاری بر کند

این سخنها را به نرمی می سرود
ضربت قلب کنیزک می شنود
حاصلی گویم که در آخر چه بود
آن حکیم خارچین^{۱۳۳} استاد بود
دست می زد جابجا می آزمود

گاه از افلاک و برج و آسمان
که ز کوه و دشت و شهر و گلستان
یک به یک می کرد باز می بیان
ز آن کنیزک بر طریق داستان
باز می پرسید حال دوستان

آن کنیزک با حجاب و ارتعاش
زم گشت و از درون آمد صدش
درک کرد این را کزو آید شفاش
با حکیم او رازها می گفت فاش
از مقام و خواجگان و شهر و باش

صبر می کرد آن حکیم تیز هوش
دست بنهادی پدر وارش به دوش
سوی نبض و جستش می داد هوش
سوی قصه گفتنش می داشت گوش
نام بردی از کهان و از مهان

جستجو می کرد از راز نهان
تا که نبض از نام کی گردد جهان
او بود مقصود جانش در جهان
دختر از فرط ادب دل می فشرد
زنگ غم را گاه از دل می سترد
عاقبت خود را به دست او سپرد
دوستان شهر خود را بر شمرد
بعد از آن شهری دگر را نام برد

[۲۰/ب]

کرد پرسش آنکه از دیگر رهیش
بلکه آگه گردد از راز خفیش
گوش خود را آن طیب آورد پیش
گفت چون بیرون شدی از شهر خویش [آ/۲۱]

در کدامین شهر می بودی تو بیش
با من اکنون تو مگو از کوه و دشت
شهرها را بر شمردی هفت و هشت
حال آن شهری که ماندی چون گذشت
نام شهری گفت و زآن هم درگذشت
رنگ روی و نبض او دیگر نگشت

چون شنید آن ماهروی چون ملک
برکشید آه از ستمهای فلک
زر قلب خود نمی زد بر محک
خواجگان و شهرها را یک به یک
باز گفت از جای و از نان و نمک

از درون با نفس بودی در نبرد
وز برون نقل گذارش جمله کرد
از هوا و آب و راه و گرم و سرد
شهر شهر و خانه خانه قصه کرد
نه رگش جنبید و نه رخ گشت زرد

بعد ازینها آن حکیم هوشمند
چون نیامد دید اینها سودمند
مقصدش حاصل نشد زین چون و چند
نبض او بر حال خود بُد بی گزند
تا برسید از سمرقند چو قند

برق و ش تأثیر کرد این جستجوی
شاد شد از این طیب نیک خوی
آن کینزک چون شنید این گفتگوی
آه سردی بر کشید آن ماه روی

آب از چشمش روان شد همچو جوی
کار بیمار و طیب اینجا رسید
گفت بر کو حال را ای نا امید
گفت بازرگانم آنجا آورید

خواجه زرگر در آن شهرم خرید
این به من چشمش گشاد و آن بدوخت
وین هم از بی طالعی جانم بسوخت
در بر خود داشت ششماه و فروخت

چون بگفت این آتش غم بر فروخت
گرمی اعضاش چون یخ سرد شد
صبر و آرامش به کلی طرد شد
نبض جست و روئی سرخش زرد شد

کز سمرقندی زرگر فرد شد

هر کسی کو عشق را غمّاز یافت   باز از دل عشق را دمساز یافت
آن حکیم ایم مطلب از آغاز یافت   چون ز رنجور آن حکیم این راز یافت
اصل آن درد و بلا را باز یافت
کرد در روی کنیزک یک نظر   شفقتش در دل بیامد چون پدر
بهر درمان دلش شد چاره گر   گفت کوی او کدامست در کُدر
او سرِ پل گفت و کوی غانفَر^{۱۳۳}
گشت چون مطلب عیان چون آفتان   رفع شد در بین هر دوشان حجاب
لازم آمد آن کنیزک را جواب   گفت آنکه آن حکیم با صواب
آن کنیزک را که رستی از عذاب
حال در بندیم این گفت و شنود   بودن من هست از بهر تو سود
گوششم درد دلت را آزمود   چون که دانستم که ریخت چیست زود
در علاجت سحرها خواهم نمود
غم مخور ای نازنین سیم تن   بهر درد تو دوا را یافت فن
غصّه و اندیشه از دل در فکن   شاد باش و فارغ و ایمن که من
آن کنم با تو که باران با چمن
بعد ازین در دل مده راه کدر   کز علاج من نمی بینی ضرر
حاصل مطلب بگویم مختصر   من غم تو می خورم تو غم مخور
بر تو من مشفق ترم از صد پدر
چون میان ما و تست این گفتگوی   پیش کس هرگز نریزی آب روی
گر کسی از تو نماید جستجوی   هان هان این راز را با کس مگوی
گر چه شاه از تو کند بس جستجوی
جز من و تو گر کسی داخل شود   بر همین راز نهان واصل شود
پس یقین دان کار تو مشکل شود   چون که اسرار نهان در دل شود
آن مرادت زودتر حاصل شود

[۱/۲۲]

[۲/۲۲]

آنکسی کو جاموز الاثنین گفت
 حق به دستش بوده الحق بی شکفت
 این نصیحت را شنو از من به مفت
 گفت پیغمبر هر آنکو سِرّ نهفت
 زود گردد با مراد خویش جفت^{۱۲۴}
 سِرّ دل گر از زبان اعلان شود
 صاحبش را مایه حرمان شود
 مشکل البته به صبر آسان شود
 دانه چون اندر زمین پنهان شود
 سِرّ آن سرسبزی بستان شود
 سِرّ دل را گر نگهدارد زبان
 ایمن و سالم شود از هر زیان
 آنچه بود از مصلحت گفتم عیان
 زرّ و نقره گر نبودندی نهان
 پرورش کی یافتندی زیر کان
 با وقار حکمت و قلب سلیم
 آن کنیزک را شد او یار و ندیم
 گویا همراز او بود از قدیم
 وعده‌ها و لطف‌های آن حکیم
 کرد آن رنجور را ایمن ز بیم
 وعد حق افتاد کان را دستگیر
 وعد ناحق رو حرا باشد سعیر
 وعده‌ها را فرق باشد ای بصیر
 وعده‌ها باشد مجازی تاسه گیر
 وعد کو باشد حقیقت رهست دان
 وعده‌های بی وفایان را مخوان
 وعده‌ها را بس بود یک امتحان
 وعده اهل کرم گنج روان
 وعد ناهل شد رنج روان^{۱۲۵}
 وعد کردن را وفا واجب مدام
 می شود فرض جواب اندر سلام
 حرف من اینست در ختم کلام
 وعده‌ها باید وفا کردن تمام
 ورنخواهی کرد باشی سرد و خام

[۱/۲۳]

۱۲۴ اشاره به این حدیث: «مَنْ كَتَمَ سِرَّهُ خَصَلَ أَمْرُهُ» [جامع الصغیر]

۱۲۵ اشاره به این آیه: ﴿إِنَّ قَارُونَ كَانَ مِنْ قَوْمِ مُوسَى...﴾ [قصص، ۱۷۶/۲۸]

در یافتن آن طبیب الهی رنج کنیزک را و به شاه وانمودن

دختر از بهر دلش هم راز یافت   گشت خرم کاین چنین دمساز یافت
این حکایت هم ز نو آغاز یافت   آن حکیم مهربان چون راز یافت
صورت رنج کنیزک باز یافت
جلب حسن نیت آن ماه کرد   هر چه کرد از بهر او دلخواه کرد
در حقیقت وعده انقاه^{۱۲۶} کرد   بعد از آن برخواست عزم شاه کرد
شاه را زآن شمه ای آگاه کرد
شاه از دل می شنید و می گریست   شاه را بی آن کنیزک نیست زیست
چون از آن پس حال را ذاتست چیست   شاه گفت اکنون بگو تدبیر چیست
در چنین غم و جب تأخیر چیست
دید چون از شاه آه سرد را   چشم پر از اشک و روی زرد را
بهر آن تا جفت سازد فرد را   گفت تدبیر آن بود کان مرد را
حاضر آریم از پی این درد را
گر نخواهی درد و غم زارش کنند   درد و غم از عمر بی زارش کنند
او بیاید تا که تیمارش کنند   قاصدی بفرست کاخبارش کنند
طالب این فضل و ایثارش کنند
چاره تو این بود باشی صبور   چاره او در دلش آری سرور
وین به زر ممکن شود نه که به زور   مرد زرگر را بخوان زآن شهر دور
با زر و خلعت بده آن را غرور
تو یقین دان چون شود واصل بدو   کار هر دو می شود حاصل بدو
آنچه گویم زود شو عامل بدو   تا شود محبوب تو خوشدل بدو
گردد آسان این همه مشکل بدو
در جهان حاجت به زر گردد روا   زر بود درد مجازی را دوا
زرگر است و نیست پیشش زر هوا   چون ببیند سیم و زر آن بینوا
بهر زر گردد ز خان و مان جدا

[۲۳/ب]

[آ/۲۴] جاہلان را زر عزیز آسا کند
زر امید مرده را احیا کند
زر چو شیطان مرد را اغوا^{۱۲۷} کند
زر خرد را واله و شیدا کند
خاصه مفلس را که خوش رسوا کند
بهر زر که در بکا که در ضحیک^{۱۲۸}
ز کند مجنون و دانا را شریک
پادشاهی چون کند بی زر ملیک
زر اگر چه عقل می آرد ولیک
مرد عاقل یابد او را نیک نیک

فرستادن پادشاه رسولان به سمرقند در طلب آن مرد زرگر

حرفهایش چون حکیم اینجا رسید
لب فرو بست و خموشی را گزید
منتظر شد تا چه می آید پدید
چون که سلطان از حکیم آن را شنید
پند او را از دل و از جان گزید
شاه در دل گفت با خود آن کنم
مصلحت این است و حال اعلان کنم
گفت فرمان ترا فرمان کنم
هر چه گویی آنچه آن کن آن کنم
کرد سلطان حرفهایش را قبول
صبر فرمود و نشد از دل ملول
بلکه در اجرای این هم شد عجول^{۱۲۹}
پس فرستاد آن طرف یک دو رسول
صادقان و کافیان بس عدول^{۱۳۰}

[ب/۲۴] روی بنهادند در ره چون سفیر
هر دو کار آگاه بودند و شهیر
یکدگر را در فسونکاری ظهیر
تا سمرقند آمدند آن دو امیر
پیش آن زرگر ز شاهنشاه بشیر
یافتندش در کمال عافیت
بعد از اجرای سلام و عاطفت
این چنین بدو سخن شد عاقبت
کای لطیف استاد کامل معرفت
فاش اندر شهرها از تو صفت

۱۲۷ گمراه ساختن.

۱۲۸ خورشید، آفتاب.

۱۲۹ شتابنده.

۱۳۰ روگرداندن.

در کمال و در هنر هنر نیک اختری   زهره را جز تو نباشد مشتری
چونکه در صنعت زهر کس برتری   نک فلان شه از برای زرگری
اختیارت کرده زیرا مهتری
ما برای خدمت تو آمدم   مژده آوردیمت از شاه عظیم
شاد باش ای صاحب قلب سلیم   اینک این خلعت بگیر و زر و سیم
چون بیایی خاص باشی و ندیم
داده شد او را چو این عالی نوید   در دل او یک غرور آمد پدید
اوفتاد از بهر نعمت در امید   مرد مال و خلعت بسیار دید
غره شد از شهر و فرزندان برید
در هنر خود را همی دانست فرد   پیش او یکسان نمودی گرم و سرد
رو به ره آورد چون یل در نبرد   اندر آمد شادمان در راه مرد
بی خبر کان شاه قصد جانش کرد
مجلس نزد آمد اما مرد باخت   خویشان را تا ابد بدبخت ساخت
لیک غافل بود و خود را می نواخت   اسب تازی بر نشست و شاد تاخت
خونبهای خویش را خلعت شناخت
اسب را می راند خوشدل در فضا   غافل از اسرار تقدیر و قضا
می ندانم زین چه باشد اقتضا   ای شده اندر سفر با صد رضا
خود به پای خویش تا سوء القضا
گر خبر می داشت زین افسونگری   ور نصیبت بودی از نیک اختری
کی قضا می کرد او را رهبری   در خیالش ملک و عزو سروری
گفت عزرائیل رو آوری بری
راه را کردند طی هر سه به طیب   با صفا و ذوق و شادی بی رقیب
شهر را گشتند در آخر قریب   چون رسید از راه آن مرد غریب
اندر آوردش به پیش شه طیب

بود چون نزد طبیبش امتیاز
از ره و رنج سفر پرسید باز
بعد از آتش با هزاران اعتزاز
پیش شاهنشاه بردش خوش به ناز

[ب/۲۵]

تا بسوزد بر سر شمع طراز^{۱۳۱}

رسم و آدابش به ره تعلیم کرد
مقتضای مجلسش تفهیم کرد
پس بیاور دو به شه تقدیم کرد
شاه دید او را و بس تعظیم کرد

مخزن زر را بدو تسلیم کرد

التفاتش کرد و گفت ای پر هنر
سعی از تو بر تو هم از ما نظر
تا چه خواهد شد به ما حکم از قدر
پس بفرمودش که بر سازد زر

از سوار و طوق و خلخال و کمر

چیزهای خوب می خواهم نه بد
کز مکافات پرهیزم ابد
سیم و زر آنچه که خواهی می رسد
هم ز انواع اوانی بی عدد

کآنچنان در بزم شاهنشاه سزد

زرگر از فرمایشان شهریار
هست نخوت گشت و شادی بی خمار
پیشش آوردند زر را بی شمار
زر گرفت آن مرد و شد مشغول کار

بی خبر زین حالت و این کار زار

چون حکیم کاردان و کام ده
خواست بگشاید به کلی این گره
شاه چون گفتمش چه باید کرد به
پس حکیمش گفت ای سلطان مه

آن کنیزک را به این خواجه بده

[آ/۲۶]

بوته باید نقره تا بیغش شود
باده باید هست تا بی هش شود
چند روزی بایدهش دلخوش شود
تا کنیزک از وصالش خوش شود

ز آب وصلش دفع این آتش شود

عاشقی گر آن بت دلجوی را
گوش کن قول نصیحت گوی را
کدخدا را بخش کدبانوی را
شه به دو بخشید آن مه روی را

جفت کرد آن هر دو نصیحت خوی را

چون کنیزک را بشد حاصل مرام   روی در بهبودی آوردی مدام
یافتی زخم درونش التیام   مدت شش ماه می راندند کام
تا به صحت آمد آن دختر تمام
پیش شه آمد طیب او را نواخت   گفت مژده طالعت آمد بتاخت
زرگر از بازی دوران جان بباخت   بعد از آن از بهر او شربت بساخت
تا بخورد و پیش دختر می گذاخت
دمبدم با ضعف در ناورد شد   رفته رفته لاغر و پر درد شد
آنچه سلطان خواست و حاذق کرد شد   چونکه زشت و ناخوش و رُخ زرد شد
اندک اندک در دل او سرد شد
عشق را هر لحظه آهنگی بود   پیش جاهل عشق نیرنگی بود
فهمد این آن را که فرهنگی بود   عشق‌هایی کز پی رنگی بود
عشق نبود عاقبت ننگی بود
عشق خوش باشد چو باشد دو سری   نه که او از تو تو از وی بگذری
عشق کی شد آلت افسونگری   کاشکی آن ننگ بودی یکسری
تا رفتی به روی آن بد داوری
ریختش یکباره از سر موی او   صاف شد چون روی او ابروی او
زخمها پیدا شد اندر روی او   خون دوید از چشم همچون جوی او
دشمن جان وی آمد روی او
بسته شد از هر طرف منفرد^{۱۳۲} او   کاستی از غم دل مضطر^{۱۳۳} او
خبر خواهی شد سبب بر شر او   دشمن طاوس آمد پَر او
ای بسا شه را بکشته فر او
نیست یاری گفت بر اطراف من   هیچ تأثیری ندارد لاف من
از چه شهرت یافت این اوصاف من   گفت من آن آهوم کز ناف من
ریخت آن صیّاد خون صاف من

[۲۶/ب]

۱۳۲ رمانده.

۱۳۳ بیچاره، ناچار.

کیست آیا کز قضا گردد امین
چيست با من این فلک را بغض و کین
یا که داند چیست احکامش یقین
ای من آن روباه صحرا کز کمین

[۲۷/ا]

سر بریدندم برای پوستین

گر چه دار آتش نیاید این جهان
سعیشان در ظلم و محو خان و مان
بهر یک دو روزه عمر این مردمان
ای من آن پیلی که زخم پیلان

ریخت خونم از برای استخوان

کرده اند آنها چو قصد خون من
شاهد من خاطر محزون او
پیش حق مستند پس مدیون من
آنکه کشتستم پی مادون من

می نداند که نخسبد خون من

ترجمان من که آواز نی است
غم مخور ای دل که دنیا لاشی است
گوید آنها را هم اینها در پی است
بر من است امروز و فردا بر وی است

خون چون من کس چنین ضایع کی است

هر چه از نیک و بد آید از تو باز
بر در او نیست کس را امتیاز
باز گردد باز گردد باز باز
گر چه دیوار افکنند سایه دراز

باز گردد سوی او آن سایه باز

بی خبر هستی تو از خویش و خدا
فعلت انگاری ز تو گردد جدا
ز آن سبب هستی گدایان را گدا
این جهان کوه است و فعل ما ندا

سوی ما آید نداها را صدا

[۲۷/ب]

مرد زرگر از درون دردناک
گفت ای کان وفا روحی فداک
بر کشید آهی ز دل بس سوزناک
این بگفت و رفت در دم زیر خاک

آن کنیزک شد ز رنج و درد پاک

عشق بعد از مردن افزاینده نیست
سود ندهد چونکه پالاینده نیست
عاشقان را مرده فرماینده نیست
ز آنکه عشق مرده گان پاینده نیست

چونکه مرده سوی ما آینده نیست

عشق مرده نیست عشق معتبر
افکنند بل عاشقش را در خطر
فایده نبود بر او بندی کمر
عشق زنده در روان و در بصر

هر دمی باشد ز غنچه تازه تر

عشق مردان جهان آفاقی است   ذکر عشق مرد حق یا باقی است
گر ترا با عشق حق مشتاقی است   عشق آن زنده گزین کو باقی است
وز شراب جان فزایت ساقی است^{۱۳۴}
عشق او بگزین و پیش او بیا   تا به دل اندازدت نور و ضیا
با تواضع حفظ کن شرم و حیا   عشق آن بگزین که جمله انبیا
یافتند از عشق او کار و کیا
چونکه بر درگاه او اغیار نیست   یار او را با شقاوت کار نیست
چون که ما را غیر او غمخوار نیست   تو مگو ما را بدان شه راه نیست
با کریمان کارها دشوار نیست

[۲۸/۱]

در بیان آنکه کشتن مرد زرگر با اشاره الهی بود نه به خیال باطل

مالک الملک آن خداوند علیم   فاعل مختار می باشد قدیم
کس به سر حکمتش نبود فهم   کشتن آن مرد در دست حکیم
نه پی امید بود و نه ز بیم^{۱۳۵}
هست او را راهها جز شاهراه   بار خود را می نماید گاه گاه
این که گویم دان یقین بی اشتباه   او نکشش از برای طبع شاه
تا نیامد امر و الهام از آله
حکمت حق نیست مختص زیر دل   در دل اهلست و بایش گشته غلق^{۱۳۶}
کی شود بازرق و شید آن باب بلق^{۱۳۷}   آن پسر را کش خضر ببرد حلق
سر آن را در نیابد عام خلق^{۱۳۸}

۱۳۴ اشاره به این آیه: ﴿كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ. وَيَبْقَىٰ وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ﴾ [رحمن، ۲۷/۵۵-۲۶]

۱۳۵ اشاره به این آیه: ﴿فَرِحِينَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ...﴾ [آل عمران، ۱۷۰/۳]

۱۳۶ کلام مشکل و مبهم، مغلق.

۱۳۷ آوازی که از افکندن جسمی در آب برآید.

۱۳۸ اشاره به قصه خضر.

نیستی گر کور از حق رو متاب   ذره را بینی به نور آفتاب
 گوش کن از من تو ای حکمت مأب   آن که از حق یابد او وحی و خطاب

هر چه فرماید بود عین صواب
 امر امر حق بود باقی خطاست   که تجلیگاه آن امر اولیاست
 این سخن مستغنی از چون و چراست   آنکه جان بخشد اگر بکشد رواست [ب/۲۸]

نایب است و دست او دست خداست^{۱۳۹}
 جذبۀ عشق آر و سر بر در بنه   جای افسر خاک در بر سر بنه
 پاک کن دل را و بر دلبر بنه   همچو اسمیاعیل پیشش سر بنه

شاد و خندان پیش تیغش جان بده^{۱۴۰}
 خوان تو از دل قل هو الله احد   یار باشد تا که الله الصمد
 شو فنا فی الله خواه از وی مدد   تا بماند جانت خندان تا ابد

همچو جان پاک احمد با احد^{۱۴۱}
 زمهره عشاق دایم سرخوشند   طالب روی بتان مهوشند
 روز و شب از جام هجران می چشند   عاشقان جام فرح آن گه کشند

که به دست خویش خوبانشان کشند
 بهر مردان زرگر آمد ره نورد   دست غیب اسباب مردن جمع کرد
 شاه غافل بود ازین بازی نزد   شاه آن خون از پی شهوت نکرد

تو رها کن بد گمانی و نبرد
 آن خیالش بود در پالوده گی   وین خیالش بود در آسوده گی
 وقت ضایع کردنت بیهوده گی   تو گمان بردی که کرد آلوده گی

در صفا غش کی هلد^{۱۴۲} پالوده گی [آ/۲۹]

۱۳۹ اشاره به این آیه: ﴿إِنَّ الدِّينَ يُبَایِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَایِعُونَ اللَّهَ...﴾ [فتح، ۱۰/۴۸]

۱۴۰ اشاره به قصه ابراهیم و اسماعیل.

۱۴۱ این تخمیس اشاره به این آیه: ﴿فَلْهُوَ اللَّهُ أَحَدٌ...﴾ [اخلاص، ۱۱۲/۱]

۱۴۲ فراگرفتن تب مردم را.

سوء ظن مقدوح باشد بی گمان   سعی آن کن تا که کردی دور از آن
 خود اگر مردی نکردی کرد آن   بگذر از ظنّ خطا ای بدگمان
 انّ بعض الظن اثم آخر بخوان
 آن صفا کو را بود غم در قفا   عیب باشد نامش از بنهی صفا
 عقل اگر داری کند این اکتفا   بهر آن است این ریاضت وین جفا
 تا بر آرد کوره از نقره جفا
 مرد بد هرگز نخواهد فعل بد   گر چه خود صنعت نموده فعل بد
 نیک را نیکی و بد را بد رسد   بهر آن است امتحان نیک و بد
 تا بجوشد بر سر آرد زر زبد^{۱۴۳}
 می برم من بر خدای خود پناه   از گمان بد که چاه آمد به راه
 ترس از آن روزی که باشد دادخواه   گر نبودش کار از الهام آله
 او سگی بودی دراننده نه شاه
 ظنّ بد در حق او نبود روا   درد را هم او دهد هم دوا
 بشنو از نی می سراید این نوا   پاک بود از شهوت و حرص و هوا
 نیک کرد او لیک نیک بد نما
 ای به جهل خویشتن مغرور و مست   در جدل از چپستی با حق پرست
 نیستی واقف تو از سرّ الاست   گر خضر در بحر کشتی را شکست
 صد درستی در شکست خضر هست^{۱۴۴}
 جز به خود کس را گمان بد مبر   چیست حاصل از ندامت بر کدر
 فهم کن این را بیاور در نظر   فهم موسی با همه نور و هنر
 شد از آن محجوب تو بی پر میر^{۱۴۵}
 شاد شد چون رفت محزونش مخوان   رحمت حق یافت ملعونش مخوان
 چون حقیقت بود افسونش مخوان   آن گل سُرخست تو خونش مخوان
 مست عقل است او تو مجنونش مخوان

[ب/۲۹]

۱۴۳ اشاره به این آیه: ﴿أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَالَتْ أَوْدِيَةٌ بِقَدَرِهَا فَاحْتَمَلَ السَّيْلُ...﴾ [رعد، ۱۳/۱۷]

۱۴۴ اشاره به قصه خضر.

۱۴۵ اشاره به این آیه: ﴿وَلَمَّا جَاءَ مُوسَى لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ رَبِّ أَرِنِي أَنْظُرْ إِلَيْكَ...﴾ [اعراف، ۷/۱۴۳]

بودی از برظلم و کفر اقدام او
 ور که بر اضرار ناس^{۱۴۶} ابرام او
 ور ضرر کس دیدی در ایام او
 گر بدی خون مسلمان کام او
 کافر مگر بردمی من نام او
 حق چو لعنت کرده بر مرد شقی^{۱۴۷}
 کی شقی را دوست دارد جز شقی
 دار باور گر ز مردان حقی
 می بلرزد عرش از مدح شقی
 بد گمان گردد ز مدحش متقی^{۱۴۸}
 هان نپنداری که او گمراه بود
 یا که مغلوب و اسیر باه بود
 آسمان عدل را چون ماه بود
 شاه بود و شاه بس آگاه بود
 خاصه بود و خاصه الله بود
 از وی ار بر دل رسد دردی اشد
 درد چون کوثر شود ز آن دل چشد
 شیر البت به که روباهی کشد
 آن کسی را کاین چنین شاهی کشد
 سوی بخت و بهترین جاهی کشد
 تو دلت را بد کنی بد ز آن دهد
 صاف اگر داری دل شادان دهد
 از تو داند بهتر او ز آنسان دهد
 نیم جان بستاند و صد جان دهد
 آنچه در و همت نیاید آن دهد
 چیست لایق بود دانا بهر او
 بد ز پنهانی او به قهر او
 به ز داروی طیبیان زهر او
 گر بدیدی سود او در قهر او
 کی شدی آن لطف مطلق قهر او
 دزد کی اندیشد از مال حرام
 فتویش چون داده مفتی الانام
 به حکایت را کنم زینجا تمام
 طفل می ترسد ز پیش احتجام
 مادر مشفق در آن غم شادکام
 من همی گویم خدای بی شریک
 تو همی خوانی هوای بو سلیک
 چیست دانی بر توام غم ای رکیک
 تو قیاس از خویش می گیری ولیک
 دور دور افتاده ای بنگر نو نیک

[۳۰/آ]

[۳۰/ب]

۱۴۶ مردم، آدمیان.

۱۴۷ ظالم، ستمگر.

۱۴۸ اشاره به این حدیث: «إِذَا مَدِحَ الْفَاسِقُ غَضِبَ الرَّبُّ عَزَّ وَجَلَّ، وَاهْتَزَّتْ الْعَرْشُ» [السلسلة الضعيفة]

در دل ار داری غمی یا غُصّه ای   دور کن از دل که ندهد حصّه ای
عقل چون نبود چه سود از چثّه ای   پیشتر آنا بگویم قصّه ای
بو که یابی از بیانم حصّه ای

حکایت مرد بقال و روغن ریختن طوطی

گویم اکنون بحث زیبا طوطی   دل ربایی مجلس آرا طوطی
خوش زبان و نکته پیرا طوطی   بود بقالی مر او را طوطی
خوش نوایی و سبز و گویا طوطی
خواجه اش از بهر کار این و آن   لحظه می رفتی ار در یک مکان
کرده بود آن طوطیش را امتحان   بر دکان بودی نگهبان دکان
نکته گفتمی با همه سوداگران
خواجه اثر هر زمان صادق بدی   بر شکر خوردن زهی عاشق بُدی
در میان طوطیان فایق بدی   در خطاب آدمی ناطق بدی
در نوای طوطیان حاذق بدی
الفتی چون با قفس نگرفته بود   بودش اندر صحن و سقف او را حدود
دائماً خوش نواها می سرود   خواجه روزی سوی خانه رفته بود
بر دکان طوطی نگهبانی نمود
بود غافل از قضا آن خوش زبان   در نگه کردن به هر سو شادمان
که که آوازی زدی چون پاسبان   گریه بر جست ناگه از دکان
بهر موشی طوطیک از بیم جان
رشته صبرش ز ترس از هم گسیخت   مار سر کوبیده وش بر خویش بیخت
می نوانم گفت که از ترس میخت   جست و از صدر دکان سویی گریخت
شیشه های روغن بادام ریخت
سیر باید کرد پس با خواجه اش   چون بیابد آگهی ز آن خواجه اش
باز گویم داستان خواجه اش   از سوی خانه پیامد خواجه اش
بر دکان بنشست فارغ خواجه اش

لحظه از خستگی راه و درب
 خواست تا آزادگی یابد ز کرب
 لیک شد شمس نشاطش سوی غرب
 دید پر روغن دکان و جاش چرب
 بر سرش زد گشت طوطی کل ز ضرب
 ضرب طوطی را ز حرف افه‌ها کرد
 از سخن گفتن و را گمراه کرد
 از خود و از خواجه اش اکراه کرد
 مرد بقال از ندامت آه کرد

همچو مرغ نیم به سهل زیر تیغ
 بر خودش پیچیدی آن مرد ردیغ^{۱۴۹}
 گشت طوطی ابکم و او شد یلیغ
 ریش بر می کند و می گفت ای دریغ
 کآفتاب نعمتم شد زیر میغ

من اگر دانستمی گردد چنان
 کی چنین می کردمش تعذیب جان
 کاشکی چون آمدم من در دکان
 دست من بشکسته بودی آن زمان

چون زدم من بر سر آن خوش زبان
 بر سر طوطی چو دیدی ریش را
 داشتی از غصه سر در پیش را
 هدیه ها می داد هر درویش را
 بهر قربان نذر کردی میش را

تا بیابد نطق مرغ خویش را
 رفته از وی روز و شب صبر و قرار
 چاره می جست تا آرد به کار
 طاقش چون طاق شد در انتظار
 بعد سه روز و سه شب حیران و زار

بر دکان بنشسته بد نومیدوار
 شب که از فرط کدر چشمش نخفت
 در خیالش بانگ طوطی می شنفت
 اشک چشمش را به مژگان بسکه سفت
 با هزاران غصه و غم گشته جفت

کی عجبی کاین مرغ کی آید بگفت
 خواجه چون در آشکار و در نهفت
 وقت خود را صرف می کردی به مفت
 ماند چون عاجز چه باید کرد گفت
 می نمود این مرغ را هر گون شگفت
 وز تعجب لب به دندان می گرفت

[۳۲/آ]

پیش طوطی باز می کردی دهن
گاه بحث از باغ و گاهی از چمن
خسته ناگشته همی راندی سخن
دمبدم می گفت از هر در سخن
تا که باشد کاندرا آید در سخن

که بدو انگشت قندی می گرفت
در دهان طوطیش می کرد جفت
چاپلوسیها نمودی با شگفت
بر امید آنکه مرغ آید بگفت
چشم او را با صور می کرد جفت

گر چه خواجه نقل کردی سر گذشت
لیک طوطی هیچ از حالش نگشت
لحظه زین ماجرا چون در گذشت
ناگهانی جولقی^{۱۵۰} می گذشت
با سر بی مو چو پشت طاس و طشت

دید خواجه حال طوطی شد عیان
در سخن خواهد که بگشاید زبان
ژنده پوش آمد چو نزدیک دکان
طوطی اندر گفت آمد در زمان
بانگ بر درویش برزدگی فلان

با که از بهر جدل آویختی
ضربتی بر فرق خود انگیختی
خاک غم را بر سر خود بیختی
گر چه ای کل با کلان آمیختی
تو مگر از شیشه روغن ریختی

این بگفت و کرد ساکت حلق را
خوش نظر می کرد صاحب دلق را
دور کرد از خاطر خود قلق را
از قیافش خنده آمده خلق را
کو چو خود پنداشت صاحب دلق را

کور بینا را چه سان گردد نظیر
اسب تازی چون بود مثل حمیر
فاش گویم آنچه دارم در ضمیر
کار پاکان را قیاس از خود مگیر
گر چه باشد در نوشتن شیر شیر

نام حق بازیچه افواه شد
صدق دل با شیطنت همراه شد
کوه بود ایمان دریغا گاه شد
جمله عالم زین سبب گمراه شد
کم کسی ز ابدال حق آگاه شد

[۳۲/ب]

شرم و ترس و فهم را بگذاشتند   کبر و حرص و جهد را بگماشتند

سینه خود را به مکر انباشتند   همسری با انبیا برداشتند

اولیا را همچو خود پنداشتند

آمده ابلیسشان در رهگذر   چونکه می داند همه کورند و کر

کرده تعلیم این سخنشان سرتسر   گفت اینک ما بشر ایشان بشر

ما و ایشان بسته خوابیم و خور^{۱۵۱}

فرق نبود در میان او و ما   چون چو ما باشد چه سان شد رهنما [۱/۳۳]

کرده آنان را جهالت خود نما   این ندانستند ایشان از عمی

هست فرقی در میان بی منتهی

کو معمای خدا را کرده حل   هر که دم زد ماند چون خرد رو حل

آشکارا تر چه باشد زین مثل   هر دو گون زنبور خوردند از محل

لیک شد زین نیش و ز آن دیگر عسل

اولیا را با شما نبود حساب   فرق باشد ماه را از آفتاب

عقل اگر داری تو مغیرا بیاب   هر دو گون آهو گیا خوردند و آب

زین یکی سرگین شد و ز آن مشک ناب

هر دو انسانند ابوجهل و عمر   این یکی ظلام^{۱۵۲} و آن یک دادگر

هر دو مطلق فعل باشد خیر و شر   هر دو نی خوردند از یک آبخور

این یکی خالی و آن پر از شکر

گر شمارم یک به یک امثال این   نیست ممکن با حساب آید قرین

دار باور هستی ار زایل یقین   صد هزاران این چنین اشباه بین

فرقشان هفتاد ساله راه بین

این ز خوردن دائماً در امتلا   و آن ز خوردن دائماً در اعتلا

پس ز خوردن نیز باشد فرقها   این خورد گردد پلیدی زو جدا [ب/۳۳]

وان خورد گردد همه نور خدا

۱۵۱ اشاره به این آیه: ﴿قَالَتْ رُسُلُهُمْ أَلِيَّ اللَّهُ شَيْءٌ فَأَطِرِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ...﴾ [ابراهیم، ۱۰/۵۴]

۱۵۲ تاریکی، تاریکی اول شب.

آن خورد گردد ضعیف او را جسد
وین خورد گردد قوی مثل اسد
روزی هر کس به نوعی می رسد
این خورد آید همه بخل و حسد
وان خورد آید همه نور احد
هر که پی بر معنی اینها برد
لاجرم از پاکی دل برخوردار
فرق باشد در میان نیک و بد
این زمین پاک و آن شوره است و بد
این فرشته پاک و آن دیو است و دد
گر چه آب و آینه صورت نماست
صور تا فرقی که دارد کو کجاست
فارق نا اهل از اهل اولیاست
هر دو صورت گر به هم ماند رواست
آب تلخ و آب شیرین را صفاست
پیش خر یکسان گلاب و منجلاب^{۱۵۳}
این نصیحت گوشدارو رو متاب
جز که صاحب ذوق کاشناسد بیاب
او شناسد آب خوش از شوره آب
کار گرز و نیزه گی آید ز داس
می کند تصدیق این را حق شناس
در تعجب هستم از بعضی ز ناس
سحر را با معجزه کرده قیاس
هر دو را بر مکر پندارد اساس
چون عرب میمون گرفته نیزه را
تا که همچون او کند استیزه را
او نمی فهمد درشت و ریزه را
ساحران با موسی ار استیزه را
بر گرفته چون عصای او عصا
ای که شناسی تو باران را ز برف
با حرف گویی ندارد فرق حرف
آن زمان گویی که خوانی نحو و صرف
زین عصا تا آن عصا فرقیست ژرف
زین عمل تا آن عمل راه شگرف^{۱۵۴}
آن عمل را خاصه می بخشد شفا
وین عمل زاید او رنج و جفا
آن عمل دل را بی فزاید صفا
لعنه الله این عمل را در قفا
رحمته الله آن عمل را در وفا

[۳۴]

۱۵۳ آب بدبو و گندیده.

۱۵۴ اشاره به این آیه: ﴿وَأَنَّ الَّذِي عَصَاكَ فَلَمَّا رَأَاهَا تَهْتَزُّ كَأَنَّهَا جَانٌّ وَلَّى مُدْبِرًا وَلَمْ يُعَقِّبْ...﴾ [قصص، ۲۸/۳۱]

راست گویم هست چون آینه طبع
هم نماید حالت دیرینه طبع
هم نماید صدق را هم کینه طبع
کافران اندر مری بوزینه طبع
آفتی آمد درون سینه طبع
می کند تقلید مردم بیش و کم
او نمی داند کند بر خود ستم
گر به آید یا که بد او را چه غم
هر چه مردم می کند بوزینه^{۱۰۵} هم
آن کند کز مرد بیند دم بدم
این مگس راند چو بنشیند برو
این بآن تقلید می خندد نکو
فرق را کی داند آن استیزه جو
این شود نزدیک او آرد گریز
کار او تقلید بی فرق و تمیز
جنبد از جا و نماید جست و خیز
بر سر استیزه رویان خاک ریز
این از او او هم ازین در احتراز
این کند اهل خرد زین کشف راز
احتراز این حقیقت و آن مجاز
آن منافق با موافق در نماز
از پی استیزه آید بی نیاز^{۱۰۶}
در خفی مشغول شرب مسکرات
بر حقیقت راه را از این نکات
در جلی با صوفیان در التفات
در نماز و روزه و حج و زکات
با منافق مومنان در برد و مات
برد و مات هر دو باشد عاریت
یک بیاید رنج و آن یک عاطفت
یک بود بهر ریا یک عافیت
مؤمنان را برد باشد عاقبت
با منافق مات اندر آخرت
در مثل چون آهو و چون تازی اند
هر دو را فعلیت و در دمسازی اند
باهمند اندر رقابت تازی اند
گر چه هر دو بر سر یک بازی اند
لیک با هم مروزی و رازی اند^{۱۰۷}

[۳۴/ب]

[۳۵/آ]

۱۰۵ نوعی میمون کوچک دم‌دار با ران‌های بی‌مو.

۱۰۶ اشاره به این آیه: ﴿إِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ وَإِذَا قَامُوا...﴾ [نسا، ۱۴۲/۴]

۱۰۷ اشاره به شهر ری و مرو.

هر یکی بهر مرام خود رود   هر یکی در بند کام خود رود
 هر یکی بعد از قیام خود رود   هر یکی سوی مقام خود رود
 هر یکی بر وفق نام خود رود
 صادقش خوانند دل بیغش شود   کاذبش دانند نفرت کش شود
 دزدش ار گویند چون جاکش شود   مؤمنش گویند جانش خوش شود
 و منافق تند در آتش شود
 نام مؤمن عین آیات وی است   نام کافر از مجازات وی است
 هر دو دنیا از مکافات وی است   نام او محبوب از ذات وی است
 نام این مبعوض^{۱۰۸} از آفات وی است
 لطف حق را حاجت توصیف نیست   مؤمنان را امر او تحویف نیست
 نام کافر جز پی تزییف نیست   میم و واو و میم و نون تعریف نیست
 لفظ مؤمن جز پی تعریف نیست
 دائماً شخص منافق از قرون   پیش مؤمن بوده و باشد زبون
 دوزخی هستند و هم لایفلحون   گر منافق خوانیش این نام دون
 همچو کژدم می خلد در اندرون
 مسکن آنها که طاق دوزخست   خواب و خورشان در رواق دوزخست
 جمله لایق بر مشاق دوزخست   گر نه این نام اشتقاق دوزخست
 پس چرا در وی مذاق دوزخست
 معنی این لفظ چندان ژرف نیست   حاجت خواندن به نحو و صرف نیست
 سردی این طایفه در برف نیست   زشتی آن نام بد از حرف نیست
 تلخی آن آب بحر از ظرف نیست
 متن چون پرسش بود شرحش جواب   منشاء شیرین و تلخ آمد تراب
 می شود معلوم در وقت حساب   حرف ظرف آمد درو معنی چو آب
 بحر معنی عنده امّ الکتاب^{۱۰۹}

[۳۵/ب]

۱۰۸ دشمن داشته شده.

۱۰۹ اشاره به این آیه: ﴿يَمْحُوا اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيُثَبِّتُ مَا يُعِدَّةَ أُمِّ الْكِتَابِ﴾ [رعد، ۳۹/۱۳]

نیست چیزی در جهان بی فرق دان
اعتقادات بد مکن چون جاهلان
تلخ و شیرین علم و جهل است ای فلان
بحر تلخ و بحر شیرین در جهان
در میانشان برزخ لایبغیان^{۱۶۰}

هر چه بینی نیست جز وی جاودان
فعل او هم مخفی است و هم عیان
نیک و بد دارند با هم اقتران
زانکه این هر دو ز یک اصلی روان
در گذر زین هر دو رو تا اصل آن

[۳۶/ا]

هر دو در یک صورتست اغیار و یار
امتحان باید که یار آید به کار
یک مثل گویم ترا من آشکار
زر قلب و زر نیکو در عیار
بی محک هرگز ندانی ز اعتبار

تا نگردد ربط شک از ذلت فک
کی توان کردن ز دل اشباه حک
بهر اسبابست این دور فلک
هرکه را در جان خدا بنهد محک
هر یقین را باز داند او ز شک

بشنوید از بنده ای اهل صفا
عسر را دو یسر باشد در قفا
می کند بهر شما این اکتفا
آنچه گفت استفت قلبک مصطفی
آنکسی داند که پر بود از وفا

هر که با ایمان خود جان را دهد
از عذاب و خوف مأیوسی رهد
ورنه ایمان دارد او در چه زهد
در دهان زنده خاشاک ار جهد
آنگه آرامد که بیرونش نهد

تا بود تن زنده حس او نمرد
گاه گاهی همچو او خوابش ببرد
در گلو خاشاک شد حسش فشرد
در هزاران لقمه یک خاشاک خورد
چون در آمد حس زنده پی ببرد

[۳۶/ب]

حس انسان هست همچون نردبان
که روی بالا و گه پایین بر آن
حالی دو حس شود مشهود از آن
حس دنیا نردبان این جهان
حس عقبی نردبان آسمان

۱۶۰ اشاره به این آیه: ﴿وَهُوَ الَّذِي مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ هَذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ...﴾ [فرقان، ۵۳/۲۵]

حس دنیا همچو مهمان غریب   حس عقبی همچو گل آب قریب
 پس ببايد کرد تعريف عجيب   صحت اين حس بجويد از طيب
 صحت آن حس بجويد از حيب^{۱۶۱}

صحت اين هر دو حس ای یار من   هست لازم بهر هر یک یک ز من
 می کنم شرح و بیان بشنو ز من   صحت این حس ز معموری تن
 صحت آن حس ز تخریب بدن

کار سلطان عقل را حیران کند   گاه ویران گاه آبادان کند
 هر چه خود مقصود دارد آن کند   شاه جان هر جسم را ویران کند
 بعد ویرانش آبادان کند

آن یکی زینها به دل آرد ملال   وین یکی شادان شود وزین جسمحال
 از برای دیدن نور جمال   ای خنک جانی که بهر عشق و حال
 بذل^{۱۶۲} کرد او خان و مان و ملک و مال

بهر عشقش می فتد در رهگذر   شاد گشت از آنچه کش آمد به سر
 خورد بهر وصل او خون جگر   کرد ویران خانه بهر گنج زر
 وز همان گنجش کند معمورتر

سینه را از شوق عشقش چاک کرد   بر سر خود در ره او خاک کرد
 نفس و شیطان را ازین غمناک کرد   آب را برید و جو را پاک کرد
 بعد از آن در جو روان گرداب خورد

خون دل را بین که از چشمش چکید   عشق ثابت کرد چون سدّ سدید
 هاتف غیبی رساندش این نوید   پوست را بشکاف و پیکان را کشید
 پوست تازه بعد از آتش بر دمید

خانه خالی کرد و بر در قفل زد   کردش از پس خانه شه را سزد
 بهر پرسیدن کسی را نیست حد   قلعه ویران کرد و از کافر ستد
 بعد از آن بر ساختش صد بُرج و سد

[۱/۳۷]

۱۶۱ اشاره به پیغمبر ما.

۱۶۲ عطا، کرم.

که به کافر مال و دولت می دهد
 که به مسلم رنج و زحمت می دهد
 دانم اینها را ز حکمت می دهد
 کار بی چون را که کیفیت نهد
 اینکه گفتم هم ضرورت می دهد
 که مسلّم می کند دیو لهین
 که گذارد اختلافاتی بدین
 که چنان شو گوید و گاهی چنین
 که چنین بنماید و گه ضدّ این
 جز که حیرانی نباشد کار دین

این همه انواع آب از جوی اوست
 این جدال و جنگ های و هوی اوست [ب/۳۷]
 وین همه هحیرانی اندر کوی اوست
 نه چنین حیران که پشتش سوی اوست

بل چنان حیران که رو در روی اوست
 آن یکی شد مغز و دور انداخت پوست
 جمله افعالش به چشم من نکوست
 وین یکی هم از خجالت سر فروست
 آن یکی را روی او شد سوی دوست
 وین یکی را روی او خود روی اوست

روی را درهم مکش در روی ناس
 روی ناس و روی خود را کن قیاس
 سعی کن کز رو کنی علم اقتباس
 روی هر یک می نگر می دارد پاس
 بو که گردی تو ز خدمت روشناس^{۱۶۳}

ای بسا هشیار بینی همچو مست
 رشته تدبیرش از غفلت کسست
 دم مزن از قسمت روز الست
 چون بسی ابلیس آدم روی هست
 پس به هر دوستی نشاید داد دست^{۱۶۴}

نیست مردم را ز دساسی^{۱۶۵} نظیر
 یابم این را گر کنم کشف ضمیر
 با تو گویم تا شوی تو هم خبیر
 ز آنکه صیّاد آورد بانگ صفیر
 تا فریید مرغ را آن گیر

مرغ را نبود حسابی با کسبیش
 تا که خود را و راهاند از بدیش
 کور گردد چون قضا آمد به پیش
 بشنود آن مرغ بانگ جنس خویش [آ/۳۸]
 از هوا آید بیابد دام و نیش

۱۶۳ اشاره به این آیه: ﴿لِلْفَقْرَاءِ الَّذِينَ أُخْضِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا...﴾ [بقره، ۲۰/۲۷۳]

۱۶۴ اشاره به این آیه: ﴿وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا شَيَاطِينَ الْإِنْسِ وَالْجِنِّ...﴾ [انعام، ۶/۱۱۲]

۱۶۵ بسیارمکر.

چیست دانی حالت مرد زبون   بهر مکر و فتنه می آید درون
 می رود بهر فساد آنکه برون   حرف درویشان بدزدد مرد دون
 تا بخواند بر سلیمی ز آن فسون
 اولیا را پیشه حلم و ز می است   کار مردان خدا آزر می است
 از کلام صدق اینم بر می است   کار مردان روشنی و نرمی است
 کار دونان حيله و بیشرمی است
 گر کنی نیکی به جایش بد کند   ور به راه راست خوانی رد کند
 حيله و تزویر را بی حد کند   جامه پیشمین از برای کد کند
 بومسیلم^{۱۶۶} را لقب احمد کند
 حيله سر نگرفت چون بی تاب ماند   دشمننا مغلوب شد احباب ماند
 نام یارانش همه اصحاب ماند   بومسیلم را لقب کذاب ماند
 مر محمد را اولو الالباب ماند
 مکر شیطان بود آن شد بس خراب   رحمت حق بود این شد نور یاب
 گر تو پرسى گویمت این را جواب   آن شراب حق ختامش مشک ناب
 باده را ختمش بود گند و عذاب^{۱۶۷}

[۳۸/ب]

داستان پادشاه جهودان که نصرانیان را می کشت از بهر تعصب ملت خود و حکایت آن استاد

و شاگرد

رو حقیقت را طلب کن نه مجاز   کز حقیقت مرد گردد سر فراز
 این حکایت گوش کن ای دلنواز   بود شاهی در جهودان ظلم ساز
 دشمن عیسی و نصرانی گداز
 موسی و عیسی که چون یک رهنما   بوده می بردندشان خلق التجا
 چونکه شه احوال بد از فهم و زکا   شاه احوال کرد در راه خدا
 آن دو دمساز خدایی را جدا

۱۶۶ اشاره به مسیلمه کذاب است.

۱۶۷ اشاره به این آیه: ﴿يُسْقَوْنَ مِنْ رَحِيقٍ مَخْتُومٍ ۚ خَتَمُهُ مِسْكٌ وَفِي ذَلِكَ فَلْيَتَنَافَسِ الْمُتَنَافِسُونَ﴾ [مطففين، ۸۳/۲۵-۲۶]

داشت استاد احولی شاگرد را هر یکی را دو بدیدی ظاهر را

مانده باقی چون مثل این ماجرا گفت استاد احولی را کاندرا

زو برون آر از وثاق^{۱۶۸} آن شیشه را

احوال از استاد این را چون شنود از اطاعت لحظه غافل نبود

خواست از جای خود و در را گشود چون درون خانه احوال رفت زود

شیشه پیش چشم او دو می نمود

هر دو چون یک بود وهم در یک مقام پس برون شد بهر ایضاح مرام

پیش استاد آمد آنکه چون غلام گفت احوال ز آن دو شیشه تا کدام

پیش تو آرم بکن شرح تمام

چون شنید استاد آن گفت و شنو لازم آمد امر و ایضاحی ز نو

با کمی تندیش آمد در جلو گفت استاد آن دو شیشه نیست رو

احولی بگذار و افزون بین مشو

احوال آن تندی چو دید و آن سخن گشت محبوب و بلرزیدش ذقن

باز کرد آنگاه بی پروا دهن گفت ای اوستا مرا طعنه مزین

گفت اوستا ز آن دو یک را بر شکن

دید احوال کآنچه خود دیده به چشم هر چه گوید پیش استاد است پشم

گفت اطاعت می کنم اکنون به چشم چون یکی بشکست هر دو شد ز چشم

مرد احوال گردد از میلان و خشم

مرد از استادش شود کار آزمود احوال از احوال نیابد هیچ سود

حصه بردار ازین گفت و شنود شیشه یک بود و به چشمش دو نمود

چون شکست آن شیشه را دیگر نبود

صاحبش را خشم و کین از دل کند شهوت انسان را به خود مغفل^{۱۶۹} کند

آنکه استاد است این را حل کند خشم و شهوت مرد را احوال کند

ز استقامت روح را مبدل کند

[۳۹/آ]

[۳۹/ب]

۱۶۸ اتاق، خانه.

۱۶۹ نادان، کم‌هوش.

دفتر شرم و حیا پیچیده شد   دل ز فعل کاهلان رنجیده شد
مرنجای حق حسد بگزیده شد   چون غرض آمد هنر پوشیده شد
صد حجاب از دل به سوی دیده شد
گر کند والی به ظلمش افتخار   ز آن ولایت می کند نیکی فرار
خواهم ای مفتی ز تو فتوی بیار   چون دهد قاضی به دل رشوت قرار
کی شناسد ظالم از مظلوم زار
ای اولوالبصار بنگر بر جهان   صد هزاران چون تو کرده امتحان
گوش ده تاختم سازم داستان   شاه از حقد جهودانه همان
گشت احوال کالآمان یا رب امان
با جفا و جور و گفتار درشت   با خدنگ و خنجر و شمشیر و مشت
حاصلی آن شاه با این هشت و پشت   صد هزاران مؤمن مظلوم گشت
که پناهم دین موسی را و پشت

حکایت وزیر پادشاه و مکر او در تفریق ترسایان

گر تو پنداری که این به گشت نه   بر همان حال از بماندی باز نه
خواهی ار دانی که چون شد گوش ده   شه وزیری داشت رهن عشوه ده
[۴۰]
کاو بر آب از مکر بر بستی گره
ز آن وزیران بود که بهتان کنند   در خفا یا قصد خان و مان کنند
پادشه را از فسون حیران کنند   گفت: ترسایان پناه جان کنند
دین خود را از ملک پنهان کنند
نبود این خون ریختن کار نکو   چونکه گردد یار و اغیارت عدو
آن وزیر حيله گر زین گفتگو   با ملک گفت ای شه اسرار جو
کم گش ایشان را و دست از خون بشو
حال پیش ما کسی موجود نیست   چون منست صادق کسی مشهود نیست
جز صداقت بنده را مقصود نیست   کم گش ایشان را، که کشتن سود نیست
دین ندارد بوئی، مُشک و عود نیست

در میان مردم افتاده است لاف
پس همین را می نمایم اعتراف
حرف من نبود بر سلطان گزاف
سرّ پنهان است اندر صد غلاف^{۱۷۰}
ظاهرش با تست و باطن بر خلاف
خلق گویندم که این تدمیر چیست
چون تو دانی معنی تأثیر چیست
شاه گفتش پس بگو تدبیر چیست
چاره این مکر و این تزویر چیست
غیر موسی نیست دین را بانی
خواهم از تو یک عزیمت خوانی
دین ایشان نیست جز شیطانی
تا نماند در جهان نصرانی
نه هویدا دین و نه پنهانی

[ب/۴۰]

تلیس اندیشیدن وزیر بانصاری و مکر او

چون شنید این را وزیر از شاه حر
وانمود از خنده دندان را چو در
گوشش از فرمان شاهی گشت پر
گفت ای شه گوش و دستم را ببر
بینیم بشکاف و لب از حکم مر
در میان خار و خاکستر مرا
کس نداند اصل و سرّ ماجرا
جاده و بر روی زن نشتر مرا
بعد از آن در زیر دار آور مرا
تا بخواهد یک شفاعتگر مرا
در میان کوچه و بازار و کو
هر چه می گویم به جای آور نکو
بگذراندم به بانگ های و هو
بر منادی گاه کن این کار تو
بر سر راهی که باشد چار سو
پالهنگم کرده چون کلب عقور
چون رسانیدی به انجام این امور
تا سیاستگه کشاندم به زور
آنکهم از خود بران تا شهر دور
تا در اندازم در ایشان صد فتور

[۴۱/۱] شرط کردم تا بود جان در تنم   آتش سوزان به خرمنشان زخم
نسلشان از بیخ و از بن بر کنم   در میانشان فتنه و شور افکنم
کاهنان خیره شوند اندر فتم
حیله ها باشد مرا در دل نهان   نیست ممکن بهر کس تعداد آن
بس همین را گویم ای شاه جهان   آنچه خواهم کرد با نصرانیان
آن نمی آید کنون اندر بیان
رفته با ایشان شوم همداستان   بهر ایشان چون معلم قصه خوان
تا بداندم به خودشان مهربان   چون شمارندم آمین و رازدان
دام دیگر گون نهم در پیششان
بی خبر باشند از افسون خوانیم   شاد می کردند از مهمانیم
چون رود پرسش ز نافرمانیم   پس بگویم من پسر نصرانیم
ای خدای راز دان می دانیم
گوش دارید از من ای اخوان من   کز چه ضایع شد سر و سامان من
باعث این درد بی درمان من   شاه واقف گشت از ایمان من
وز تهصّب^{۱۷۱} کرد قصد جان من
در دلم بود این که کار آسان کنم   آشکارا خدمت سلطان کنم
وقت فرصت کآنچه خواهم آن کنم   خواستم تا دین ز شه پنهان کنم
[۴۱/ب] هیچکس آگه نبود از کار من   بر همه مجهول بود افکار من
عاقبت از بخت ناهموار من   شاه بویی برد از اسرار من
متهم شد پیش شه گفتار من
گفتم ای شه هر که گفته دشمن است   حرف دشمن افترای روشن است
مشنو از دشمن که دشمن رهن است   گفت گفتم تو چو در نان سوزن است
از دل من تا دل تو روزن است

۱۷۱ برآمدن کبوتر به سوی صحرا در طلب دانه.

شبهه می کردم من از افعال تو در تجسس بودم از احوال تو
 دل چو روزن شد نمود امثال تو من از آن روزن بدیدم حال تو
 حال دیدم کی نیوشم قال تو
 گویم اکنون پیش شه پتیاره ام^{۱۷۲} موسویها را چو یک خونخواره ام
 محو شد سامان و سر یکباره ام گر نبودى جان عیسی چاره ام
 او جهودانه بکردى پاره ام
 چونکه از حال جهودان آگهم از دل خود گفتمى گر وا رهم
 ماندمى گر بسته بودندى رهم بهر عیسی جان سپارم سر دهم
 صد هزاران بیشتر بر جان نهم
 نیست عیسی چونکه با موسی شریک باید امتشان شوند از هم فکیک
 نام من از عشق عیسی شد خچیک جان دریغم نیست از عیسی ولیک
 واقفم بر علم و دینش نیک نیک
 گر چه از کردار خویشم شرمناک روح عیسی با من ار باشد چه باک
 چون نخواهد دین عیسی اشتراک حیف می آید مرا کان دین پاک
 در میان جاهلان گردد هلاک
 حال چون من آمدم پیش شما شاهد ما باد عیسی در سما
 دین و خود را پس چه داریم آنگها شکر یزدان را و عیسی را که ما
 گشته ایم این دین حق را رهنما
 پیش عیسی چونکه ما شایسته ایم در برای این جهودان بسته ایم
 ما چو جان و تن بهم پیوسته ایم وز جهودی و از جهودان رسته ایم
 تا به زتار^{۱۷۳} این میان را بسته ایم
 رفت موسی باز ناید در جهان حکم او مفسوخ^{۱۷۴} گشته بی گمان
 عید باید کرد ما را هر زمان دور دور عیسی است ای مردمان
 بشنوید اسرار کیش او به جان

[۴۲/]

۱۷۲ اهریمن صفت.

۱۷۳ کمربندی که مسیحیان ذمی به حکم مسلمانان بر کمر می‌بسته‌اند تا از مسلمانان باز شناخته شوند.

۱۷۴ شکسته و جدا کرده.

من به این افسون چو کردم ابتدا
بحث کردم از جهود و اعتدا
می کنم اینطور خود را افتدا
چون شمارندم امین و مقتدا
سر نهدم جمله جویند اهتدا
از پی تحصیل مقصد پا فشرد
زنگ شبهه از دل سلطان سترد
چون وزیر این مکر را بر شه شمرد
از دلش اندیشه را کلی ببرد
هر چه او می گفت سلطان می شنفت
از بیاناتش بیامد در شگفت
رویش از تدبیر وی چون گل شکفت
کرد با وی شاه آن کاری که گفت
خلق حیران مانده زین راز نهفت
هر یکی چیزی همی کردی بیان
جمله را انگشت حیرت بر دهان
پادشه با قهر و خشم بی کران
راند او را جانب نصرانیان
کرد در دعوت شروع او بعد از آن
کس نمی دانست چه بود چیست کار
غلغه در شهر افتاد آشکار
بهر پرسش نیست در کس اقتدار
چون چنین دیدند ترسایانش زار
می شدند اندر غم او اشکبار
تو بگو این باشد از حکم قدر
من بگویم هست از فعل بشر
او بگوید نیست زین هر دو پدر
حال دنیا اینچنین است ای پسر
از حسد می خزد اینها سربسر

جمع آمدن نصاری با وزیر و راز گفتن او با ایشان

چون فرو بنشست های و هوی او
قطع شد در خلق گفت و گوی او
خشک شد آب جهود از جوی او
صد هزاران مرد ترسا سوی او
اندک اندک جمع شد در کوی او

آن یکی می شد مر او را دلنواز
وین یکی از حال خود می گفت باز
هیچکس از وی نمی کرد احتراز
او بیان می کرد با ایشان براز
سر انگلیون^{۱۷۵} و زَنّار و نماز
شد برای عیسی و دینش مدیح
بد همی گفتمی جهودان را صریح
جمله قولش را شمردندی صحیح
او بیان می کرد با ایشان فصیح
دایما ز افعال و اقوال مسیح
در نصیحت صاحب اقدام بود
وز نصاری نایل اکرام بود
پخته ناطق مستمع هم خام بود
او به ظاهر واعظ احکام بود
لیک در باطن صغیر و دام بود
چونکه بودند از ظلوم و از جهول
هر چه گفتمی می نمودندی قبول
او بخوبی کرده در آنها حلول
بهر این معنی صحابه از رسول
ملتمس بودند مکر نفس غول
از تفاسیر و کتب کردی بیان
شد کلامش نزد ایشان حرز جان
گاه گاهی هم ز روی امتحان
گر چه آمیزد در اغراض نهان
در عبادتها و در اخلاص جان
جملگی بودند پیشش سر فرو
سر نیچیدندی از گفتار او
عامیانه گاه گاهی روبرو
فضل ظاهر را بخشندی ازو
عیب باطن را بجستندی ازو
آن طعامی را که می آورد جفس
می نخوردندی اگر کشتندی طفس^{۱۷۶}
بود عادتشان بهر ناجنس رفس
مو به مو ذره به ذره مکر نفس
می شناسیدند چون گل از کرفس^{۱۷۷}

[۴۳/ب]

۱۷۵ جامه هفت رنگ.

۱۷۶ پلید و نجس از مردم و جز آن.

۱۷۷ گیاهی علفی و دوساله.

یافتندش بی نظیر اندر کلام
قول و فعلش همچو ترسایان مدام
عاقبت آورد در دستش زمام^{۱۷۸}
دل به دو دادند ترسایان تمام
خود چه باشد قوت تقلید عام
قدر او را یک به صد برداشتند
خدمتش را جان و دل بگماشتند
دل به فیض فضل او انباشتند
در درون سینه مهرش کاشتند
نایب عیسیش می پنداشتند
این چه حکمت باشد ای جان آفرین
این کند نیکی به او او بد به این
باز جز تو کس نباشد یا معین
او به سر دجال یک چشم لعین
ای خدا فریادرس نعم المعین^{۱۷۹}
ای منیژه ذات از چون و چرا
مگر حرص و زور نفس ما به ما
هر دو چون شیطان شده زور آزما
صد هزاران دام و دانه است ای خدا
ما چو مرغان حریص بی نوا
روز و شب از بهر دنیا نغنویم
هر که بد گوید جهان را نشنویم
با وجود اینکه از تو رهرویم
دم بدم پا بسته دام تویم
هر یکی گر باز و سیمرغی^{۱۸۰} شویم
که حقیقت می نمایی که مجاز
باز با هر دو به رحمی دلنواز
گر چه ما را بسته دارد حرص و آز
می رهانی هر دمی ما را و باز
سوی دامی می رویم ای بی نیاز
گاه در غفلت توهم می کنیم
که به آن غفلت تبسم می کنیم
که به نفس خود تحکم می کنیم
ما درین انبار گندم می کنیم
گندم جمع آمده کم می کنیم

[۴/۴]

۱۷۸ افسار.

۱۷۹ اشاره به این حدیث: «يَكُونُ فِي آخِرِ الزَّمَانِ دَجَالُونَ كَذَّابُونَ، يَأْتُونَكُمْ مِنَ الْأَحَادِيثِ بِمَا لَمْ تَسْمَعُوا أَنَّهُمْ...» [صحیح مسلم]

۱۸۰ در افسانه‌ها، مرغی بسیار بزرگ که در کوه قاف آشیان داشته، سیرنگ، عنقا.

[۴۴/ب]

زین سبب آیم جمله در خروش
کیست آیا شب کشد گندم به دوش
گاه در فریاد و افغان که خموش
می نیندیشیم آخر ما بهوش
کاین خلل در گندم است از مکر موش
از ندامت در میانه عریبه است
گریه ها و نوحه ها مان زایده است
موش تا انبار ما حفره زده است
وز فنش انبار ما ویران شده است
بعد ازین هر چه کنی با هوش کن
آتش حسرت ز دل خاموش کن
من به تو گویم چه باید گوش کن
اول ای جان دفع شر موش کن
وانگه اندر جمع گندم جوش کن
ترسی از دزد و شوی از خانه دور
دزد می بیند ترا وینست کور
پس ازین دوری خود یابی فتور^{۱۸۱}
بشنو از اخبار آن صدر الصدور
لاصلوت تمّ الاّ بالحضور
بر سر ماه چه می آید رواست
باعث توهین ما اعمال ماست
این مثل از بهر ما خیلی به جاست
گر نه موش دزد در انبار ماست
گندم اعمال چل ساله کجاست
قطره قطره آب آب انبار ما
لحظه لحظه توبه و اذکار ما
کو کجا شد گشت این حسرت مرا
ریزه ریزه صدق هر روزه چرا
جمع می ناید درین انبار ما
برق بود آیا که با سرعت جهید
باد بود آیا که بر گلها وزید
گر چو گل بود و دو سه روزی دمید
بس شراره آتش از آهن جهید
وین دل شوریده پذیرفت و کشید
نبگویم من نه اینست و نه آن
راستی اینست می گویم عیان
هست بالفرض این مثال اختران
لیک در ظلمت یکی دزدی نهان
می نهد انگشت بر استارگان

[۴۵/آ]

تو نمی بینی و او در تاز و تک
تا کند نام تو از الواح^{۱۸۲} حک
گاه اینجا گاه نزدیک فلک
می کشد استارگان را یک به یک
تا که نفروزد چراغی از فلک
سخت احوالیست ای ربّ رحیم
آگهی داری تو از دیو رحیم
حاجت خود را کجا جز تو بریم
چون عنایاتت شود با ما مقیم
کی بود بیمی از آن دزد لئیم
چون تو ما را خلق کردی از عدم
حاش لله نیستت از این ندم
هست امید ما به عفت دمبدم
گر هزاران دام باشد هر قدم
چون تو با مایی نباشد هیچ غم
شب چو افروزان کنی مصباح را
گیری اندر دست خود مفتاح را
عادت خود کرده انجاح^{۱۸۳} را
هر شبی از دام تن ارواح را
می رهانی می کنی الواح را
آری آری جز تو کو فریادرس
زندگانی را سبب از تو نفس
هر طرف در جنبش آری چون جرس
می رهند ارواح هر شب زین قفس
فارغان نه حاکم و محکوم کس
روزها را شب بود آخر زمان
اولیا را شب بود خاطر نشان
شب ز عالم بی خبر می خوارگان
شب ز زندان بی خبر زندانیان
شب ز دولت بیخبر سلطانیان
شب برای حق پرستان چون جنان
افکند از دل برون فکر جهان
می شو مشغول ذکر لامکان
نه غم و اندیشه سود و زیان
نه خیال این فلان و آن فلان

[۴۵/ب]

۱۸۲ لوح ها.

۱۸۳ برآوردن حاجت.

تمثیل مرد عارف و تفسیر الله يتوفى از نفس حین موتها

چونکه عارف اگهی دارد زدم
یک دمش نبود زند دم از حکم
خوردن و خوابش چو گفتن نیز کم
حال عارف این بود بی خواب هم
گفت یزدان هم رقود زین مرم^{۱۸۴}
در دلش گویا و خاموشی به لب
چیسست این را خود نداند هم سبب
بس همین دانم که گویم با ادب
خفته از احوال دنیا روز و شب
چون قلم در پنجه تقلید رب
آنکه آن پنجه به سینه و در الم
داند او فعلی نباشد در علم
آندکی تدقیق این کن لاجرم
آنکه او پنجه نبیند در رقم
فعل پندارد بجنبش از قلم
آنچه بی علمی شمردی در وجود
گر کنی ادراک بی علمی نبود
کو همان مسجود کش آری مسجود
شمه ای زین حال عارف وانمود
خلق را هم خواب حسی در ربود
پس چه می دانی تو از احوالشان
یا چه بخشیده ثمر افعالشان
و آنچه این آید برون از قالشان
رفت در صحرای بی چون جانشان
روحشان آسوده و ابدانشان
بهر کسی دلش چرخ در محور کشی
قطب محور را برشته در کشی
با هوس که رشته را اندر کشی
از صفیری باز دام اندر کشی
جمله را در دام و در داور کشی
ظلمت شب را چو پرتو سر زند
بهر رجعت بانگ بر اختر زند
عالم از نو نوبت دیگر زند
چونکه نور صبحدم سر بر زند
کرکس زرّین گردون پر زند
روز رستاخیز گردد آشکار
خاک می خواهد رهد در زیر بار
پس به امر خالق پروردگار
خالق الاصباح اسرافیل وار
جمله را در صورت آرد ز آن دیار^{۱۸۵}

[۴۶/آ]

[۴۶/ب]

۱۸۴ اشاره به این آیه: ﴿وَتَحْسَبُهُمْ آفَاقًا وَهُمْ رُقُودٌ وَنُقَلِّبُهُمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَذَاتَ الشَّمَالِ...﴾ [کهف، ۱۸/۱۸]

۱۸۵ اشاره به این آیه: ﴿فَالِقُ الْأَصْبَاحِ وَجَعَلَ اللَّيْلَ سَكَنًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ حُجُبَاتًا ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ﴾ [انعام، ۶/۹۶] /

بهر هر یک صور تا مسکن کند
عین رخت و کفش و پیراهن کند
قادر مطلق اند ای لن کند
روحهای منبسط را تن کند
هر تنی را باز آستن کند

این تن خاکی که بی جان است طین
جان چو تخم و تن چو یک قطعه زمین
تو چه دانی کار ربّ العالمین
اسب جانها را کند عاری ز زین
سرّ التّوم و اخ الموت است این^{۱۸۶}

چیست آیا این نشیب و آن فراز
عین دنیا عین انسان عین آز
خوش بود گر ماند آن طور امتیاز
لیک بهر آنکه روز آینده باز
بر نهد بر پایشان بند دراز

بند بر پایش نهد پروردگار
گر چه قدرت نیستش او بر فرار
بهر آن است این همه نقش و نگار
تا که روزش وا کشد ز آن مرغزار
وز چراگاه آردش در زیر بار

یاد کن آن حالت ممدوح را
پس بیاد آر این تن ممدوح^{۱۸۷} را
چون کنم شرح این دل مجروح را
کاش چون اصحاب کهف آن روح را
حفظ کردی یا چو کشتی نوح را

تا ازین بیداری و جوش و خروش
تا ازین آزار اهلی و وحوش
تا ازین بازیچه رنگ و نقوش
تا ازین طوفان بیداری و هوش
وا رهیدی این ضمیر و چشم و گوش

نیست کس واقف ز اسرار نهان
می نماید هر کسی فکری بیان
اینقدر بر من شده از دل عیان
ای بسا اصحاب کهف اندر جهان
پهلوی تو پیش تو هست این زمان^{۱۸۸}

[۴۷/۱]

۱۸۶ اشاره به این حدیث: «التَّوْمُ أَخُو الْمَوْتِ، وَأَهْلُ الْجَنَّةِ لَا يَنَامُونَ» [البدور السافرة]

۱۸۷ مطعون، طعنه زده شده.

۱۸۸ شاره به این آیه: «أَمْ حَسِبْتُمْ أَنَّ أَصْحَابَ الْكَهْفِ وَالرَّقِيمِ كَانُوا مِنْ آيَاتِنَا عَجَبًا» [کهف، ۹/۱۸]

گر ز ترسایی و گر خود از جهود   گر ز او باشی و گر خود از رنود
عاقبت را فکر باید کرد زود   غار با تو یار با تو با سرود
مُهر بر چشم است و بر گوشت چه سود^{۱۸۹}

سؤال کردن خلیفه از لیلی و جواب دادن لیلی او را

یار اگر آن سوی و تو هم این سوی   چون گذشته از یکی باشد دوی
می کنی تصدیق چون این بشنوی   گفت لیلی را خلیفه کان توی
کز تو مجنون شد پریشان و غوی
بی نمت چندان که موزون نیستی   دانمت دارای افسون نیستی
گرچه از خوبان تو بیرون نیستی   از دگر خوبان تو افزون نیستی
گفت خامش چون تو مجنون نیستی
در دل از عشق ار اثر بودی ترا   آن زمان دانم خبر بودی ترا
زین سؤال آنکه حذر بودی ترا   دیده مجنون اگر بودی ترا
هر دو عالم بی خطر بودی ترا
عشق می دانی که لفظ مفرد است   عقل و علم و هوش پیشش مرتد است
در جوابت گویم آنچه مقصد است   با خودی تو لیک مجنون بی خود است
در طریق عشق بیداری بد است
خواب و بیداری جدا از یکدگر   مستی و هشیاری آسایش شمر
هر که هشیار است مستی بیشتر   هر که بیدار است او در خواب تر
هست بیداریش از خوابش بتر
هر کسی مست است هشیاریش به   هر که هشیار است غمخواریش به
تندرست عشق بیماریش به   هر که در خوابست بیداریش به
هست غفلت عین هشیاریش به

[۱/۴۸]

۱۸۹ اشاره به این آیه: ﴿صَمُّ بَكْمٍ عُنِي فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ﴾ [بقره، ۱۸/۲]

گر به حق هشیار نبود جان ما   هست هشیاری چو در زندان ما
این بود راز دل پنهان ما   چون به حق بیدار نبود جان ما

هست بیداری چو در بندان ما

نیست چون کس با که گویم شرح حال   کز نگفتن دایم افزایش ملال
کو چه باید کرد با امر محال   جان همه روز از لگدکوب خیال

وز زیان و سود و از خوف زوال

نیست یک لحظه رهایش از کدر   خوف دارد بیش اگر چه از قدر
چون به بدخواهی خیالش راهبر   نه صفا می ماندش نه لطف و فر

نه به سوی آسمان راه سفر

ای خوش آن خوابی که باشد بی زوال   فارغ از حبّ جهان و قیل و قال
زین جهت در خواب باشد اهل حال   خفته آن باشد که او از هر خیال

دارد او مید و کند با او مقال

خفته آن باشد که اندازد خیال   بهر دنیا در دلش نبود ملال
در نظر دارد همه نور جمال   نه چنانکه از خیال آید به حال

آن خیالش گردد او را صد و بال

بهر او ز آن خواب بیداری صواب   خواب او را چون بیارم در حساب
گر سبب پرسی درهم این را جواب   دیو را چون حور بیند او به خواب

پس ز شهوت ریزد او با دیو آب

رشته صدق و صفای خود گسیخت   خاک بدبختی به فرق خویش بیخت
بهر بطلان^{۱۹۰} وضو بر جامه میخت   چونکه تخم نسل در شوره^{۱۹۱} بریخت

او به خویش آمد خیال از وی گریخت

انفعال و خجلتش آید پدید   جفت در خواب و به بیداری فرید
بین چها یابد از آن دیو مرید   ضعف سر بیند از آن و تن پلید

آه از آن نقش پلید ناپدید

[۴۸/ب]

۱۹۰ باطل بودن.

۱۹۱ زمینی که در آن نمک و این ماده باشد.

یک مثالی آورم ز آن مایه اش
تا ببینی چون شود سرمایه اش
خود بود سرمایه کیر و خایه اش
مرغ بر بالا و زیر آن سایه اش

می دود بر خاک و پران مرغ و ش

سایه آن مرغ کی مایه شود
ابلهی را تا که سرمایه شود

ز ابلهی انسان فرو مایه شود
ابلهی صیّاد آن سایه شود

می دود چندانکه بی مایه شود

او خیالش می دواند چپ و راست
کز دویدن هم توانائیش کاس

[۴۹/آ]

لیک او فهمی ندارد کان هباست
بی خبر کان عکس آن مرغ هواس

بی خبر که اصل آن سایه کجاست

می دود اندر عقب با های و هو
موزه اندازد برون از پای او

غلغله می افکند در چار سو
تیر اندازد به سوی سایه او

ترکشش خالی شود در جستجو

بود تیر ترکش او پنج و هفت
آنهم از نافهمیش در کار رفت

مرگ شد چون آتش و عمرش چو نفت
ترکش عمرش تهی شد عمر رفت

از دویدن در شکار سایه تفت

چون خیال و وهم بد سرمایه اش
برد و افکندش به گور آن سایه اش

ظّل حق بهتر بود ز آن سایه اش
سایه یزدان چه باشد دایه اش

وا رهاند از خیال و سایه اش

مردمان هستند شرمنده خدا
جمله در محشر سر افکنده خدا

ای خوشا بر حال ارزنده خدا
سایه یزدان بود بنده خدا

مرده این عالم و زنده خدا

در تحریص متابعت ولی مرشد

ای که هستی طالب امن و امان
با خبر شو در گذر باشد زمان

[۴۹/ب]

از حقیقت گویمت بی خود مدان
دامن او گیر زوتر بی گمان

تا رهی از آفت آخر زمان

امر حق را چون مبلغ انبیاست   رهنمای آن طریقت اولیاست
این سخن هم ز اعتقاد اتقیاست   کیف مد الظل نقش اولیاست
کو دلیل نور خورشید خداست^{۱۹۲}
ای که ماند از مدت عمرت قلیل   پیش از آن کافتی بره کردی علیل
در نمائی خواهی ار وقت رحیل   اندر آن وادی مرو بی این دلیل
لا احب الالفین گو چون خلیل^{۱۹۳}
روز حافظ تو شرابی را بیاب   پس ز شمس الدین جوابی را بیاب
شو بخواب از مولوی بابی بیاب   رو ز سایه آفتابی را بیاب
دامن شه شمس تبریزی بیاب
ای خموشی را گزیده همچو خرس   خواه باشی از هنود و خواه فرس
چون ترا ما تشنه می بینیم و کرس   ره ندانی جانب این سور و غرس^{۱۹۴}
از ضیاء الحق حسام الدین پیرس
ره مده بر خود حسد را هیچ تو   تلخ می باشد حسد نبود حلو
می مکد خون ترا همچون زلو   ور حسد گیرد ترا در ره گلو
در حسد ابلیس را باشد غلو
او به ما نیرنگ دارد از حسد   راه ما را تنگ دارد از حسد
شیوه خرچنگ دارد از حسد   کوز آدم ننگ دارد از حسد
با سعادت جنگ دارد از حسد
همچو شیطان هیچکس گمراه نیست   دشمن آدم چو او بدخواه نیست
از حسد هیچش غم و اکراه نیست   عقبه ای زین صعبت در راه نیست
ای خنک آنکش حسد همراه نیست^{۱۹۵}

[۱/۵۰]

۱۹۲ اشاره به این آیه: ﴿الْم تَر إِلَى رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ وَلَوْ شَاءَ لَجَعَلَهُ سَاكِنًا ثُمَّ جَعَلْنَا...﴾ [فرقان، ۴۵/۴۶-۴۷]

۱۹۳ اشاره به این آیه: ﴿فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ رَأَى كَوْكَبًا قَالَ هَذَا رَبِّي فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَا أُحِبُّ الْأَفْلِينَ﴾ [انعام، ۷۶/۷۷]

۱۹۴ زفاف.

۱۹۵ اشاره به این حدیث: «إِيَّاكُمْ وَالْحَسَدَ فَإِنَّ الْحَسَدَ يَأْكُلُ الْحَسَنَاتِ كَمَا تَأْكُلُ النَّارُ الْحَطَبَ أَوْ قَالَ الْعُشْبَ» [ضعیف ابي

داود]

از حسد مطلق شود آدم ضریک
 جمله با شیطان شمارندش شریک
 خانه اش باشد تن از حق جو چریک^{۱۹۶}
 کز جسد خانه حسد باشد ولیک
 آن جسد را پاک گردان نیک نیک^{۱۹۷}
 خانه را گم کردن از بی باکی است
 حق ندارد از کسی گر شاکی است
 پاکبازی میوه چالاک^{۱۹۸} است
 طهرا بیتی بیان پاکی است
 گنج نور است از طلسمش خاکی است
 از حسد آلوده چون گردد جسد
 می توانم گفت روبه شد اسد
 باب رحمت بر دلش دارند سد
 چون کنی با بی حسد مکر و حسد
 ز آن حسد دل را سیاهیها رسد
 پاک کن دل را و بیرون کن ریا
 شکر کن گر نیستت جز بو ریا
 بهر می خواهی گر از نور خدا
 خاک شو مردان حق را زیر پا
 خاک بر سر کن حسد را همچو ما

[ب/۵۰]

در بیان حسد کردن وزیر جهودان

باز گویم زان وزیر بد نهاد
 تا چسان دام حسادت را نهاد
 وزچه رو می کاشت آن تخم فساد
 آن وزیرک از حسد بودش نژاد
 تا به باطن گوش و بینی باد داد
 طینت و افعال او چون بود بد
 هر چه می کردی نکو می کرد عد
 چون نبودش جز حسد در کالبد
 بر امید آنکه از نیش حسد
 زهر او در جان مسکینان رسد
 مرد آن نبود که خود بینی کند
 گر گند می دان که بی دینی کند
 بد کند گر باز شاهینی کند
 هر کسی کو از حسد بینی کند
 خویشتن بی گوش و بی بینی کند

۱۹۶ جنگجوی داوطلب.

۱۹۷ اشاره به این آیه: ﴿وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمْنًا وَاتَّخِذُوا مِن مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُضَلًّا وَعَهْدًا...﴾ [بقره، ۱۲۵/۲]

۱۹۸ جلدی، چابکی، چستی.

بوی موران را به هر سوئی برد   بینی او پی بهره بویی برد
بوی تازی را به آهویی برد   بینی آن باشد که او بویی برد
بوی او را جانب کویی برد
در جهان هر کس که بی بینی بود   در دلش آثار غمگینی بود
بینی ظاهر مگو بینی بود   هر که بویش نیست بی بینی بود
بوی آن بویست کو دینی بود
شکر باید کرد در آلام و درد   نه همین در نعمت و در خواب و خورد
از دماغش بین چه سان برخواست کرد   چونکه بویی برد و شکر آن نکرد
کفر نعمت آمد و بینیش خورد
دم بدم بر شکر افزاینده باش   کبر و نخوت را ز دل افکنده باش
نام نیکو دار و دایم زنده باش   شکر کن مر شاکران را بنده باش
پیش ایشان مرده شو پاینده باش
تا نمایی پیش حق عجز و نیاز   می شوی در پیش هر کس سر فراز
خواهی از صدق و صفا گر امتیاز   چون وزیر از رهزنی مایه مساز
خلق را تو بر میاور از نماز

[۱/۵۱]

فهم کردن حاذقان نصارا مکر وزیر را

کفر را پنهان نموده در ضمیر   لاف دینداری زند آن گرگ پیر
نیست پندارد خدا از وی خبیر   ناصح دین گشته آن کافر وزیر
کرده او از مکر در گوزینه سیر
چون دم عیسی مؤثر گفت او   جای طاعت بود خورد و خفت او
چون کرامت بود حرف مفت او   هر که صاحب ذوق بود از گفت او
لذتی می دید و تلخی جفت او
بسته ز نار و صلیب آویخته   در دلش آشوبها انگیخته
از جهودان گویا بگسیخته   نکته ها می گفت او آمیخته
در گلاب قند زهری ریخته

[۵۱/ب]

چون نظر می کرد ایشان را برو
مدتی بگذشت بر این های و هو
جمله می گشتند پیشش سر فرو
هان مشو مغرور ز آن گفت نکو
زانکه دارد صد بدی در زیر او

گر خردمندی بسنجیدی نهان
بر خلاف صورتش سیرت مدان
بلکه پی بردی به مغز استخوان
او چو باشد زشت گفتش زشت دان

هر چه گوید مرده آن را نیست جان
گفتی او هر صفحه را فهرست شو
باز گفتمی صفحه چون از تست شو
گاه گفتمی صفحه وار از جست شو
ظاهرش می گفت در ره جست شو
وز اثر می گفت جان را سست شو

آنچنان کس را نباشد آب رو
حرف معقول و وفا از وی مجو

[۵۲/آ]

ظاهراً چون یار و در باطن عدو
ظاهر نقره گر اسپید است و نو

دست و جامه می سیه گردد ازو

مار آید نرم و رنگین در نظر
چونکه دارد زهر و می آرد ضرر
پس چه مردم می کند از وی حذر
آتش ار چه سرخ روی است از شرر

تو ز فعل او سیه کاری نگر

مس که سرخست و درخشد همچو زر
مل مجاز آندم حقیقت را نگر
ژنگ زهر آلود دارد پر خطر
برق اگر چه نور آید در نظر

لیک هست از خاصیت درد بصر

طبع او مادون^{۱۹۹} حسد مافوق بود
انتظار شاه ازین در عوق بود
بهر اجرای حسد پر شوق بود
هر که جز آگاه و صاحب ذوق بود

گفت او در گردن او طوق بود

شاه را اخبار کردی گاه گاه
تا که ترساکمی شود محو و تباه
بود چشم شاه پیوسته به راه
مدت شش سال در هجران شاه

شد وزیر اتباع عیسی را پناه

زنگ شبهه زو ز دل بستر و خلق
سفره طاعت برش گسترده خلق
خستگان را پیش او می برد خلق
دین و دل را کل بدو بسپرد خلق
پیش امر و نهی او می مرد خلق

[ب/۵۲]

پیغام شاه پنهانی به سوی وزیر تزویر

بود در اغفال^{۲۰۰} صبح و شامها
بر ره ایشان نهادی دامها
شاه را پنهان نوشتی نامه ها
در میان شاه و او پیغامها
شاه را پنهان بدو آرامها
گفتی در دل من به مقصد نایلم
حیله و تدبیر او را مایلیم
از وی آسان می شود هر مشکلم
پیش او بنویست شه کای مقبلم
وقت آمد زود فارغ کن دلم
زین غم و اندیشه ما را کن رها
هر چه خواهی می دهم اندر بها
در جواب شه نوشت این لافها
گفت اینکه اندر آن کارم شها
کافکنم در دین عیسی فتنها
چون وزیر از عیسویها شد خبیر
دید محکوم خودش برنا و پیر
قوم عیسی را بد اندر دار و گیر
حاکمانش ده امیر و دو امیر
خواه در کسب و تجارت یا ورع
بی جدال و جنگ و افغان و جزع
هر فریقی^{۲۰۱} مر امیری را تبع
بنده گشته میر خود را از طمع
خواه در هنگام فریاد و فزع^{۲۰۲}
آن وزیر از مکر کرده رامشان
چونکه واقف بود بر احوالشان
در میانشان چون شدی دامن کشان
این ده و آن دو امیر و قومشان
گشته بنده آن وزیر بد نشان

[آ/۵۳]

- ۲۰۰ غافل کردن.
- ۲۰۱ جماعت، حزب.
- ۲۰۲ فغان، ناله.

خوش نمودی پیششان کردار او
خوش نمایی بود چونکه کار او
خواستی گر جان کنند ایثار او
اعتماد جمله بر گفتار او
اقتدای جمله بر رفتار او
می شمردندی به خودشان دستگیر
از حیل می کردشان کشف ضمیر
چونکه بود از طبعشان نیکو خبیر
پیش او در وقت و ساعت هر امیر
جان بدو دادی گر او گفتی که میر
از خدا و حق نکرد او شریکی
در دلش نگذاشت ز انصاف اندکی
چون نماند از صدقشان دیگر شکی
ساخت طوماری به نام هر یکی
نقش هر طومار دیگر مسلکی

تخلیط وزیر در احکام انجیل و مکر آن

تا در افکندد میانشان شور و شر
دین و ایمانشان کند زیر و زیر
بین چه سان کرد این حیل آن بدگهر
حکمهای هر یکی نوع دگر
این خلاف آن ز پایان تا به سر
بحث استغفار و آیین خشوع^{۲۰۳}
از نماز و سجده و وضع رکوع
در یکی راه ریاضت را رجوع
رکن توبه کرده و شرط رجوع
هم به ضد آن که جز مقصود نیست
تا بگوید قول من مردود نیست
راه حق گفتی به کس مسدود نیست
در یکی گفته ریاضت سود نیست
اندرین ره مخلصی جز جود نیست
یعنی مستغنی بود معبود تو
از ریاضت وز عطا و جود تو
بلکه بی این هر دو باشد سود تو
در یکی گفته که جوع وجود تو
شرک باشد از تو تا معبود تو

[ب/۵۳]

یعنی افعال بشر از خاص و عام
خواه در غم خواه در راحت مدام
غیر تسلیم و رضا حرفیست خام
جز توکل جز که تسلیم تمام
در غم و راحت همه مکر است و دام
باز گفته راحت از حق نعمت است
غم برای جلب عفو و رحمت است
در رضا هم اختیار زحمت است
در یکی گفته که واجب خدمت است
ور نه اندیشه توکل تهمت است
باز گوید امر و نهی از چه به جاست
لیک در اجرای آن قدرت کجاست
عجز ما را شرح مقصد بوده راست
در یکی گفته که امر و نهیهاست
بهر کردن نیست شرح عجز ماست
می کند ما را خداوند امتحان
می کند گاهی غمین که شادمان
زین نماید که چنین گاهی چنان
تا که عجز خود ببینیم اندر آن
قدرت خود را بدانیم آن زمان
باز گفته نباشد این چنین
عجز نبود هیچ در اجرا دین
کفر نعمت را نباید شد قرین
در یکی گفته که عجز خود مبین
کفر نعمت کردن است آن عجز و هین
داده قدرت را به تو نفست عدوست
کل کل است و قدرت او رنگ و بوست
هر چه می بینی یقین می دان کز اوست
قدرت حق بین که این قدرت ازوست
قدرت خود نعمت آن دان که هوست
باز گفته کاین نباشد معتبر
رو تو معنی جو که هیچ آمد صور
بس بود بهر خردمند این قدر
در یکی گفته کز این رو در گذر
بت بود هر چه بگنجد در نظر
باز گفته از چه ریزی دم مع^{۲۰۴} را
نیستی قادر مکر مر مسنع را
تیز کن بهر شنیدن سمع را
در یکی گفته مکش این شمع را
کاین نظر چون شمع آمد جمع را

[۱/۵۴]

[۵۴/ب]

یک طرف گفته مکن وهم و خیال   یک طرف گفته خیال آرد وصال
باز گفته هست این هر دو محال   از نظر چون بگذری و از خیال
کشته باشی نیمشب شمع وصال
گفته یکجا نفس خود را کن مهار   باز گفته از مهار آید چه کار
هر چه می خواهی بکن لیل و نهار   در یکی گفته بکش باکی مدار
تا عوض بینی یکی را صد هزار
از ضیای شمع دل محزون شود   گنج ظلمت گیر جان ممنون شود
ز آن گرانتیمت ز ظلمت چون شود   که ز کشتن شمع جان افزون شود
لیلیت از صبر چو معجون شود
هر چه رازق داد کم یا آنکه بیش   بهتر آن باشد قناعت گیر پیش
این بود پس معنی آیین و کیش   ترک دنیا هر که کرد از زهد خویش
پیش آید پیش او دنیا و بیش
باز گفته کی رود از یاد حق   هر کسی را داده استعداد حق
پس ز تکلیفات کرد آزاد حق   در یکی گفته که آنچه داد حق
بر تو شیرین کرد از ایجاد حق
باز گفته تو بهل درمان خود   بحث ناور در میان از جان خود
کم مکن ز نهار ازین ایمان خود   در یکی گفته که بگذر ز آن خود
کآن قبول طبع تو رواست و بد
بود و نابود جهان یکسان شده   منشاءت خیر و شر انسان شده
ملت ار نبود یقین دان جان شده   راههای مختلف آسان شده
هر یکی را ملتی چون جان شده
گر نه لطف حق به ما هممه بدی   اهل ایمان جملگی گمره بدی
نیست ممکن ورنه هر کس شه بدی   گر میسر کردن حق ره بدی
هر جهود و گبر از او آگه شدی
باز گفته آنکسی سلطان بود   کارزویش را ز خود خواهان بود
هر زمان آسوده و شادان بود   در یکی گفته میسر آن بود
که حیات دل غذای جان بود

غم نباید خورد بر آنچه گذشت
که به غم خوردن ندارد باز گشت
سبزی دیگر دهد هر سال دشت
هر چه ذوق طبع باشد چون گذشت
بر نیارد همچو شوره ریع و کشت
همچو صفر زاید آید شیع او
کارگر ناید به شور سیع او
بر خودش ظاهر شود چون گیع او
جز پشیمانی نباشد ریع او
جز خسارت بیش نارد بیع او
می شود البت مکدر^{۲۰} عاقبت
هم ندامت نیست مثمر عاقبت
خاک خواهد ریخت بر سر عاقبت
آن میسر نبود اندر عاقبت
نام او باشد معسر عاقبت
دار عقلت را چو میزان هر زمان
سنج پس گفت و شنیدن را به آن
تا شود بر تو عیان سود و زیان
تو معسر از میسر بازدان
عاقبت بنگر جمال این و آن
باز گفته نیست کاری بی سبب
کار آتش راست ناید بی حطب
پس دلیلی بایدت در روز و شب
در یکی گفته که استادی طلب
عاقبت بینی نیایی در حسب
عاقبت بینی ندارد لذتی
حال پیشینیان نگه کن مدتی
عاقبت دیدند هر گون ملتی
لاجرم گشتند اسیر زلتی
تو ز کار عاقبت بی خود ملاف
ورنه پندارند حرفت را گزاف
سعی کن اول که باشی موشکاف
عاقبت دیدن نباشد دست باف
ورنه کی بودی ز دینها اختلاف
باز گفته عارف و استا توی
دم زن از کلی که از اجزا توی
گر بود امروز وی فردا توی
در یکی گفته که هم استا توی
زآنکه استا را شناسا هم توی

[۵۰/ب]

[۵۶/ا]

مستشار و یار نامردان مشو   از حقیقت نیز رو گردان مشو
سرخ رو باش و زرو زدان مشو   مرد باش و سخره مردان مشو
در سر خود گیر و سرگردان مشو
باز گفته خیر و شر هر دو یکیست   هر که باور نیستش او کودکیست
دور کن از دل ترا گر زین شکیست   در یکی گفته این جمله یکیست
هر که او دو بیند احوال مردکیست
باز گفته نه که این افسون بود   حضرت موسی چه سان هارون بود
از خرد تصدیق این بیرون بود   در یکی گفته که صد یک چون بود
این که اندیشد مگر مجنون بود
چون توان گفتن یکی شمس و قمر   از زمین تا آسمان فرقت نگر
نیک و بد چون می شود چون یکدگر   هر یکی قولیست ضد یکدگر
چون یکی باشد یکی زهر و شکر
نوش و نیش و درد و صحت خواب و خور   علم و جهل و مرد و زن عیش و کدر
کور و بینا آب و نان نفع و ضرر   در معانی اختلاف و در صور
روز و شب بین خار و گل سنگ و گهر
ای که دایم در پی خواب و خوری   کی توانی پی به آزادی بری
من کنم گر تو بخواهی رهبری   تا ز زهر و از شکر در نگذری
کی تو از گلزار وحدت بو بری
آنکه باشد در دل خود منزوی   اهل وحدت باشد و پشتش قوی
فیض یابی گر تو این را بشنوی   وحدت اندر وحدت است این مثنوی
از سمک رو تا سمک ای معنوی

[ب/۵۶]

در بیان آنکه اختلاف در صورت روشن است نه در حقیقت

هر چه قدرت داشت او در جستجو   کرد حاضر فتنه را بی گفتگو
همچنین چون آن وزیر دیو خو   زین نمط زین نوع ده طومار و دو
بر نوشت ان دین عیسی را عدو

چونکه غیر از فتنه جستوجو نداشت صورتی یا سیرتی نیکو نداشت
جز ز دین ظاهر که گفتگو نداشت او ز یک رنگی عیسی بو نداشت
وز مزاج خشم عیسی خو نداشت
خسته کز درد می بودش جفا از دم عیسیش می آمد شفا
این حقیقت چن توان کرد اختفا جامه صد رنگ از آن خم صفا
ساده و یک رنگ گشتی چون ضیا
در مجازی هست صد رنگ خیال در حقیقت غیر یکرنگی محال
گوش کن این حرف را بی قیل و قال نیست یکرنگی کزو خیزد ملال
بل مثال ماهی و آب زلال
در مجازی ای بسا نیرنگهاست حاصل نیرنگها هم ننگهاست
ماهیان را ز آب خوش آهنگهاست گر چه در خشکی هزاران رنگهاست
ماهیان را با بیوست جنگهاست
ای که از حکمت زنی دم از دغل^{۲۰۶} چون نه واقف ز اسرار ازل
رستمست چون خر بمانی در وحل کیست ماهی چیست دریا در مثل
تا بدان ماند خدا عزّ و جل
غافل از خویش و در غفلت عنود هر چه دیر آید جزایت هست زود
هست ما فیها و دنیا در سجود صد هزاران بحر و ماهی در وجود
سجده آرد پیش آن دریای جود
چند از دریا که خشک و کان بده مرغزار و دشت و سنگستان بده
نیمه دریا که گهساران بده چند باران عطا باران بده
تا بدان آن بحر در افشان شده
چند چند اندر جهان انسان بده لطف حق در حقشان ارزان بده
چند روز و شب زمان و آن بده چند خورشید کرم تابان بده
تا بدان آن ذره سرگردان شده

[۱/۵۷]

[۵۷/ب]

هست چون موجود ربّ العالمین
ظاهر است آثار او ای غافلین
هر که را ایمان بود دارد یقین
پرتو ذاتش زده بر ماء و طین
تا شده دانه پذیرنده ای زمین
حاصل سعی ار ز خود پنداشتی
دانی ار آن جهل را بگذاشتی
بی خیانت جنس آن برداشتی
آب رحمت دانه بشکافته است
تو مدان کاین حرف انسان بافته است
کآفتاب عدل بر وی تافته است
ای طبیعیون صاحب اقتدار
حیفم آید بر شما انجام کار
خاک سرها را نسازد آشکار
هر کسی را هست چیزی اعتیاد
در دل خود فکر کن با اجتهاد
این هنرها وین امانت وین سداد
آن طبیعی را که می آری نظیر
آگهی چون نیستت خورده مگیر
غافلان را کرده قهر او ضریر
هرکرا کاین را نفهمد هوش نیست
کو دلی کز غلّ و غش مغشوش نیست
با که گویم در جهان یک گوش نیست
روی سرخ و نرم ازو چون پشم گشت
هر کسی لطفی بُد از وی خشم گشت
هر کجا سنگی بد از وی پشم گشت
راستی گوysیت این نبود ریا
جمله یک مغز است حرف انبیا
معجزه بخش است چه بود سیمیا

[آ/۵۸]

[ب/۵۸]

هست بس او غیر ازو هستی چه سود   کیست هست سایه را بخشد وجود
واضح است این نیست محتاج شهود   پیش هست وی نباید نیست بود
چيست هستی پیش او کور و کبود
کور اگر نه چشم خود را باختی   نام کوری را ز خود انداختی
با تماشای جهان پرداختی   گر نبودی کور از او بگداختی
گر می خورشید را بشناختی
حاصلش نبود کس بی تربیت   چون کبود است او نخواهد تهنیت
تو معجزین حرف واضح توریت   ار نبودی او کبود از تعزیت
کی فسردی همچو یخ این ناحیت

بیان خسارت وزیر در این خدعه و مکر

چون بر آید با غنی شخص فقیر   گربه را بین رفته در میدان شیر
باز گویم قصه شاه و وزیر   همچو نادان و غافل بد وزیر
پنجه می زد با قدیم ناگزیر
خالق کون و مکان و بی نظیر   در قیامت صادقان را دستگیر
واحد و دانا و بر جمله خبیر   ناگزیر بر جمله گان حیّ قدیر
لا يزال و لم یزل فرد بصیر
کفر و گمراهی چو جمع آید بهم   خالد فی النار گردد لاجرم
کیستی تو تا زنی دم بیش و کم   با چنان قادر خدایی کز عدم
صد چو عالم هست گرداند بدم
از تو و از هر چه بینی حق غنیمت   استناد تو به دنیای دینست
غافلگی کاخر بحرت مرد نیست   گر جهان پیشت بزرگ و بی بنیست
پیش قدرت ذره ای می دان که نیست
صد هزاران آتش نمرود را   بر خلیلش کرد چون جنت سرا
جلوه ها دار و جناب کبریا   صد هزاران نیزه فرعون را
در شکست از موسی با یک عصا^{۲۰۷}

[۱/۵۹]

۲۰۷ اشاره به این آیه: ﴿وَأَلْقِ مَا فِي يَمِينِكَ تَلْفُفٌ مَا صَنَعُوا إِنَّمَا صَنَعُوا كَيْدُ سَاجِرٍ وَلَا يَتْلُفُ السَّاجِرُ حَيْثُ أَلَى﴾ [طه، ۶۹/۲۰]

صد هزاران کاذب و جبار بود لرزه ناک از احمد مختار بود

از وفا صدیق یار غار بود صد هزاران دفتر شعار بود

پیش حرف امّی اش عار بود^{۲۰۸}

باختند از جهل جان زینره بسی که نماند از خاکشان هم ز عکسی

فاعل مختار و ذات اقدس با چنین غالب خداوندی کسی

چون بخیزد گر نباشد او خسی

[ب/۵۹]

در ارم شهدش به زهر آمیخت او رشته عمرش ز هم بگسیخت او

خون ز چشم بی نوایان ریخت او بس دل چون کوه را انگیخت او

مرغ زیرک با دو پا آویخت او^{۲۰۹}

پیش تو مکر و حیل نبود گناه خوش بود عمرت تباه

در ره دنیای دون بی اشتباه فهم و خاطر تیز کردن سیف راه

جز شکسته می نگیرد فضل شاه^{۲۱۰}

بهر حرص و مال دنیا یافت تاو داو کرد اندر قمار و باخت داو

نشوی شیطان کند زینرو خچاو ای بسا گنج آگنان کنج کاو

کآن خیال اندیش را شد ریش گاو

کیست شیطان تا که پیش او شوی چیست کافر تا بکیش او شوی

نیکنامی می جو که خویش او شوی گاو که بود تا تو ریش او شوی

خاک چه بود تا حشیش او شوی

سامری بگذار تا هارون شوی ورنه بهر سیم و زر قارون شوی

گفتمت گر نشنوی مفتون شوی زر و نقره چیست تا مفتون شوی

چیست صورت تا چنین معجون شوی

حبّ دنیا دشمن ایمان تست نفس و شیطان آتش خرمان تست

[آ/۶۰]

دان که اینها باعث خرمان تست این سرا و باغ تو زندان تست

ملک و مال تو بلای جان تست

۲۰۸ اشاره به این آیه: ﴿الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ...﴾ [اعراف/۷، ۱۵۷]

۲۰۹ اشاره به این آیه: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ...﴾ [انفال/۸، ۲۴]

۲۱۰ اشاره به این حدیث: «أَنَا عِنْدَ الْمُكْتَسِرَةِ قُلُوبُهُمْ» [تفسیر كشف الأسرار]

حون چو کافر دید به روی بذخ^{۲۱۱} کرد
 امتیاز کافران را فسخ^{۲۱۲} کرد
 لاجرم دین را بر ایشان تلخ کرد
 آن جماعت را که ایزد مسخ^{۲۱۳} کرد
 آیت تصویرشان را نسخ^{۲۱۴} کرد
 قدرت حق چون توان انکار کرد
 مولوی از قدرت حق گفته فرد
 در دلم ننشیند از این روی کرد
 چون زنی از کار بد شد روی زرد
 مسخ کرد او را خدا و زهره^{۲۱۵} کرد
 قادر مطلق خداوند و دود
 بین چها را از عدم بخشد وجود
 مولوی از قدرت حق این سرود
 عورتی را زهره کردن مسخ بود
 خاک و گل گشتن چه باشد ای عنود
 جسم چون باشد لطیف اعلا نشین
 چون کثیف آید بود پستی گزین
 از تن و جان کن قیاس آن و این
 روح می بردت سوی چرخ برین
 سوی آب و گل شدی در اسفلین
 آنچه با دلخواه خود کردی قبول
 پس چو بد باشد چرا کردی ملول
 از ندامت سود چه بود وز ذهول^{۲۱۶}
 خویشان را مسخ کردی زین سفول^{۲۱۷}
 ز آن وجودی که بُد آن رشک عقول
 نفس مسخت کرد و جان محزون بود
 ظلم نفست بر دلت افزون بود
 آدمیزادی چو تو مجنون بود
 پس بین کین مسخ کردن چون بود
 پیش آن مسخ این به غایت دون بود

[۶۰/ب]

۲۱۱ گردن کشی کردن.

۲۱۲ باطل.

۲۱۳ تغییر صورت.

۲۱۴ ابطال.

۲۱۵ به ترتیب نزدیکی به خورشید، دومین سیاره زمین سان سامانه خورشیدی است.

۲۱۶ ناشناخته.

۲۱۷ پست شدن.

با هوا و نفس و نخوت ساختی   عقل و فهم خویشتن را باختی
با سفیلان روز و شب پرداختی   اسب همت سوی آخور تاختی
آدم مسجود را نشناختی^{۲۱۸}
پیش تو خوشتر ز شهد آمد علف   راه دین را بسته از هر طرف
عمر در بیهوده گی کردی تلف   آخر آدمزاده ای ای ناخلف
چند پنداری تو پستی را شرف
گاه گویی نیست دنیا جز دمی   گاه گویی نیست همچون من جمی
پس منم دیگر نباشد آدمی   چند گویی من بگیرم عالمی
این جهان را پر کنم از خود همی
چند می نازی به زور سیم و زر   غافلی تا چند از حکم قدر
بشنو این را از من ای خاکت به سر   گر جهان پر برف گردد سر به سر
تاب خور بگدازدش از یک نظر

۲۱۸ اشاره به این آیه: ﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ ثُمَّ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا...﴾ [اعراف، ۱۱/۷]